

T.C

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

**LİBERALİZMDE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ TARTIŞMASI:
FRİEDRİCH AUGUST VON HAYEK ÖRNEĞİ**

Mihriban KUTAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM

Bingöl-2023

T.C
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

LİBERALİZMDE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ TARTIŞMASI:
FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK ÖRNEĞİ

Mihriban KUTAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM

Bingöl-2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. LİBERALİZMİN GELİŞİMİ	4
1.1. Kavram Olarak Liberalizm	4
1.2. Liberalizmin Tarihsel Gelişimi	5
1.3. Liberalizmin Felsefi Temelleri	6
1.3.1. Thomas Hobbes (1599-1679)	8
1.3.2. John Locke	11
1.3.3. Francis Hutcheson (1694-1746).....	13
1.3.4. J. J. Rousseau (1712-1778)	15
1.3.5. Adam Smith (1723-1790)	17
1.3.6. Jeremy Bentham (1748-1832).....	20
1.3.7. John Stuart Mill (1806-1873).....	23
1.3.8. John Rawls (1921-2002)	25
1.4. Liberalizmin Temel İlkeleri.....	27
1.4.1.Özgürlük	27
1.4.2. Adalet.....	29
1.4.3. Eşitlik.....	31
1.4.4. Bireycilik	32
1.4.5. Hak – Hukuk.....	33
1.4.6. Ekonomi.....	36
1.5.Liberal Hukuk Sistemi	37
1.6. Hukukun üstünlüğü	41
İKİNCİ BÖLÜM.....	43
2.HUKUK FELSEFESİ BAĞLAMINDA LİBERALİZM: FRIEDRİCH AUGUST VON HAYEK.....	43
2.1. Hayek’in Özgürlük Anlayışı	44

2.1.1. Politik özgürlük.....	45
2.1.2. İç Özgürlük	46
2.1.3. Güç Anlamında Özgürlük	46
2.2. Hayek'in Adalet Teorisi.....	48
2.2.1. Usûli Adalet Teorisi.....	49
2.2.2. Sosyal Adalet	49
2.3. Hukuk Mefhumuna İlişkin Genel Yaklaşımlar	50
2.3.1. Hukuki Pozitivizm	50
2.3.2. Hukuki Realizm	51
2.3.3. Hayek'in Hukuk Anlayışı	52
2.4.Taxis-Kozmos	54
2.5.Hayek'te Hukukun Dayanağı: Nomos-Thesis Ayrımı.....	55
2.6.Hayek'in Felsefesinde Hukuk-Mantık İlişkisi	56
2.7. Hukuk Devleti/Hukukun üstünlüğü	58
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	65

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Liberalizmde Hukukun Üstünlüğü Tartışması: Friedrich August Von Hayek Örneği* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2023

İmza

Öğrencinin Adı Soyadı

Mihriban KUTAN

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mihriban KUTAN tarafından hazırlanan *Liberalizmde Hukukun Üstünlüğü Tartışması: Friedrich August Von Hayek Örneği* başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *FELSEFE* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Danışman : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/.../ 202.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Siyaset felsefesinin başat kavramlarından olan liberalizm, düşünce tarihi içerisinde birçok tartışmayı beraberinde getirmiş ve özellikle bu kavramla birlikte anılan bireycilik, hak, adalet, özgürlük gibi mefhumların asıl anlamlarının ortaya konulmaması liberalizmin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle çalışmamızda öncelikle liberalizm kavramının tarihsel gelişimini açıklayarak kavramın çeşitli anlamlarını tanımladık. Liberalizmin tarihsel gelişimi ve insanoğlunun toplumsal, politik, ekonomik değişimi bu kavramın felsefi temellerinin ortaya konulmasını dolayısıyla liberal teoriye katkı sunmuş bazı düşünürlerin görüşlerinin ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Kapsamı çok fazla genişletmeden liberalizmin temel kavramlarını ele aldıktan sonra çalışmamızın ikinci bölümünde hem liberal teoriyi düşünceleriyle yeniden canlandıran hem de ortaya koyduğu özgürlük, hukuk, ekonomi, serbest piyasa düzeniyle Batı dünyasında oldukça etkili bir düşünür olan Hayek'i inceledik. Özellikle hukukun üstünlüğü bağlamında ortaya koyduğu düşünceler çalışmamızın önemini meydana getirmektedir.

Çalışma süresi boyunca düşünceleri, destekleri, bilgisiyle yanımda olan her daim yol gösteren kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayram'a, ayrıca yardımını, tecrübelerini esirgemeyen hocam Doç. Dr. Hüseyin Çaldak'a sonsuz teşekkür eder ve bu yorucu sürecin başından beri bana güç veren aileme minnettar olduğumu belirtmeyi borç bilirim.

08/08/2023

Mihriban KUTAN

ÖZET

Bireycilik, özgürlük, adalet ve serbest piyasa gibi ilkelerin radikalleşmesi ve devlet müdahalesine çözüm yolları üretme olarak gelişen liberalizmin kökleri çoğu zaman Batı modern düşüncesi ile temellendirilmiştir. Özellikle liberalizmin Batı'daki gelişimi ekonomik ve haklar bağlamında olmuştur. Ekonomide serbest piyasa fikrinin (devletin ekonomiye müdahale etmemesi) ve bireysel özgürlüklerin öncüleri olarak kabul edilen Aydınlanma düşünürleri, liberalizmin kaynakları olarak görülür. Ancak ekonomideki istikrarsızlıklardan dolayı liberalizm düşüncesi evrilerek, devlet müdahalelerine kapı aralamıştır. Özgürlük, serbest piyasa ve hukuk fikirleriyle Hayek liberal teoriyle uyumlu bir toplum düzeni sunmuştur. Özellikle Hayek'in iktisat-hukuk arasında kurduğu bağ ve birey özgürlüğü üzerine inşa ettiği anlayışı sınırlandırılmış bir devlet düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Hayek'in sınırlandırılmış devlet düşüncesi, ortaya koyduğu hukuk anlayışı kanun hâkimiyetini nasıl tanımladığını göstermektedir. Hukukun üstünlüğünü savunan Hayek, köle bir toplumdaki özgür bir topluma geçişin değerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda, liberalizm ve Hayek'in görüşlerinden hareketle hukukun üstünlüğünü irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Adalet, Eşitlik, Hak, Bireycilik, Liberalizm

ABSTRACT

The roots of liberalism, which has developed as a radicalisation of principles such as individualism, freedom, justice and free market and as a solution to state intervention, are often rooted in Western modern thought. Especially the development of liberalism in the West has been in the context of economics and rights. Enlightenment thinkers, who are regarded as the pioneers of the free market idea (non-intervention of the state in the economy) and individual freedoms, are seen as the sources of liberalism. However, due to the instabilities in the economy, the idea of liberalism evolved and opened the door to state interventions. With his ideas of freedom, free market and law, Hayek presented a social order compatible with liberal theory. In particular, Hayek's link between economics and law and his understanding of individual freedom have led to the idea of a limited state. Hayek's idea of a limited state and his understanding of law show how he defines the rule of law. Hayek, who defends the supremacy of law, reveals the cornerstones of the transition from a slave society to a free society. In this context, in our study, we will try to examine the rule of law based on the views of Liberalism and Hayek.

Keywords: Freedom, Justice, Equality, Right, Individualism, Liberalism

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviri

Ed. : Editör

s. : Sayfa

vb. : Ve benzeri

vs. : Ve sair

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Antik Yunan'dan günümüze kadar birçok düşünür toplumun (polis) mutluluğa ulaşması için birçok teori üretmiştir. Bu teoriler bazen bireysel temelli perspektifler içerse de bazen toplumsal amaçlara odaklı şekilde dizayn edilmiştir. Toplumsal amaçları gözeten adalet teorisi bireysel çıkarlarla çatışabilmekte ve toplumun geneline hitap etse de bazı azınlıkların haklarının geri planda kalmasına neden olabilmektedir. Bu anlamda tarih boyunca hem bireysel çıkarları hem de toplumsal amaçları uzlaştıran adalet teorileri düşünürlerce üretilmeye çalışılmıştır.

Üretilmeye çalışılan bu adalet teorileri toplum ve insan doğasının temelinde bazı adalet ve ortak iyi ilkelerinden hareketle oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla modern dönemde özellikle Locke tarafından ileri sürülen adalet ve özgürlük ilkeleri modernleşen dünyanın sorunlarını, yeni toplum düzeninin nasıl oluşturulmasıyla ilgili büyük bir öneme sahip olmuştur. Liberal bireyciliğin en önemli savunucularından biri olan Locke hem kendi yaşadığı dönemin hem de 18. yüzyıl liberal okulunun temsilcisi olmuş ve doğal haklar üzerine inşa ettiği siyaset felsefesi görüşleriyle birçok filozofu etkisi altına almıştır.

Diğer taraftan Britanyalı İskoç filozof Hutcheson, ahlâki bir zemine ekonomiyi oturtma gayretini göstermiş, Aydınlanmanın özellikleri ile ahlâkı birleştirmiş, ahlâkın diğer alanlardan arındırılıp müstakil bir alan olarak değerlendirilmesiyle ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. Ahlâkı, deneysel bir temelde ele almış duygucu ahlâk anlayışını savunmuştur. Dinsel ve metafiziksel alanlardan ayırdığı ahlâk anlayışıyla deneysel bir zeminde doğal ahlâk anlayışını geliştirmiş bu noktada yöntem bakımından Hobbes ile benzerlik taşıdığı düşünülse de Hutcheson, Hobbes'un ahlâkın belirleyicisi olarak nitelendirdiği akıl ve bencillik kavramları, ahlâki egoist düşüncelerin karşısında olmuş onları eleştirmiştir. İngiliz ekonomisinin etkisiyle ortaya çıkan bencil piyasa ekonomisi bireye ve toplumsal ilişkilere zarar vermiş bu yüzden Hutcheson, ekonomiye bağlı bu ilişkileri düzenleyecek bir ahlâk anlayışının gerekli olduğunu dile getirmiştir (Bakır, 2016). Bu düşünce sistemi klasik liberal düşünürler olan, David Hume, Adam Smith, Jeremy Bentham ve J. S. Mill tarafından geliştirilerek liberalizmin temel ilkelerinin oluşmasını sağlamışlardır. Hobbescu bencillik bu düşünürler tarafından sosyal faydaya evrilerek, insan doğasının evrenselliği kişisel çıkar, öz çıkar arayışıyla herkesin faydasını sağlayacak bir sonucu ortaya çıkarır.

Bireysel çıkarları toplumsal amaçlar ile uzlaştırmaya çalışan bu düşünürler, özellikle bireysel özgürlüklerin korunması gerektiği konusunda ısrarcı olmuşlardır. Liberalizm tanımı yapılırken öne çıkan en önemli özellik kuşkusuz liberalizmin birey merkezli bir toplum sistemi

olduğudur. Bireycilik vurgusunu tüm klasik liberal düşünürlerin görüşlerinde görmek mümkündür. Liberal teorideki bireycilik kavramı farklı anlamlara gelmektedir. Çünkü liberalizm hem siyasi hem de ekonomik alanlarda gelişmekte ve böylece bireycilik de bazen ekonomik bir kavram olarak kullanılırken bazen kişisel bir sorumluluğa karşılık gelmektedir.

Bireysel özgürlükleri gerçekleştirme amacıyla yola çıkan liberalizm, tüm alanlarda olmakla birlikte özellikle ekonomi alanında bireysel özgürlüğü engelleyen devlet müdahalelerini reddetmiştir. Devletin piyasaya müdahale etmemesi düşüncesi ile birlikte aşırı vergilendirme politikaları sorgulanmaya başlanmıştır. Nitekim yüksek miktarda vergiler piyasanın işleyişini ve istikrarını bozar. Bu nedenle liberal modelde, devletin vergilendirme politikası yüksek miktarlarda değil, az oranlarda olmalıdır. Bu anlamda devlet sadece toplumun temel ihtiyaçlarını (Hukuk düzen, savunma ve bireyin doğasıyla uyuşan yollar, iletişim gibi alt yapı hizmetleri ve eğitim sistemleri) karşılamak için düşük miktarlarda vergi alabilir. Dolayısıyla devlet müdahalelerini reddeden liberalizm bireysel özgürlüklere önem vererek bu yönde ilerlemiştir. Bu yönde gelişen liberalizm, ekonomik istikrarsızlıklardan dolayı ve özellikle yine bireysel özgürlüklerin korunması amacıyla, yani dezavantajlı durumunda olanları (engelli, yaşlı) iyileştirmek için, devlet müdahalelerine kapı aralamıştır.

Bireysel özgürlükler, hak, adalet, eşitlik kavramları üzerine inşa edilen liberal düşünceler bir otoriteye özellikle devlet otoritesine karşı her zaman kuşku duymuşlardır. Çünkü baskı ile insan haklarına zarar verebilecek iki unsur vardır: Birey ve devlet. Liberalizm, bir bireyin başkasına baskı, dayatma yollarına başvurmasının suç olduğunu ve böyle bir durumda suçlunun cezalandırılması hakkını savunmaktadır. Liberal öğretilerde insan haklarına zarar verme hususunda bireyden daha tehlikeli olan otorite devlettir. Devletin müdahale alanı sınırlandırılmamış ve normlar çerçevesinde belirlenmemişse birey özgürlüğü tehlike altındadır.

Liberal-bireyci teorilerde haklar sisteminin yasallığı herkesin bir hakka sahip olmasıyla sağlanmaktadır. Liberal öğretilerdeki hak kavramı, özellikle temel haklar ile insan hak ve özgürlükleri bağlamında üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın soylu sınıfa karşı verdiği siyasi mücadeleler içerisinde şekillenmiş o zamanlardan günümüze gelişen süreçte hem hukukun zaruri içeriğinin önemli bir kısmını hem de liberal iktisadi siyasi düzenin meşruiyet oluşturan kıstasını, demokrasiye uygun devlet ve toplumun tanımlanmasının hakim faktörü olarak konumlandırılmıştır. Liberal teorilerde adalet mefhumu; yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişine dair kuralların tamamı ve bunları kapsayan bütün yöntemlerin uygulanmasını içerir. Bireylerin menfaatlerinin korunduğu hukuk düzeni içerisinde adalet

kapsayıcı bir yapıyı sağlar. Hukuk; özellikle insan davranışlarına ve tercihlerine müdahale için var olmamış, bireylerin seçimlerini dile getirdikleri koşullar ile ilgilenmiştir (Akman, 2016).

Liberal düşünce serüveninde hukuk ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır, ancak Hayek (2013) detaylı bir hukuk felsefesi analizini yaparak liberal kavramlar olan bireysel özgürlük, eşitlik, ekonomi, düzen ile bağlantısını kurmuştur. Bu doğrultuda Hayek bir hukuk devleti düşüncesini sunarak kanun hakimiyetini, hukukun üstünlüğünü savunmuş ve totaliter rejimlere karşı çıkmıştır. Hayek; görüşleriyle yeni bir liberal sosyal öğretiyi ortaya koymakta, ticari toplumun modern uygarlığın bir tasavvuru olmadığını, insani eylemin aşamalı olarak ilerleyen değişiminin sonucu olduğunu söylemektedir. Merkezi otoriteye karşı olan Hayek'e göre; piyasa uygarlığı, toplumsal işbirliğini sosyal düzene, bireylerin gönüllü eylemlerinin sonucunda oluşan kendiliğinden doğan düzene borçludur.

Günümüzde liberalizmde hukuk düşüncesini geliştiren önemli bir düşünür olan Hayek'in hukukun üstünlüğü bağlamında ortaya attığı düşünceleri önemli bir yere sahiptir. Ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarında yapılan çalışmalara bakıldığında Hayek'in genel felsefesi üzerinde birçok çalışma yapılmıştır, özelinde de hukukun üstünlüğü çerçevesinde hazırlanmış bir çalışmaya rastlanmamaktadır.¹

Bu bağlamda çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde liberal teorinin temel dinamikleri ve tarihsel perspektifini ortaya koyarak, liberalizme kaynaklık eden düşünürler ele alınacaktır. İkinci bölümde ise, hukuk alanında önemli bir yere sahip olan Hayek'in hukuk devleti/hukukun üstünlüğü bağlamında özgürlük ve adalet düşünceleri incelenecektir.

¹ Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi'ne bakıldığında Hayek üzerine yapılmış on bir yüksek lisans ve iki doktora çalışması vardır: Kaanhan Argüt, 2022, Hayek ve Rawls'un Adalet Teorileri: Bir Karşılaştırma, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Osman Çelik, 2022, Merkezi Planlamanın Sosyolojik Eleştirisi: Friedrich Von Hayek ve Kölelik yolu, Bursa Uludağ Üniversitesi; Çelik Erimez, 2019, Keynes-Hayek Tartışması (1931-1932), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Merve Yolal, 2017, Hayek, Buchanan ve Nort: Üç Nobel Ekonomi Ödülünün Sahibinin Kurallar ve Kurumlar Üzerine Düşünceleri: Analiz ve Değerlendirmeler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Gülsevin Yiğit, 2014, Siyaset Felsefesinde Hak, Adalet ve Özgürlük Üzerine: Locke ve Hayek Örnekleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ferhat Güneş, 2009, Modern Liberalizmde Adalet Kavramı: F. A. Hayek ve J. Rawls Üzerine Bir İnceleme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Recep Batu Günör, 2008, Friedrich A. Von Hayek'in Siyaset Felsefesi, Gazi Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü; Cavit Hacıhamdioğlu, 2006, Popper and Hayek on the principle of unintended consequences, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Emre Biber, 2006, Avusturya Okulunda Devlet Anlayışı (Hayek Özelinde Bir İnceleme), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Salih Alp, 2004, Piyasa ve Devlet Ekseninde F. A. Hayek ve Düşünceleri, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Özalp, 2000, Hayek ve Refah Devleti Eleştirileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Süleyman Ekici, 2015, Hayek'te Devlet ve Siyasal sistem, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hakkı Can Madenci, 2009, İktisadi Hesaplama Tartışması ve Hayek, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LIBERALİZMİN GELİŞİMİ VE HUKUK

1.1. Kavram Olarak Liberalizm

Özgürlük, bireycilik anlamlarıyla bilinen liberal kavramı eski politik olmayan kullanımıyla bir eğitim biçimini ifade eder. Liberal kavramı Orta Çağ'dan sonra iki şekilde kullanılmıştır. İlk kullanımı, genel ve yaygın eğitimi, ikinci kullanımı ise "liberin" özgür adamın eğitimidir. Liberal eğitimin daha çok insani disiplinlerle ilişkilendirilerek birey üzerinde zihinsel bir faaliyeti geliştirebileceği düşünülse de liberal kavramı hoşgörü, fikir özgürlüğü gibi yüce erdemleri ima ettiği gibi diğer taraftan suçlayıcı, kötü anlamlara da gelmektedir. On altıncı yüzyıldan itibaren liberal kavramının, denetimsiz davranış anlamı ortaya çıkmıştır. Böylece cinsel serbestlik, ahlaki ilkelerin yok sayılması, din düşmanlığı gibi yüz kızartıcı anlamlarıyla da hâlâ kullanılmaktadır. Bir diğer anlamı ise liberal kavramı ve bazı ahlaki ilkelerin (hoşgörü, ilerleme, özgürlük, bireycilik) özdeşleştirilmesidir. Bu kavramlar 19. yüzyılda liberal kavramını ayırıcı özellikleri haline gelmiştir. Ayrıca liberal terimi, kafa esnekliği, tolerans, zihin açıklığı ve yüce gönüllülüğü ile ilgili çağrışımları nedeniyle felsefi bir tavırla özdeşleştirilir. Liberal kavramının bir anlamı da politik kullanımlarda yer edinmiştir (Vincent, 2006).

1810-1820 yılları arasında politik kullanımı açık bir şekilde İspanya'da söz konusudur. Liberaller ifadesi, geleneksel kraliyetçi gruplara muhalafet edenleri tanımlamak için kullanılmış daha sonra Fransa'da meydana gelen devrimin etkisiyle liberaller, seküler bir anlayışı benimseyerek yeni bir anayasa ve basın özgürlüğü ifadelerini kullanmaya başlamışlar. Kraliyetçi hiziplerce liberal kavramı, tehlikeli reformizm ve aşırı serbestliği ima etmek için küfür anlamıyla kullanılmıştır. Terimin bu aşağılayıcı anlamı 1820'den sonra Avrupa'da benimsenmeye başlanmıştır. Liberal kavramı, İskoç Aydınlanma döneminde Adam Smith'in özgürlük, eşitlik gibi felsefi sisteminde görebiliriz. Aynı zamanda liberal kavramı, 1820'lerden sonra İngiliz liberal parti üyelerinin (Whig) politik öğretileri olarak kullanılmıştır. Bu gelenek 19. Yüzyıl Avrupa liberalizminin büyük kısmının takip ettiği politik kurumların modelini sağlamıştır (Vincent, 2006).

Böylece kavram yaygınlaşarak siyaset terimlerinin arasına yerleşmiş ve özgürlük, hürriyet savunucularını temsil eden bir sıfat olmuştur. İnsanoğlunun diline yerleşmiş çoğu kelime gibi liberalizm de zamanla anlamı belirsizleşmiş, çok kullanılan, anlamını yitiren içi boşaltılmış bir kavram haline gelmiştir. Tam olarak anlamı bilinmediği ve daha çok ekonomi,

iktisat alanlarıyla ilgili bir öğretiymiş gibi algılanmasından dolayı hâlâ olumsuz, kötü bir kavram olarak kınanmaktadır. Liberalizm, köken olarak liberty (özgürlük) kelimesiyle bağlantılıdır. Liberalizm düşüncesinin çıkış noktasında bireysel özgürlüklerin önemi vurgulanmaktadır (Yayla, 2015).

Mises (1985), liberalizmin bir teori olmanın ötesinde insan davranışlarının özellikle ekonomik anlamda yaşanan problemler karşısında doğru uygulamaların hayata geçirilmesine öncülük eden politik bir doktrin olduğunu ifade eder. Liberalizm, bazen siyasal bazen iktisadi bir doktrin olarak tanımlanmaktadır. Burada doktrin kelimesini Hayek, donukluk ve dogmatik anlamlarını taşıdığını, liberalizmin donuk bir sistem olarak ifade edilmemesi gerektiğini söyleyerek liberalizmi bir doktrin olarak tanımlayanları eleştirmiştir. Liberalizm, ortaya çıktığı dönemden beri kendi içinde canlılık ve çeşitlilik göstererek evrim geçirmiş değişmiştir. Böylece zaman zaman sosyalizm², muhafazakârlık³ gibi kavramlarla iç içe geçtiği için liberalizmi bu kavramlardan ayırmak güç olmuştur. Her dönemde bu kavramlara farklı anlamlar yüklenmiş ve tek bir kavramı müstakil olarak değerlendirmek zorlaşmıştır. Bu sebeple anlamların ötesinde kavramların içeriklerine bakmamız daha önemli ve gereklidir. Bu doğrultuda liberalizmin ne olduğu diğer benzer düşüncelerden farkının ortaya konulması için detaylı bir şekilde felsefi temelleri ve öncülerine değinmemiz gerekir (Yayla, 2015).

1.2. Liberalizmin Tarihsel Gelişimi

Liberalizm tarih içinde farklı isimler almıştır. Bunlar klasik, sosyal ve neo liberalizmdir. Klasik liberalizm, Adam Smithçi (2017) ilkelere bağlı ve devletin müdahalesine karşı olan liberalizmdir. Klasik liberalizm, özgürlüğün kazanılması ve korunması ile ilgili fikir ve yöntemlerin sentezlendiği en doğru ve açık ifade ile bireyci bir öğreti üzerine kurulmuştur. Bireycilik, politik ve ahlaki yönden insani değerleri yücelten ve her bireyin eşit özgür olma fikrini taşımaktadır. Bireylerin, eşit özgür olabilecekleri en uygun alan ekonomidir. Devlet, hukukun üstünlüğü ile düzeni ve güvenliği sağlayacak sınırlı bir konumda olurken bireyler serbest bir ekonomi ile eşit haklara sahip olmaktadır. Böylece klasik liberalizm keyfi baskılardan kurtaracak negatif tarzda bir özgürlük fikri sunmaktadır. Çoğu bireyci teorisyen, faydacılar, J. S. Mill, Herbert Spencer bu fikirlerin önemli savunucularıdır (Vincent, 2006).

² Fransız Devriminden sonra ön plana çıkmış, sömürü karşıtı, insanlar arasında iş birliğini savunan, adalet ve ahlak üzerine tesis edilmiş yeni bir düzen getirmek isteyen siyasi düşüncedir. Sosyalizm hakkında detaylı bilgi için bkz. (Cevizci, 2017, s. 1738-1740).

³ İnsanın doğası gereği eksik ve kötü olabileceği inancından hareketle güçlü bir otoriteyi savunan geleneklere bağlı köklü toplumsal değişim ve yeniliklere kapalı bir siyasi düşüncedir. Toplumsal sözleşmeye karşı çıkmakta ve bu noktada liberalizmden farklı olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cevizci, 2017, s. 1354-1355)

1870 -1945 yılları arasındaki dönemde liberalizmin öldüğü ileri sürülmüştür. Özellikle 1929 ekonomik krizinde klasik liberalizmin çözümleri yetersiz kalmış ve yeni liberalizm fikri ortaya atılmıştır. Endüstrileşmenin etkisiyle artık liberalizmin çıkış noktası olan bireycilik fikrinin daha geniş boyutlarda incelenmesi gerekmektedir. “Sosyal bireycilik” anlayışıyla özgürlük, ekonomi ve bütün sosyal meselelerde birey-toplum bağlantısı göz önünde bulundurulmalı sorunların çözümü bireylerin vicdanına değil yurttaşın çıkarına göre olmalıdır. Yeni liberalizm, yönünü sosyal bireyciliğe çevirmiştir. Klasik liberalizmin sınırlı devlet anlayışı yerine yeni liberalizm müdahaleci devlet anlayışını benimsemiştir. Müdahaleci devlet planında asıl amaç piyasa ekonomisinin canlandırılmasıdır. Keynesçi iktisat okulunun ekonomi alanındaki müdahaleci devlet anlayışı tüm çevreleri etkilemiştir. Kolektif akıl, çoğulcu anlayış vurgusu yapan neoliberalizm hükümetlerin işbirliğini bu anlayışla kurulacak kurumların sağlayacağını savunmaktadır. Liberal ekollerin birbirinden farkları olduğu gibi özgürlük, eşitlik, bireycilik, devletin özel alana müdahale etmemesi gibi liberalizmin temel öğretileri noktasında ortaktırlar (Vincent, 2006).

1.3. Liberalizmin Felsefi Temelleri

İnsan, kendi varlığını sürdürebilmek için yüzyıllardır toplumsal yaşama isteğiyle bağlar kurmakta ve bu bağlar basit akrabalık ilişkileriyle sosyal yaşamın temelini oluşturmaktadır. Dini inançlar ile güçlendirilen bağlar, toplulukları bir araya getirmiş ve bu küçük topluluklar dar sınırlar içerisinde etkili olmuşlardır. Fakat küçük toplulukların zamanla daha geniş sınırlara sahip olması, büyük yapılar haline gelebilmesi için sosyal ve politik birliğe, kabileleri bir arada tutmak için askeri bir örgüte ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü askeri güç bir yandan da kabilelere boyun eğdirmeye böylece düzenli toplumu inşa etmeye yarayacaktır. Böyle bir düzen sadece kuvvete dayanmaz hükümdarların otoritesini de güçlendirir. Dünya tarihinin kökeninde sosyal örgütlenmenin temelleri bu şekilde atılırken Antik Yunan ve İtalya'nın şehir devletlerinde yeni sosyal organizasyonlar mevcuttu daha çeşitli, karmaşık hayatlarında sivil haklar ön palandadır (Hobhouse, 2019).

Yasa, hükümetin vatandaşa uyguladığı bir buyruk değil hükümet hukuka bağlı ve hukuk devletin temel yaşam kaynağıdır. Özgür vatandaşlar hukuku gönüllü olarak destekledikleri için şehir devletinde özgür insan topluluğu yaşam sürmektedir. Birey, doğrudan toplulukla ilişkili ve bireylerin çıkarları birbirlerine bağlıdır. Birey, devlete karşı görevlerini yerine getirmeli aksi durumda devletin zarar görmesi kaçınılmaz olur ve halk köleleştirilebilir. Devletin de halka karşı görevleri vardır, devlet kendi devamını tehlikeye atmamak için bunları yerine getirmek zorundadır. Devlet, din, siyaset ve halk arasındaki ilişkilerde bir çatlak olmadığı için bireyler

devlete karşı sadakatlerinden vazgeçmemektedirler. Antik Yunan toplumunun başarısı sadece felsefi bir başarı değil insanların bir arada iyi yaşam koşullarına sahip olmalarının doğal sonuçlarıdır (Hobhouse, 2019).

Ortak yaşamın getirdiği bu sorumluluklar beraberinde bazı sorunları da doğurabilmektedir. Çünkü birey haklarından çok vatandaşlık hakları ön plandadır. Vatandaşlık ve toplum tam olarak örtüşmemektedir. Yunan şehir devleti özerkliğe sahip olsa da sınıfsal ayrımlar, bölünmeler sonucunda ulus için sorunlar çıkmaktadır. Roma tarihinde özgür nüfus oluşturmak için yasalar ne kadar genişletildiyse de vatandaşlık siyasi amaçlar doğrultusunda değerini kaybetmektedir. Yasaların ve sınırların genişletildiği imparatorlukta askeri güce dayandırılmayan sistemde düzeni tesis etmek zor olduğundan her ordu hükümet merkezidir. Halkın iradesini temsil eden imparator, gücünü ve kutsallığını ordudan alarak hüküm sürmektedir. Aslında imparatorluk fikrinde her insan bir diğerrinin kölesidir. Herkesin bir efendisinin olması özgürlüğün yitirilmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan sanayi ve teknolojinin ilerlemesi devam ederken özgürlük fikri yeni alanlarda gündeme gelmektedir. İnsanlar bir araya gelerek ortak çıkarları doğrultusunda hareket etmeye, hak sözleşmeleri imzalamaya başlamışlardır (Hobhouse, 2019).

Tam bağımsızlık fikri yeniden şehir devletinin doğuşuna; bilim, felsefe, sanatın ilerlemesine yol açmıştır. Şehir devletinin yeniden doğuşu kölelik fikrini değiştirmiş ve eski devletten üstün hâle getirmiştir. Fakat tıpkı eski devlet gibi birey haklarından çok vatandaşların sorumluluğuna dayandırılan feodal toplum hâlen devam etmektedir. Bilimsel ilerlemeler ile yaşam koşulları gelişmiş Fransa ve İngiltere’de merkezi iktidar güç kazanmaya başlamıştır. Artık modern ulusların temeli atılmış feodal itaatsizlik bastırılmıştır. Modern uluslar, büyük birleşmiş devletler sosyal düzeni yeniden tesis ederek sivil özerkliği desteklemiştir. Krallığın gücü ile oluşturulmuş, büyük toprak sahibinden en küçük emekçilere kadar otoriter bir sistemle inşa edilmiş toplumsal hiyerarşi ile modern döneme geçilmiştir. Diğer toplum biçimlerinden ayıran en önemli husus İngiltere’de kölelik ortadan kalkmış, Fransa’da ise tamamen ortadan kalkmasa bile sınırlı hale gelmiştir. İngiliz köylüsünün toprağını terk etmesi otoriteye dayanan modern devlete karşı yaptıkları protesto Liberalizmin tarihi başlangıcıdır. Liberalizm bir eleştiri, bir devrim olarak ortaya çıkmıştır. Ortaçağda eski düzen bozulup yeni bir düzen ortaya çıkmış artık ulus- devlet kavramı önem kazanmıştır. Kent yaşamı gelişmiş, kiliselerin otoritesi sarsılmış artık düşünce alanında özgürleşme vurgulanmıştır. Liberalizmin temelinde “laissez-faire, laissez passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler)” ifadesi yer almaktadır (Hobhouse, 2019).

1.3.1. Thomas Hobbes (1599-1679)

Felsefe tarihinin 17. yy. ve sonrasındaki dönemlerine akıl ve bilimi uzlaştıran yöntemiyle etki etmiş, modernleşen dünyanın sorunlarını, yeni toplum düzeninin nasıl oluşturulmasıyla ilgili yasaları ortaya koymuştur. Doğa durumu ve siyaset felsefesi ile ilgili görüşlerini bilimsel bir zeminde ele alan Hobbes (2017), siyaset felsefesinin kurucularındandır. Onun felsefesinin çıkış noktasında hareket, mekanik bir dünya görüşü, fizik yasaları bulunmaktadır. Madde, insan, toplum sistemin sacayaklarıdır. Evren maddeyle, insan bedenle, toplum ise politikayla ortaya çıkmıştır. Hobbes, insandaki akıl, duygu, deneyimin yanında fiziksel kuvvetin de olduğunu bu dört yetinin insan doğasının yetileri olduğunu söylemektedir. Fizik yasalarından başlanarak insanların, bireylerin anlaşılabilceğini sosyal ve siyasal yaşama ilişkin yasaların bu yöntemle ortaya çıkarılacağını savunmaktadır (Cevizci, 2015, s. 461-470).

İnsanlar doğaları gereği birbirlerine sağlayacakları şanın, yararın arayışındadırlar. Hobbes (2014), karşılıklı ihtiyaçların insanları bir araya getirdiklerini, toplumsallaşmanın başlangıcında sevginin değil korkunun olduğunu söylemektedir. Doğa durumunda insanların eşit olması ve birinin diğerine zarar verebilmesinin karşı konulamaz olması korkunun sebebidir. Herkes kendisi için iyi olanı arzuladığından açgözlülük ile her şeye sahip olmak isteyen böylece anlaşmazlıklar ve kaos ile birlikte çıkan çatışma durumunda insanın nihai amacı kendini ölümden korumak olacaktır. Burada doğal durumun eşitliğine aykırı bir durum söz konusu değildir. Çünkü doğal akla uygun şekilde yaşam hakkını korumak adildir ve doğal hakka dayanarak yapılmaktadır. İnsan doğal yetilerini doğal akla dayanarak kullanmakta özgürdür ve yaşamını, bedenini koruması en temel haktır. Hobbes, doğa durumunun herkese her konuda tanıdığı bu hak ve eşitlik durumunun herkesin kendi yargıcının olacağı, tutkularının peşinden koşarken aşırıya kaçmaktan geri durmayacağını bu sebeple bir savaş durumu olduğunu söylemektedir. Herkesin kendi buyruğunu vermesiyle birden fazla güç ve otorite oluşur ve bu savaş, çatışma durumunda insan yaşamının devamlılığı tehlikeye girer. Hobbes (2014), doğal yasaya dayanan sözleşme anlayışıyla savaş durumuna son vermeyi amaçlamaktadır. Aklın doğruluğu yasa, yaşamın ve bedeninin korunması için iyiyi-kötüyü söyleyen ise doğru aklın buyruğu yani doğa yasasıdır.

İlk yasalar, doğa yasası barışı tesis etmek veya savaşta yardım aramak içindir. Sonrasındaki yasalar doğa yasasından türemiş, hakların bazılarının devredilmesini ya da terk edilmesini herkesin her şey üzerinde hakkının olmadığını belirtir. Hobbes (2014), doğa yasasının barışı sağlamak ve korumak için her insanın haklarını devretmelerini, sözleşmelere sadık kalınmasını söyler. Bu hakların karşılıklı olarak devredilmesini sözleşme, devrin

gelecekte gerçekleşme durumunu ahit olarak tanımlamaktadır. Ona göre barışı sağlamanın ön koşulu sözleşmeye bağlı kalmak ve sözünü tutmaktır bu doğal hukukun ilkesidir.

Hobbes'un (2014) öne sürdüğü toplum sözleşmesiyle siyasi, politik sistem akla, özgürlüğe, eşit bireyler arasındaki ahitlere dayanmaktadır. Doğal hâldeki savaş durumunda ahlâk ve adalete yönelik belli normlar, yasa olmadığı için burada adalet-adaletsizlikten söz edilemez. Herkesi kapsayan bağlayıcı bir yasa olduğunda adalet kavramı ortaya çıkar ve bunun aynı zamanda eşitlik olduğunu söyler Hobbes. İnsanın kendisi için istediğini herkes için istemesi gerekir, herkesin eşit olduğu doğal hukukta yasanın ihlâl edilmesi haksızlığa, kibre yol açar. Bu bağlamda Hobbes, ahlâk felsefesinin özünde bulunan doğa yasalarını incelemiş, doğal hâlin kargaşasından bir çıkış olarak ortaya koymuştur. Diğer taraftan doğa yasalarının ve doğal hukukun bilinmesinin yasaların ihlâl edilemeyeceği anlamına gelmediğini, insanların tutku ve korku duyguları sebebiyle kötüye, hileye başvurabileceklerini bu yüzden barışı korumaya ve güvenliğe ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Barışın korunması doğal hukuka, doğal hukuk ise güvenliğe bağlıdır. Yurttaşlara gerektiğinde ceza uygulayacak bir güç olmadan sözleşme ile yapılan uzlaşmanın doğal hukukun geçerliliği için güvenliği sağlaması mümkün değildir. Başka bir güce herkes için barışı, savunmayı sağlayacak bir meclise ihtiyaç vardır.

Hobbes'un bahsettiği toplumu birliğe ulaştıracak devlet; meclis ya da tüzel bir kişidir. "Öyleyse, (tanımlayacak olursak) Devlet, istenci, belli sayıda insanın yaptığı sözleşmeyle, hepsinin istenci olarak kabul edilen ve onların güçlerini ve kaynaklarını ortak barış ve savunma için kullanacak olan tek bir kişidir" (Hobbes, 2014, s. 84). Bireylerin, güvenliğini sağlamak ve korumak devletin nihai amacıdır. Her birey kendi istencini tek bir kişide toplayarak devleti, tüzel kişiyi meydana getirir kendileri de devlete bağımlı tüzel kişiler olarak tanımlanırlar. Bütünün istencine sahip olan kişi, meclis veya devlet egemenlik gücünü, hakimiyetini, buyruk verme yetkisini elinde bulundurur ve devlete bağımlı tüzel kişiler yani yurttaşla egemenin uyrukları olurlar. Hobbes (2014), korktukları ya da güvenlikleri için egemen güce iki şekilde boyun eğildiğini söyler. Yaşam hakkını kaybetme korkusuyla boyun eğenler için devletin kaynağı doğal güçten, kökeninden kaynaklanmakta, güvenlik talebiyle boyun eğenler için ise devletin tasarımsal kökeninden kaynaklanmaktadır. Tasarımsal kökene dayanan devleti; yurttaşların kendi rızaları ile belirledikleri bir kişi, egemen güç, efendi olarak tanımlayan Hobbes, doğal devleti; pederşahi ve despotik efendinin kendisi için yurttaş elde etmesi olarak tanımlar. Sözleşmenin bağlayıcılığı, devletin ortaya çıkması ve güvenliğin korunmasıyla gerçekleşir.

Devletin ortaya çıkması egemenin gücünün belirginleşmesine, adaletsizlik ve yurttaşların yasaları ihlâl edecekleri durumlarda suçlara karşı ceza yetkisini de ortaya çıkarır. “Kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez” (Hobbes, 2022, s. 133). Egemenin en önemli hakkı ceza vermesi ve toplumsal düzeni sağlamak için askeri gücü kullanmasıdır. Egemen kendisini ortaya çıkaran yurttaşların istenç ve iradesini temsil ettiğinden verdiği ceza yüzünden egemeni adaletsizlik ile suçlamak yurttaşın kendisini suçlamasıyla aynı anlama gelir. Egemen yaptırımlarından dolayı yurttaşı tarafından cezalandırılmaz. Hobbes’a (2022) göre egemenin buyrukları yasadır, yasama gücü, vergi koyma, askerlik görevi, özel mülkiyeti belirleme, toplumsal adaleti sağlama egemenin haklarıdır. Egemenlik; mutlak, bölünemez ve birdir. Yasama, yargılama, yürütme güçleri egemene aittir. Egemen doğa yasasına bağlı olarak halkın güvenliğini sağlamakla görevli ve iradesinin sınırsızlığıyla sadece Tanrı’ya hesap vermelidir. Bütün bu güçlere sahip olan egemen, uyruklarının maddi refahlarından da sorumludur.

Hobbes’a göre egemene sınırsız hak veren yurttaş en nihayetinde bunu kendi iyiliği için yapar ve hiçbir şekilde devredemeyeceği en temel hakkı olan yaşam hakkını korur. Yurttaşlar kendi hak ve özgürlükleriyle egemen otoriteyi eleştirebilir ve sözleşmeye aykırı durumlarda haklarını korumayan otoriteye karşı direnme hakkına da sahiptirler. Hobbes, sözleşmeyle kurulmuş üç tip devlet biçiminden söz eder. Yurttaşların hepsinin oy hakkına sahip olduğu ve bu oylarla ortaya çıkan devlet biçimi demokrasi, egemenin yurttaşlarının belli bir kısmının oy haklarına sahip olduğu biçim aristokrasi, egemen gücün bir kişiye ait olmasını monarşi olarak tanımlamaktadır. Demokraside hâkim olan güç halk, aristokrasi de soylu sınıf, monarşide ise monarktır. Hobbes (2022), Antik Çağ filozoflarının bu üç devlet biçimine karşıt olarak anarşi, oligarşi, tiranlığı sunmalarına karşı çıkararak bunların devlet biçimi değil yönetilenlerin yönetime karşı besledikleri duygulardan türeyen alternatif isimler olduğunu söyler. Ona göre anarşi kelimesi hiçbir devletin olmaması anlamına gelir ki böyle bir devlet türünün olması mümkün değildir. Krallık ve tiranlık arasında bir ayrım yapmanın insanın duyguları yerine aklıyla kavrayabileceği bir şeydir. Tiran ve kral arasındaki fark iktidarlarını nasıl kurduklarıyla ilgili ve birbirinden farklı yönetim biçimleri değildirler. İyi yönetirse yurttaşları gözünde kral, kötü yönetirse tiran olur. Her yönetim biçiminde bir egemen gücün olduğunu söyleyen Hobbes bütün yönetim biçimlerinde yurttaşların belli hakları olduğunu gerçekleştiren bütün biçimlerinde sonuçlar ne olursa olsun sadece yurttaşların değil yöneticilerin de etkileneceğini söylemektedir. Hobbes’a göre genel çıkar ve özel çıkarın uzlaştığı en iyi yönetim biçimi monarşidir. Onun felsefesinde ulus-devlet anlayışını, ulusal bireyselliği, toplumsal sözleşmeyi garanti altına alan

monark Leviathan'dır. Leviathan tek tek bireylerin toplamı, politik olanı tanrısallıktan insanlığa indirgeyen, toplumsallığın simgesidir. Hobbes'un devleti herkesin kendi yararı için ortaya çıkardığı kimsenin tapmak zorunda olmadığı bireyselliğin vücut bulduğu yapay bir beden olan Leviathan'dır.

1.3.2. John Locke (1632-1717)

Batı felsefe dünyasında Aydınlanmanın epistemolojik ve deneyci yöntemlerinin öncü filozoflarından biri John Locke'tur. Klasik felsefedeki tanrı merkezli dünya görüşü yerine insan konularak, kendi kendini anlayabilme yetisine sahip insan varlığı ile modern dünya görüşünde birey, birey hakları, sözleşme gibi siyaset felsefesi kavramları ortaya çıkmıştır. Locke, 17. yüzyıldaki metafiziksel düşünceleri reddetmiş ve insan aklının sınırlı bir yeti olduğunu söylemiştir. Aklın içini boşaltan Locke'un rasyonalizmi diğer filozoflardan farklıdır. O, metafiziksel ve teorik çabaları değil insanın pratik eylemlerini, deneyimlerini, bireyi ön plana çıkarmaktadır (Cevizci, 2015, s. 570-598).

Liberal bireyciliğin en önemli savunucularından biri olan Locke hem kendi yaşadığı dönemin hem de 18. yüzyıl liberal okulunun temsilcisi olmuş ve doğal haklar üzerine inşa ettiği siyaset felsefesi görüşleriyle birçok filozofu etkisi altına almıştır. Eski Mısırdan beri süre gelmiş tabii hukuk anlayışını savunan Locke siyaset felsefesinin temeline akli yerleştirmiş "Çünkü akıl tabiat kanununu tesis ve ilan etmekten ziyade onu araştırır ve üstün gücün koyduğu ve kalplerimize yerleştirdiği bir kanun olarak keşfeder" (Locke, 2020, s. 19). İnsanın sınırlı bir varlık olduğunu ve ancak bu sınır içerisinde fenomenleri bilebileceğini, doğa yasalarının aklın yasası olduğunu vurgulamıştır. İnsanların tabiat halinde eşit ve hür olduklarını bu yüzden kimsenin bir başkasının malına, canına zarar vermemesi gerektiğinin bilincinde olduklarını doğa yasası ile insanların özgür olduklarını ifade etmektedir.

Locke'un doğa durumunda hür ve eşit bir hayat süren insan aynı zamanda mutludur fakat bu noktada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. İnsanlar bu özgürlük ortamından neden siyasal bir topluma geçme ihtiyacı duymuşlardır? Sorunun yanıtı bizleri güvenlik konusuna sevk etmektedir. Nitekim bütün insanlar arasında ahlaklı bir şekilde ortaya konabilecek bir ortak kabul bulmak güçtür ve bu insanın fitrat olarak kötümser de olabileceği ihtimali göz önünde bulundurularak hak ve adaletin ihlal edilmemesi için sürekli ve düzenli kurumlara ihtiyaç olduğunu bireyin haklarını tehlike olmadan kullanabilmek için siyasal ve uygar topluma geçmek istediğini göstermektedir. Öyleyse tabiat durumu ile ilgili bu ifadelerden Locke ve Hobbes arasında benzerlik olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bir diğer husus ise mülkiyet kavramı ile ilgilidir çünkü Locke 'un ifadelerinde insanların karşılıklı güvence taleplerinin

altında yatan neden mülkiyetlerin korunmasıdır siyasal sürekli bir düzen olmaksızın doğa durumunda mülkiyetin korunması zordur. Böylece insanlar çıkarsız, tarafsız yasaya ve suç işleyenleri cezalandıracak taraf tutmayacak yargıca ihtiyaç duyarlar kendi rızaları ile korunma talebiyle siyasal iktidara yetki verirler ama temel haklarından vazgeçmeleri mümkün değildir. Çünkü temel haklar bireyin sahip oldukları haklardır ve devlete verilen yetkinin tek gayesi bu hakların korunmasıdır. Siyasal otoriteyi ortaya çıkaran ona meşruiyet kazandıran düşünce dünyasında temelleri çok eskiye dayanan bu temel haklardır (Locke, 2020).

Locke, toplumun yetkilerini sınırlandıran aynı zamanda bireylerin özgürlüklerini ve mülkiyet haklarını savunan bireysel hak anlayışını savunmuştur. Onun felsefesinde mülkiyet hakkı kaynağını devletten değil, tabii hukuktan almaktadır. Bireyin yaşama hakkı, hürriyet hakkı, mülkiyet hakkı birbiriyle bağlantılı iç içedir, bunları birbirinden ayıramayız yaratıcının insana bahsettiği yaşama hakkı mülkiyet hakkının kaynağıdır. Tabii hukuk görüşü içerisinde mülkiyet kavramı Locke için önemli bir yere sahiptir. Diğer temel hakları mülkiyet başlığında toplayarak liberalizmde klasik bir teori ortaya koymuştur. Devletin yetkisinin sınırlı olduğu, insan haklarını güvence altına almak için sözleşmenin kaçınılmaz olduğu tabii haklara ve tabii hukuka dayanan bir siyasi model sunmaktadır (Yayla, 2015).

Onun felsefesinde öne çıkan tabii hukuk düşüncesi, diğer çoğu tabii hukuk görüşlerinde olduğu gibi kökleri insan varlığına bağlı, yere-zamana-toplumlaraya göre farklılık gösteren pozitif hukuk normlarının da kendisinden çıktığı bir hukuk anlayışıdır. İnsanlar arasında barış ve güvenliğin tesis edilmesi tek tek bireylerin, devletlerin, dini otoritelerin birbirlerinin mallarına ve sivil haklarına tecavüz etmemeleri ile mümkündür. İnsan ruhuna nakşedilmiş merhamet ve hoşgörü kavramları hakları koruyacak olan adalet kavramına eşlik etmekte ve bunlar insanın mutluluğunun nihai sağlayıcılarıdır. Mutluluğa götüren yolun keşfi devlete veya kanun yetkisini elinde bulunduranlara değil bireylerin kendilerine aittir. Bireyler tanrı iradesinin yansımalarını akıl ile keşfedebilir böylelikle özgür olurlar. Sınırlandırılmış devlete verdikleri yetki bu (negatif) özgürlüğü güvence altına almakla mükelleftir. Yasama gücünün önemli olduğunu fakat yönetimlerin keyfi emirlerine karşı bir tavırla, kuralların kamu çıkarları için kanunların ölçütü olduğunu belirtmektedir. Tabiat halinden siyasi topluma geçişi zorunlu kılan en önemli unsur toplumsal düzen ve zenginliğin sağlanmasıdır. İnsanlığın ortak çıkarlarının ve konforlu yaşamalarının sağlayıcısı diplomasi ve serbest ticaret ve bunun kontrolünü sağlayacak olan anlaşmadır. Locke, otoriteyi değil hürriyet güvencesini savunarak mutlak monarşiye karşı çıkmaktadır. Yönetenlere verilen yetki onların efendi değil tarafların haklarını korumakla sorumlu emanetçi olduklarına dair bir sözleşmedir (Locke, 2017).

1.3.3. Francis Hutcheson (1694-1746)

Britanyalı İskoç filozof Hutcheson ahlâk felsefesindeki düşünceleriyle Adam Smith, David Hume, Kant gibi birçok filozofa esin kaynağı olmuştur. Ölümünden sonra Glasgow Üniversitesi ahlâk kürsüsündeki yerine öğrencisi Adam Smith başkanlık etmiştir. Ahlâk duygusu teorisinin temsilcisi Hutcheson, düşünce tarihi içerisinde hocası Shaftesbury ve öğrencisi Adam Smith ile anılmıştır. Hutcheson, siyasi ve dini düşünceleriyle liberal tavra sahip İskoç Aydınlanmasının önde gelen temsilcisidir. İskoç Aydınlanması, 18. yy da felsefi, ekonomik, bilimsel alanlardaki gelişmelere sunduğu katkılarla Avrupa ve Amerika’da hâlâ devam eden etkisiyle Batı kültürünü şekillendiren entelektüel bir harekettir. İskoçların coğrafi konumları, şartları onları yokluğa, geri kalmışlığa maruz bırakmış ve bu durum İskoç Aydınlanmasının gelişmesine, ilerlemesine katkı sunmuştur. Görünürde yıkıcı olan bazı durumlar ulusların bilimsel, düşünsel, ekonomik yönlerden ilerlemelerini etkileyebilmektedir. Her yıkım beraberinde yenilenme ruhunu diriltir (Bakır, 2016).

İngiliz ekonomisinin ilerlemesi, gelişmesi aynı adayı paylaştıkları İskoç parlamentosunun İngiliz parlamentosuna katılması ve 17. yy. dan itibaren gelişmeye başlayan İskoç ekonomisi İskoçya’da siyasi değişimle yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasına imkan vermiştir. Ekonomik gelişmenin; toplumsal yaşamın her alanına nüfuz ettiği, bütün kurumların, değerlerin, değişimini sağladığı böylece ekonomiden bağımsız siyasi ve manevi bir yaşamın düşünülemeyeceği açık bir şekilde anlaşılmıştır. Aydınlanmanın kazandığı yeni ruh ve ahlâk felsefesindeki gelişmenin Hutcheson’un ahlâk tartışmaları öncülüğünde elde edildiği söylenebilir. Aydınlanma hareketi; Hutcheson, Smith, Ferguson vb. elli filozofun katkılarının olduğu bilinçli bir hareket, ilerici ve bilimsel kavramlarla özellikle ahlâk, ekonomi alanlarında özgünleşmiş sosyal bir teoridir. Aydınlanmayla ahlâk felsefesinin incelenmesi, gelişmesi ve insan varlığının özüne, doğasına uygun, insanın psikolojisi ile değerlendirilmesi dahası 18. yy’a emprizim, ontoloji, metafizik alanlarda gelişen fikir dünyasının ahlâk, siyaset felsefelerinde de olması ve yeni değerlerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Ekonomik ilerleme, sanayi ve ticaretin gelişmesi piyasa ahlâkını bencilleştirmiş bu durum İskoç Aydınlanmasının ahlâk felsefesindeki temel problemi olmuş toplumsal adalet ve duygudaşlık, geleneksel değerler ile uzlaştırılmak istenmiştir. Bu uzlaştırma çabasını Aydınlanmacılar toplumsal içgüdü ve toplumsallaşma arzusu ile tanımlamaktadırlar (Bakır, 2016).

Hutcheson, ahlâki bir zemine ekonomiyi oturtma gayretini göstermiş, Aydınlanmanın özellikleri ile ahlâkı birleştirmiş, ahlâkın diğer alanlardan arındırılıp müstakil bir alan olarak değerlendirilmesiyle ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. Ahlâkı, deneysel bir temelde ele

almış duygucu ahlâk anlayışını savunmuştur. Dinsel ve metafiziksel alanlardan ayırdığı ahlâk anlayışıyla deneysel bir zeminde doğal ahlâk anlayışını geliştirmiş bu noktada yöntem bakımından Hobbes ile benzerlik taşıdığı düşünülse de Hutcheson Hobbes'un ahlâkın belirleyicisi olarak nitelendirdiği akıl ve bencillik kavramları, ahlâki egoist düşüncelerin karşısında olmuş onları eleştirmiştir. İngiliz ekonomisinin etkisiyle ortaya çıkan bencil piyasa ekonomisi bireye ve toplumsal ilişkilere zarar vermiş bu yüzden Hutcheson, ekonomiye bağlı bu ilişkileri düzenleyecek bir ahlâk anlayışının gerekli olduğunu dile getirmiştir. Hobbes'un ahlâkın belirleyicisi olarak nitelendirdiği bencilliğin bu ilişkilere katkısının olmadığını aksine zarar verdiğini söylemektedir. Hutcheson'un ahlâk felsefesi görüşleri hocası Shaftesbury'nin düşüncelerini takip etmekte, ahlâk felsefesinin çıkış noktasını insan doğası olarak belirlemektedir. İnsan yaşamının en yüksek amacı, rasyonel bir varlık olarak doğal eğilimlerine uygun şekilde tüm varlıkları sevmektir. Evrende bütünün bir uyumu ve ahengi mevcuttur bu uyum içerisinde doğru-yanlış iyi-kötü ayrımını yapacak olan insandaki ahlâk duygusudur (Bakır, 2016)

İlkçağ filozoflarından (Sokrates, Platon, Cicero vb.) süregelen bir anlayışla Hutcheson ahlâk felsefesini insanı tanımanın önemi ve erdem anlayışı üzerine kurduğu sistemle açıklamaktadır. Onun felsefesinde bencillik değil insana güven vardır. Locke'un deneyciliğini ahlâk alanında uygulamakta, hayırseverliğin bütün bir erdemlilik olduğunu söylemektedir. Doğal hukuk ile ilgili görüşlerinde de ahlâk duygusu vardır. Duyu organları nasıl sıcak-soğuk, acıyı-tatlıyı vs. ayırt edebiliyorsa yaratıcının insanın özüne yerleştirdiği bir yeti olan ahlâk duygusu da iyiyi-kötüyü ayırt edebilir. Hayırseverlik ve erdem bütün insanları kapsayacak şekilde mutluluk ve fayda sağlayarak insan doğasına dayalıdır bu anlamda ahlâk teorisi sosyal bir teoridir. Bu düşüncelerinden açıkça görülmektedir ki Hutcheson toplumcu liberal bir eksende ele alınmalıdır. Doğal hukuk teorilerinin bireysel özgürlükler ve sözleşmeye dayalı toplum biçimlerinin temelinde bencilliğin olduğunu ve bireylerin bir diğeri üstünde ahlâki bir yetisinin olmadığını, ahlâki davranış kurallarının rasyonalizm ve teolojik olarak ele alınmasından dolayı Hutcheson, bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Onun bu karşı duruşu çoğu İskoç Aydınlanmacısı tarafından da benimsenmiş ve rasyonel temelli siyaset, toplum ve liberal görüşler açısından da yeni bir perspektif sunmuştur (Bakır, 2016).

Doğa hâli insanla beraber var olmuş insandan ayrı değildir. Toplumsallık, kamu duygusu zaten insanda olan güdüdür. Doğal haklar toplumsal olandan ayrı değildir. Erdem, bütün yaratılmışlara ve onları yaratanlara duyulan sevgi ve duygulanımlarla örtüşen eylemlerdir. Erdemin kaynağı doğru şekilde ortaya çıkarılmalı, ahlâki kuralların işleyişi duygulanımları

etkili biçimde tetiklemelidir. Ahlâki kurallar, insanları yaratıcıyı hoşnut edecek ve bütün herkes için azami yarar sağlayacak eylemlere yönlendirmelidir. 18. yy'da Bentham ve Mill'den önce Hutcheson farklı bir yararçı anlayış sunmaktadır. Onun yararçılığı toplumsal sağduyuya dayalı, özgeci karakterde doğal vicdan, yüreğin yasası olarak tanımlanabilecek ahlâk duygusudur. Ahlâk duygusu, insan doğasını ayrıntılı biçimde çözümlmek için duyu ve arzuları sınıflandırır. İnsanın eylemlerinin doğasının kavranılması, insanın zihinsel faaliyetlerinin duygulanım ve tutkularının dikkate alınarak incelenmesinin insan doğasındaki duyuların kavranılmasıyla anlaşılabilir. Hutcheson; toplumsal adalet ve duygudaşlığın, toplumu ve bireyi ilgilendiren siyaset, ekonomi, hukuk bütün ilişkilerin çözümünün ahlâk duygusunda olduğunu söylemekte, egoist ahlâk teorisyenlerinin bırakınız yapsınlar (laissez faire) söylemiyle geliştirilen bencil ekonomi modellerini eleştirmektedir (Bakır, 2016).

Ona göre insanlar ahlâk duygusundan hareketle düşünürlerse doğa yasası ile ilgili anlaşmazlıklara düşmezler ve adaletin gereğinin ne olduğu konusunda hemfikir olurlar. Maddi dünyadaki konuları doğa üzerinden açıklarken insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünün özgeci hayırsever eğilimler olduğunu söyler. Bu eğilimler bireyi, toplumsal olana götürür birey kendi mutluluk ve faydasından önce bir başkasının faydasını, mutluluğunu düşünerek toplumsal mutluluğa ulaşır. Bireye yüklediği bu sorumlulukla her bireyin yüreğin yasasına, vicdana uymasını sağlamakta, çıkar çatışmalarının ve anlaşmazlıkların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Ahlâk anlayışını, nesnel ve genel bir konuma getirerek siyaset, adalet, hukuk teorilerine katkı sunmuş, ahlâkın zeminine kamu duygusu olarak yerleştirdiği bütünleştirici yaklaşımıyla toplumsallığa ve toplumsal duygudaşlığa vurgu yapmıştır. Hutcheson, bireyci liberal teorileri eleştirmiş ve kendisinin felsefesi de çoğu filozof tarafından eleştirilmiştir (Bakır, 2016).

1.3.4. J. J. Rousseau (1712-1778)

Toplum sözleşmesi düşüncesiyle siyaset felsefesinin ve Fransız Devrimi'nin mihenk taşlarından biri Rousseau'dur. Doğarken özgür olan insanın yaşam içerisinde zincirlerle bağlanmış olduğunu, toplumsal düzenin en önemli hak olduğunu ve bu hakkın kaynağının doğa değil uzlaşma üzerine kurulacağını savunmaktadır. Siyasi toplumun ilk örneklerinden birini aile teşkil ettiğinden Rousseau, uzlaşmanın da toplumun en küçük birimi olan aileden geldiğini ifade etmektedir. Çocuklar, babanın korumasına ihtiyaç duydukları için babaya boyun eğerler. Aile yaşamındaki baba-çocuk örneğiyle siyasi toplum içerisindeki yöneten ve halk temsil edilmektedir. Ailede sevgi-saygı koşuluyla özgürlüklerinden, yarar ilkesi için vazgeçilirken devlette bu durum egemenlik içindir. Rousseau, hiçbir insanın bir başkasını köleleştiremeyeceğini böyle bir doğal yetkinin veya gücün ortaya çıkardığı bir hak durumunun

olamayacağını söyler. Güç karşısında bir hak olacaksa bu yasal olmalıdır ve ancak sözleşme ile sağlanır (Rousseau, 2008).

Sözleşme ile yetki vermek sonsuz ve sorgusuz boyun eğmek anlamına gelmez, çünkü hak-kölelik kavramları arasında tutarlı bir bağlantı kurmaya çalışmak anlamsız ve uyumsuzdur. Toplumsal anlaşmanın olmadığını varsaydığımız bir durumda her insan kendisinin koruyucusu, zorluklar karşısındaki direnişinin sonucu olarak elde ettiği gücün hakimiyeti ile kendi sonunu getirebilirdi. Her halk kendisini yönetmesi için bir öncüye, lidere ihtiyaç duyar fakat yönetenin efendi karşısındaki topluluğun köle olmaması ise insanda bir zorunluluk olan eyleme geçme ile kamusal yarar ve siyasi yapının meydana getireceği toplumsal anlaşmayla mümkündür. İnsanın kendini koruyabilmesi için tek tek kişilerin güçlerinin birleştiği ortak bir nokta, hareket ettirici olmalı, bu anlaşmadır kişilerin özgürlüklerinin güvencesidir. Toplum sözleşmesi ile kişi herkes için yaptığı fedakarlığı kendisi için yapmış olacak ve kimsenin bir başkası üzerinde ona bıraktığı haktan fazlası olmayacak. “Her birimiz, kendimizi ve bütün gücümüzü, genel istemin yüce yönetimine bırakıyor ve her üyeyi/örgeni bütünün bölünmez parçası olarak kabul ediyoruz” (Rousseau, 2008, s.18).

Sözleşmeye geçildiğinde artık insanların benlikleri değil, oy çokluğuyla meydana gelen hukuksal ve ortak bir bütün mevcut olur. Doğal durumdan toplumsal yaşama geçen insan, içindeki istek dürtüsünün sınırsızlığından sıyrılıp yurttaşlık bilinciyle hareket eder ve eylemlerinde isteklerinin yerini adalet duygusu alır. Sadece kendini değil başkalarını da düşünür bunu aklına danışarak yapar. Sözleşmeyle, doğal durumdaki sınırsız hak ve özgürlüklerin yerini yurttaş özgürlüğü alır. Rousseau, doğal durumda insanların bedensel, fiziksel, zihinsel olarak eşit olmadıklarını bu yüzden toplumsal yaşamda ahlak ve yasa temelli bir eşitliği sağlama görevinin anlaşma ve hukuk ile olacağını savunmaktadır. Devleti ortaya çıkaran şey toplum çıkarlarının ortak yararınıdır. Bu yararı ortaya çıkaran uzlaşma, farklı çıkarların ortak noktasıdır. Uzlaşma olmadan toplumsal bağ oluşmaz. Devleti meşru bir kişi olarak var eden, her bir üyenin birleşmesidir. Devlet, varlığını korumakla yükümlü ve bütüne ulaşması için toplumsal sözleşme ona kendi organları üzerinde mutlak hak sağlar böylece bütüne mensup üyeler etkin olur ve bu egemenliktir.⁴ Aklın yasaları ve doğa yasaları her şeyin bir nedenle oluştuğunu söyler yani yurttaş ve egemenin karşılıklı anlaşmasında, devlete

⁴ Şahıs veya kurumun, diğer şahıs ve kurumlar üzerindeki mutlak gücü. Hukuk, egemene yüksek yasama otoritesi tanır politika da bu otoriteyi kullanması için imkan verir. İnsanlar arasında huzur ve güvenliği sağlamak için yasa koyucu gereklidir. Rousseau düşüncesinde tıpkı Locke da olduğu gibi toplum çıkarlarının korunması, halkın yetki verdiği kurumların hesap verecekleri yine halk olmalıdır. Egemenlik halka aittir. Egemenin otoritesi sınırlanmaz, bölünemez, süreklidir (Cevizci, 2017, s. 652-653).

verilmesi gereken hizmetler zorunlu olduğu gibi egemenin uyruklarını yararsız bir prangayla bunaltması mümkün değildir (Rousseau, 2008).

Kişiyi, topluma bağlayan yükümlülükleridir. Karşılıklı yükümlülükler, hak eşitliği ve adaletten kaynaklanır. Genel irade olmaksızın kişilerin tercihine veya belirli nesnelere yönelmek eşitlik ve adalet kavramlarının doğal doğruluğuna aykırıdır. Genel bir anlaşma olmadan ne özel bir konuda ne de kamu yararı konusunda bir sonuca ulaşmak olanaksızlaşır böyle bir durumda uygun bir yasa da yoktur karar verebilecek bir yargıç da o halde varılacak sonuç toplumsal anlaşmadadır. Anlaşma, yurttaşların eşitliğini sağlar bu eşitlik yurttaşlara aynı şartlarda, aynı sorumlulukları ve yararlanacakları aynı hakları sunar. Rousseau'nun toplumsal sözleşmeyle amacı tarafların korunmasıdır. Bu amacın yanında, toplumun hakkına karşı işlenen suçların cezalandırılması gerektiğini söyler. Suçu işleyen ahlak öznesi olmaktan çıkar, devlet tehlikeye düşer ve karşılıklı korunacak olan taraflardan birinin (suçlunun) ortadan kaldırılması zorunludur. Siyasal bir temele oturtulan anlaşmanın işleyişi ve devamlılığı için yasama gücü ile hareket edilmelidir. Adaletin kaynağı özü itibarıyla tanrı olsa da hükümet ve yasaya ihtiyaç duyulması onun akılla ulaşılabilecek evrensel bir adalet olduğunu gösteriyor bunun kabul görmesi karşılıklı ihtiyaç olduğunu aşkar eder. Doğal yaptırımlar olmadığında insanlar arasında yasa geçersizdir. Hakların, ödevlerin yerini bulması ve adaletin işlemesi sözleşme ve yasa ile olur yurttaşlar arasında haklar yasa ile belirlenir. Yasa, özel olarak bir kişiye kişinin eylemlerine değil, bütüne ve bütünün eylemlerine yöneliktir. Yasama yetkisi, bireysel konulara ilişkin değil genel iradenin eylemidir (Rousseau, 2008).

Rousseau'nun düşüncesindeki genel irade kavramı otorite ve özgürlüğün uzlaştırılmasıdır. Devlette, egemenliğin sahibi bu genel iradedir ve başkalarına devredilemez. Genel irade, hükümete yetki verir veya verdiği yetkileri değiştirip geri alabilir. Onun düşüncesinde genel irade ile tanımladığı bu yetkiler çoğunluğun azınlık üzerinde baskı kurabilmesine ayrıca sisteminin temelinde bulunan hürriyetin kolay ihlal edilebileceğine de yol açmakta ve bu bakımdan düşünceleri eleştirilmektedir (Güriz, 2020, s.192-198).

1.3.5. Adam Smith (1723-1790)

Smith, zihinsel üretimini önce ahlâk felsefesinde ortaya koymaya çalışsa da onun felsefe tarihindeki asıl ünü iktisat, ekonomi alanlarındadır. Ulusların Zenginliği eseriyle liberalizmin iktisadi açıdan kurucusu konumunda yer almış ve bu eser bir klasik haline gelmiştir. Hocası Hutcheson'un görüşlerinden etkilenen Smith'e sonrasında asıl etki eden David Hume olmuştur. Sistemli ve açıklayıcı ifadeleriyle ahlâk ve politika ile ilgili teorilerini akla değil tabiata dayandırmıştır. İnsan doğası anlayışını açıklarken insanın hareketlerini ve davranışlarını

belirleyen üç hareket ettirici gücün olduğunu söyler. Hutcheson'un felsefesinde bahsettiği bütünün uyumu, denge, ahenk unsurlarını Smith'de (2017) kullanarak duyguların yadsınamayacağını, toplumda doğal eğilim ve duyguların, uyumu ortaya çıkaracağını ifade etmektedir (Yayla, 2015).

Smith, sosyal alan için evrensel, genel yasalar ortaya koymayı hedeflemektedir. İnsanlar, bireysel olarak yaşadıkları toplumlar ve kültürleri itibariyle farklı olsalar da insan varlığı, doğası gereği benzerlik göstermektedir. Bu sebeple insan davranışlarıyla alakalı genel tavsiyelerde bulunmanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Smith, görüşlerini insan doğasının evrenselliği üzerinde yoğunlaştırmıştır. Duygudaşlık, insanın en belirgin esas özelliğidir. Bir insanın kendisini diğer türdeşlerinin yerine koyması, kendisinin ve diğerlerinin acısını ve mutluluğunu paylaşmasını duygudaşlık kavramıyla açıklamaktadır. Duygudaşlık, tek taraflı değil karşılıklı bir kavram olarak bireyin topluma yansımasıdır. Bu sayede toplumsal yaşamda birey, kendi davranışlarını düzene sokmaktadır. Smith, davranış ve eylemlerin kontrolü ve düzenlenmesi için duygudaşlık kavramının şart olduğunu aksi durumda sosyal ve ahlâki düzensizliklerin meydana geleceğini söyler (Cevizci, 2015, s. 636-646).

İnsan doğasının evrenselliği kişisel çıkar, öz çıkar arayışıyla herkesin faydasını sağlayacak bir sonucu ortaya çıkarır. Sosyal bir varlık olan insan, kurduğu toplumsal ve ekonomik ilişkileri akli vasıtasıyla doğal akış içerisindeki amaçlı davranışları doğrultusunda gerçekleştirmektedir. Smith, herkesin kendisi için en iyi olanı arzuladığını ve bu arzunun maddi çıkarlarla ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Maddi çıkarların insanları bir araya getirdiğini iş bölümü ve mübadelenin bencilliği azaltarak bireysel ve toplumsal refahı sağladığını, toplumsal hayatın birbiriyle iç içe geçmiş bu unsurların parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bireyin kendisinde hayat bulan ahlaki değerler insanların birbirleriyle etkileşim kurmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Refahın sağlanması için öz çıkar ve duygudaşlığın dengelenmesi gerekir. İnsanların iyiyi-kötüyü ayırabilmesini sağlayan ahlâk duygusu değil, ahlâki yargılarda bulunabilmesini sağlayacak duygudaşlıktır. Smith'e göre toplumsal ahlâki bilinci oluşturmak için ideal bir gözlemciye, yargı ve yargıca ihtiyaç vardır. Bu bireyin ben sevgisini ve kişisel çıkarını dizginlemenin amacıdır (Cevizci, 2015, s. 636-646).

Smith, piyasanın doğal bir akış içerisinde olduğunu doğal özgürlük sisteminin tam olarak gerçekleşmesi için piyasanın işleyişine müdahale edilmemesini, sermaye ve iş gücünün hareket alanının serbest bırakılıp engellenmemesi gerektiğini savunmaktadır. Emegın, üretim gücünün artması için iş bölümü gereklidir. İyi yönetilen toplumların refahını, toplumun bütün kesimlerinin zenginliğini gerçekleştiren iş bölümüdür. İnsan doğasının doğal eğilimi olan iş

bölümünün zorunlu bir sonucu olarak takas ve mübadele eğilimi ortaya çıkmaktadır. Smith, eserine iş bölümünün tasviri ile başladıktan sonra emek hakkının önemini vurgulamaktadır. Kişinin emeğinin mülkiyetinin dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğunu yasa koyucunun kişinin emeği üzerinde söz hakkının olmadığını belirtmektedir. Bireyi ve buna bağlı olarak toplumu en aşağı seviyeden yüksek refah noktasına taşıyacak en iyi yol doğal serbestliktir. İyi ve doğru bir zemine oturtulmuş adalet sistemi, barışçıl bir ortam, iyileştirilmiş ılımlı vergi sistemi doğal serbestlik için gereklidir. Smith ve klasik liberal teori savunucuları doğal akışın düzenini tehdit edenin devlet, otorite olduğunu bu tehdidi ortadan kaldırmanın yolunun devletin gücünün ve eylem alanının sınırlı hâle getirilmesi olduğunu savunmaktadırlar (Smith, 2017).

Devletin görevi; kolluk kuvvetleri aracılığıyla toplumu her türlü tehlikeden korumak, bireylerin ilişkilerindeki haksızlıkları önlemek için adaleti sağlamak olmalıdır. Devletin gücünün sınırlanması ve görevlerini yerine getirmesiyle insanların devlete itaat etmesinin sebebi otoritenin gücü değil kendi yararları gereği olarak gerçekleşecektir. Smith'in doğal akış olarak nitelendirdiği politik otoritenin, şiddet, baskı hegemonyasıyla bireylere müdahale ettiği bir ortam yerine bireysel ilişkiler aracılığıyla ortaya çıkan bir sistemdir. Devleti eylemsiz bir durumda konumlandıran Smith, adalete atfedilen hayırseverlik görevine karşı çıkararak negatif adalet anlayışıyla belli kurallar ile kimsenin bir başkasının doğal hak ve hürriyetine zarar vermeme sorumluluğu yükler. Özgürlük hakkına önem veren Smith, özgürlüğü adaletin temel unsuru ve doğal özgürlük sistemini de adil olan olarak görmektedir. Hak kavramının da tıpkı ahlâk ve erdem kavramları gibi sosyal bir zemine oturtulması gerektiğini savunur (Smith, 2017).

Sosyal gelişme teorisini dört aşamada tanımlayan Smith, toplumun bu dört aşamadan geçtiğini belirtir. Toplumun ilk safhası aynı zamanda ilkel olan bu aşama avcılıktır. Burada yokluğun getirdiği bir eşitlik durumu söz konusu olduğu için hak kavramından söz edilemez nitekim siyasi otorite olmadığı için burada bir hak olsaydı bile korunamazdı. İkinci aşamada, nüfusun artmasıyla avcılık değerli hâle gelmiş ve kalabalığın baskısı hayvancılığa ilgiyi arttırmış mülkiyet hakkı önem kazanmaya başlamıştır. İkinci aşamada gelişmeye başlayan haklar toplum yapısında değişmeler meydana getirmiştir. Toprak değerlenmiş çiftçilik olarak belirttiği üçüncü aşamada toprağın ekilip biçilmesiyle toprak mülkiyeti ve eşitsizlikler, bağımlılık ortaya çıkmıştır. Sosyal toplumu aşama aşama açıklayan Smith'e göre en önemli ilerleme ve gelişmenin olduğu yer dördüncü aşama olan ticaret safhalarında gerçekleşmiştir. Burada toplumsal yaşamın farklı boyutları; alışveriş, takas, mübadele gibi doğal yönelimler belirginleşmiştir (Smith, 2017).

Ticaret toplumuna geçiş toplumun bağımsızlık, refah, zenginlik, hukuk özgürlüğünü oluşturmuştur. Smith, insanların her aşamada yeni bir hak kazandığını fakat bireysel açıdan en çok hak kazanımının ticaret toplumunda olduğunu belirtmektedir. Emek, iş bölümünün değerinin açık bir şekilde ortaya çıktığı dördüncü aşamada bu hak ve özgürlüklerin devlet tarafından güvence altına alınmasının önemini vurgulamaktadır. Smith, ticaret toplumunda kamusal pazar aracılığıyla emeğin köleliğinin son bulduğunu zenginliğin pazar aracılığıyla harcanıp ve paylaşımın eşit şekilde pazar piyasasını şekillendirdiğini bu sistemin görünmez bir el tarafından inşa edildiğini söylemektedir. İnsanların kişisel çıkarlarını ahlâki düzeye getiren, genel çıkarları sağlayan bu görünmez eldir. Smith, bu sistemin bozulma tehlikesine karşı inanç özgürlüğü ve eğitimin şart olduğunu, devletin yurttaşı için pozitif erdemleri geliştirecek politikalar üretmesini ifade etmektedir (Smith, 2017).

1.3.6. Jeremy Bentham (1748-1832)

Faydacılığın kurucusu, 19. yy'a ve İngiliz düşüncesine hakim olan faydacı okulun en önemli savunucusu Bentham'dır. Bentham'ın düşünceleri etik alanında etkili olduğu kadar hukuk ve siyaset alanlarında da reform niteliğindedir. Hukuk ve ahlâk görüşlerini yarar ilkesi üzerine inşa etmiş, ahlâki eylemleri genelin çıkarı doğrultusunda ortaya koyarak bütün toplumun mutluluğunu ön plana çıkarmayı hedeflemektedir. Ahlâk ve hukuk teorilerinin bilimsel bir değerde ilerlemesini, bu alanlardaki her şeyin yarar ilkesine göre uygulama alanında olmasını belirterek İngiliz düşüncesindeki hukuku modernleştirmeye katkı sunmuştur.

Ona göre her şey haz ve acının tahakkümünde ve doğa da insanları bu iki kavramın egemenliğine tabi kılmıştır. İnsanların eylemlerine yön veren yarar ilkesi; ahlâki iyi-kötünün, hak kavramının belirleyicisi ve hukukun amacıdır. Haz ve acıyı egemen güç olarak gören Bentham'ın ahlâk görüşlerindeki hazzı yaklaşımı iyiliğin ölçütü olarak hazzı belirlediğini göstermektedir. Bentham'ın hedonizmi, kendi çıkarı için uğraşan birey görüşüne dayanmakta ve bireyi rasyonel kendilik olarak en yüksek değerde görmektedir. İnsanların hayatlarındaki tek amaçlarının mutluluğu yakalamak ve haza ulaşmak olduğunu söyleyen Bentham, doğru ahlâk sisteminin gözlem ile ortaya çıkacağını vurgular. Onun felsefesinde mutluluk, haz, menfaat iç içedir. İnsana haz veren şeyler onu mutlu eder ve menfaatine, yararına olur bu yüzden ahlâki olan fayda vermelidir. Fayda ilkesine dayandırdığı her türlü eylemden sadece bireyi değil hükümetin de bütün karar eylemlerini sorumlu tutar. Ona göre, tek tek bireylerin oluşturduğu toplum yapaydır ve toplumun çıkarı onun üyelerinin çıkarıdır. Toplum ya da birey tarafından onaylanan eylem veya yasa toplumun mutluluğunu arttıracak ya da azaltacaksa bu fayda ilkesine uygunluk ile belirlenir (Bentham, 2017).

Bentham'ın hazcı ahlâk sisteminde eylemlerin sonuçları belirleyici ölçüttür. Bu yüzden eylemlerin sonuçlarının haz ve mutluluğu vermesi fayda ilkesine uygundur. Bir eylemin sonucu bireye haz ve mutluluk veriyorsa bireyin faydasına, topluma haz ve mutluluk veriyorsa toplumun faydasına olur. Hükümetlerin yönetsel eylemlerinin sonuçları toplumun mutluluğunu arttırıp ızdıraplarını azaltıyorsa bu eylemler fayda ilkesine uygundur. Bu doğrultudaki yasa ve kurallar da fayda yasasına uygundur. Fayda ilkesine uygun olan eylemler her zaman zorunludur. Bentham, fayda ilkesinin zorunlu ve doğru olduğunu ifade ederken bu konuda kanıt aramanın anlamsız olduğunu çünkü her şeyi kanıtlayan bir ilkenin kendisinin kanıtlanamayacağını söyler. Yaşam içerisinde herkesin hayatı boyunca bu ilkeyi beğensin veya beğenmesin bir şekilde boyun eğdiğini, insanların duygu ve düşüncelerindeki değişim ve tutarsızlıklar göz önünde bulundurulduğunda bu ilkeyi eleştirip ön yargıyla yaklaştıklarında bile bu ilkeyi yok saymalarının mümkün olmadığını dile getirmektedir. Fayda ilkesinden farklı bir ilke onunla ya sürekli çelişir ya belli aralıklarla çelişir. Bentham, sürekli çelişen ilkeyi çilecilik diğeri duygudaşlık, sempati-antipati olarak adlandırır. Çilecilik ilkesinde fayda ilkesinin aksine mutluluk, azaldıkça önem kazanır. Çilecilik ilkesini savunanlar haz, mutluluğu kötü görmekte ızdırabı onaylamaktadırlar. Bentham, haz ve mutluluğun ızdırapla ilgisinin olmadığını, bir suçta ceza verilmesi gerektiğinde ızdırabın geçerli bir sebep olacağını söyler. Eserinde çilecilik ilkesi bağlamında ahlâkçı ve sofü şeklinde iki insan tipinin ayrımını yapar. Bu iki tipi yönlendiren nedenler de farklıdır. Ahlâkçı gruba hazzın ayrılmaz parçası, ümit yön vererek insanların gururunu okşayacak duyguların besleyicisi olmuştur. Sofulara ise ızdırabın parçası olan korku, yaşam kaynağı olmuştur. Kızgın bir yaratıcı tarafından cezalandırılma korkusu, “Korku, bâtil itikadın çocuğudur” (Bentham, 2017, s.24).

Bu konuda Bentham, korkunun ümitten daha güçlü olduğunu, çilecilik ilkesinin savunucuları iki farklı şekilde olsa da ilkenin aynı olduğunu söylemektedir. Ahlâkçı grup hazları küçümserken sofular aklı geri plana atarak ızdırabı beceri ve sorumluluk olarak kabul etmişlerdir. Bentham, çilecilik ilkesinin bireysel olarak samimi şekilde sahiplenilmesinin hükümet ve yönetim işleri söz konusu olduğunda kayda değer bir özellik taşımayacağını vurgulamaktadır. Çilecilik, duygudaşlık karşıt ilkelerinin kötü sonuçlar doğurmaması için fayda ilkesi tarafından düzenlenip, yönetilmesi gerekmektedir. Fayda ilkesinin kendisinden başka düzenleyiciye ihtiyacı yoktur. Yasa koyucunun en önemli görevi bireylerin haz ve güvenlikleri için davranışlarının şekillendirilmesidir (Bentham, 2017).

Bentham, haz ve acıyı ortaya çıkaran dört kaynak fiziksel, siyasi, ahâki ve dini olduğunu söyler. Haz ve acının yasa ve davranış şekillerine bağlayıcı bir dayanak olması yönüyle bu

kaynakların hepsine yaptırım denir. Fiziksel yaptırım, yaşamın olağan akışı içerisinde kişi ya da yüce bir varlık tarafından bilerek müdahale edilmemiş haz ve acıdan kaynaklanmaktadır. Siyasi yaptırım, devlet yönetimi ve iktidara uygun şekilde adalet dağıtmakla görevlendirilmiş yargıç ya da belli bir meclisin elinde olduğu yaptırımdır. Toplumu oluşturan bireylerin elinde olan ve belli bir nizam tabi olmayan yaptırım ahlâki veya yaygın yaptırımdır. Dini yaptırım ise yüce varlıktan kaynaklanmaktadır. İlk üç yaptırımdan kaynaklanan haz ve acı bu dünyada dini yaptırımdan kaynaklanan ise yaşam ve öteki alemde gerçekleşir. Fiziksel yaptırım, diğer yaptırımları kapsar ve siyasi, ahlâki olanı gözlemleme imkanı verdiği için onların temelini oluşturur. Kanun koyucu, araç olarak kullanacağı haz ve acının gücünün aynı zamanda değerinin farkında olarak insanların hazzını arttırıp, acılarını azaltma amacına yönelik davranmalıdır. Devletler ve yönetimlerin, eğitim aracılığıyla ahlâki, dini, duygudaşlık ve karşıtlık ilkelerini doğru şekilde sistemleştirmeleriyle bu ilkelerden doğan hassasiyetler fayda ilkesiyle uyumlu olacaktır. İktidarı elinde bulunduranlar toplumsal mutluluğu sağlamak için ödül-ceza sistemini uygulamalıdır. Bentham, bir eylemin cezalandırılmasını ceza hukuku olarak tanımlamaktadır (Bentham, 2017).

Doğal hukuk teorilerine karşı çıkan Bentham, hukukun kaynağının tabiat olmadığını savunmaktadır. Onun hukuk tanımı, her koşulda devletin gücüyle müeyyidelere bağlanmış kaideler toplamıdır. Doğal haklardan söz etmeyen Bentham, bireylerin ortak çıkarlarının meydana getirdiği toplumun devlete boyun eğmesinin asıl sebebinin menfaat olduğunu söylemektedir. Devlet olmaksızın insanların yarar ve menfaatlerini korumaları, emeklerinin karşılığını almaları güçtür, yarar ve menfaat için güvenlik şarttır. Bentham, hukukun toplumsal faydayı gözetmesi gerektiğini, yasa koyucunun mutluluğu arttırmak için görevlerini yerine getirmesini söyler. Bu görevler; ilk olarak hukukun vazifesi olan geçim araçlarını sağlamak, sosyal refahı oluşturmak, eşitliği ve güvenliği sağlamak olmalıdır. Hukuk, geçim araçlarını sağlamak konusunda zor kullanarak doğrudan dahil olmamalı gerekli durumlarda ödül ya da ceza şeklinde müdahale etmelidir. Yasa koyucu, sosyal refah için toplumu motive etmeli bunun yanı sıra zaten kendi menfaatleri için bir araya gelen bireyler daha çok çalışacaklardır. Haz ve acı herkes için eşittir bu nedenle yasa koyucu herkese eşit davranmalıdır. Bentham'a göre hukukun asli amacı güvenliği sağlamaktır. Güvenliğin sağlanması geçmiş ve gelecek bütün yaşantıların düzen ve devamlılığı ayrıca diğer görevlerin de teminatıdır. Güvenliğin sağlanması bireyi, toplumu ve mülkiyet haklarını da korumaktır. Hürriyet kavramını da güvenlikle beraber ele alıp tanımlayan Bentham'ın düşüncelerinde otorite kavramı önemli bir yere sahiptir. Sunduğu hapisane modeli olan panoptikonun inşası da otorite tarafından yapılan gözetimin

güvenliğin ve toplumsal mutluluğun vazgeçilmez unsuru olduğunu göstermektedir (Güriz, 2020).

Bentham, hukuk kurallarının faaliyetlerinin müeyyideleri ile ilişkili olduğunu, yasa koyucunun istenci ve insanların bu istence tabi olmalarını sağlayacak müeyyideler şeklinde hukuk kurallarını ikiye ayırır. Hukuk kuralları müeyyidelerinin bazen ceza bazen mükafat olabileceğini fakat cezanın daha keskin, devamlı, caydırıcı olması sebebiyle daha çok kullanıldığını, toplumun mutluluğu göz önünde bulundurularak zorunlu olmadıkça ceza yoluna gidilmemesini söyler. Hukukun pozitif yönü toplumsal mutluluk ve fırsatları ortaya çıkarırken negatif yönü toplumsal acıları en aza indirmeye çalışır. Suç ve cezalar konusunda da Bentham fayda ilkesinden hareket etmekte birinci ve ikinci derecelerdeki sonuçlara bakmaktadır. Birinci dereceden sonuç, suçun bireysel etki ve zararına, ikinci dereceden sonuç, suçun toplumsal etkisine işaret etmektedir. Bentham cezaların belirlenmesinde üç önemli kriterden bahsetmektedir. Öncelikle suçların azalması için ceza suçluya faydadan çok zarar vermelidir. Suç; bireye ve topluma ne kadar büyük ızdırap vermişse ceza da aynı oranda büyük olmalıdır. Yasa koyucu ceza verirken dikkatli olmalı, cezanın her türlü acı verse de cezadan doğan acı, keder suçlunun suç işlediğinde sağladığı yararı az miktarda aşmalıdır. Ceza hukuku ile ilgili bu kriterlerinde tutarsızlıklar olsa da Bentham, kişisel çıkarların korunması ve toplumsal mutluluk için felsefi, hukuk, siyaset teorilerini toplumsal fayda ilkesine dayandırmış, ceza hukuku belirlenimleri ile kendisinden sonraki çoğu pozitivistte esin kaynağı olmuştur (Güriz, 2020).

1.3.7. John Stuart Mill (1806-1873)

19. yy ve İngiliz liberalizminin en önemli isimlerinden J. S. Mill düşünce tarihi içerisinde birçok alanda eser yazmış katkı sunmuştur. Faydacılığı, küçük yaşlardan itibaren babasından aldığı eğitimler ve sonrasında faydacı öğretinin kurucusu Bentham ile tanışmasıyla başlamıştır. Bentham'ın faydacılık öğretisini Mill (2021), yeniden harekete geçirerek köklü bir sistem haline getirmiştir. Bütün felsefi düşüncelerin başlangıç noktası en yüksek iyi sorusuna cevap arayışıyla başlamış ve bu arayış ahlâk felsefesinin sorunlarına yönelik düşünceleri gruplara bölmüş, farklı yöntemleri, okulları ortaya çıkarmıştır. Mill, ahlâk felsefesinin sorunlarına çözüm bulma yolundakilerin sundukları dogmatik öğeler ve irrasyonel düşünceler sebebiyle toplumsal özgürlük düşüncesinin zarar gördüğünü söylemektedir. Mill'in toplumsal mutluluğun ilerlemesi düşüncesi bireysel özgürlük ile gerçekleşmektedir. Düşüncelerini bilimsel bilgiyle temellendirmiş ve liberalizm anlayışını da deneyime dayandırmıştır. Mill, Bentham'ın faydacılığının insanı domuzdan ayırmadığını, böyle bir öğretinin domuzlara layık olduğunu, bütün herkes için en yüksek iyiyi sağlamada yetersiz olduğunu söyleyerek en yüksek

mutluluğu getirecek bir özgürlük anlayışı ortaya koymuştur. Mill, Bentham'dan farklı olarak haz ve acının kişiler için zamana, duruma göre farklılık göstereceğini özne olduğunu vurgulamıştır. Ona göre insanın mutluluğunu belirleyen yüksek hazlar erdemlere benzer. Bentham'ın hazcılığının insanı sadece haz peşinde koşan varlıklar olarak tanımlamasına karşı çıkararak bu duyumsal aşığı hazların insanı mutlu etmeyeceğini söyler (Mill, 2021).

Mill'in faydacılığı bir amaçtır bu amaç; en yüksek iyi için haz arayışı, toplumsal değişime, faydaya, ahlâki değerlere sahip yüksek hazlardır. İnsan yaşamının amacı mutluluktur ve Mill'in faydacılığı insani bir ihtiyaç ve mutluluğun anahtarıdır. Kişilerin iyiliği, genelin iyiliğine yani kişilerin toplamının iyiliğine yol açmaktadır aslında insanı toplumsallaştıran mutluluk arayışıdır. Mill; mutluluğun her zaman arzu edildiğini, insanların arzularının ahlâki değerleri belirlemede ölçüt olduklarını söylemektedir. Mill'in faydacılık teorisi; en yüksek iyiyi, mutluluğu arttırmak, mutsuzluğu azaltmak doğrultusunda tanımlanmaktadır. İnsan hayatının amacını ortaya çıkaran fayda ilkesi ahlâkın temel unsurudur. Bentham'ın nitelik açısından ayırım yapmadığı hazları Mill, ruhi ve bedeni olarak sınıflandırmaktadır (Mill, 2021).

Mill'in liberalizme en büyük katkısı özgürlüğü yüksek bir değer olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır. Bir eylemin ahlâki olsa da olmasa da özgürce yapılmış olmasının değerli olduğunu söylemektedir. Kısıtlamalara karşı bir tavır sergileyen Mill, özgürlüğün prensip olarak her zaman iyi olduğunu savunmaktadır. Onun bireysellik tasviri; aktif, eylem ve davranışları akıl süzgecinden geçirerek onaylayan ya da reddeden insani özelliğe sahip, bilinçli eylemlerin özgürlüğüdür. Nüfusun çoğunluğu özgürlüğü anlamaktan yoksundur, özgürlüğün bireysellikle aynı olduğunu söyleyen Mill'e göre yığınlar özgür değil, geleneğin kölesidirler. Özgürlük anlayışında bireye yönelik bir müdahale olacaksa bunun sebebi zarar ilkesidir. Ancak başkalarına verebileceği zarara engel olmak için müdahale edilmeli bunun dışında eylemlerinin kendisini ilgilendireceği sonuçlar söz konusu ise egemen olan bireydir. Toplum için en yüksek iyiyi arttırmada özgürlük bir araçtır. Düşünce özgürlüğünü savunan Mill, fikirlerin tartışılmasının, konuşulmasının hakikati ortaya çıkaracak tek yol olduğunu hiç kimsenin sahip olduğu düşünceler yüzünden cezalandırılmamasını, cezalandırmanın sadece bir başkasının hakkına zarar vermesinden dolayı olmasını savunmaktadır (Barry, 2018).

Yarar ilkesine göre mülkiyetin de insan yaşamının rahatlığı ve devamı için gerekli olduğunu söyleyen Mill, devletin ekonomik sistemlerdeki adaletsizliklere karşı tedbir almasını vurgulamaktadır. Yönetici gücün iyi veya kötü değerlendirilmesi davranışlarının sonuçlarına göre olmalıdır diyen Mill'in iyi yönetim tanımındaki ölçüt toplumun ilerlemesi, zenginliğinin artmasıdır. İster otoriter ister demokratik bir yönetim olsun bu ölçüt değişmez, fakat yine de

Mill, demokratik yönetim biçimini tercih etmektedir. Demokratik yönetimlerde halkın katılımı yüksek olduğu için bu halkın yönetimidir. Mill, halka sorumluluk yüklediği yönetim biçimiyle tıpkı Antik Yunan şehir devletlerindeki gibi temsili bir hükümeti vazedmektedir. Mill'e göre liberal bir iktidar için liberal bir toplum gereklidir. Mill, bireysel özgürlük düşüncesiyle faydacılığı daha uygar bir düzeye taşımıştır (Yayla, 2015).

1.3.8. John Rawls (1921-2002)

20. yy filozofu John Rawls, ahlâk felsefesi görüşlerini adalet kavramıyla savunmaktadır. Rawls'un adalet teorisi; Locke, Rousseau, Kant vb. düşünürlerin toplum sözleşmesi teorileri niteliğindedir. Rawls'un teorisinin de diğer toplum sözleşmeleri gibi farazi olmasının yanı sıra toplumsal değerlerin iktisadi unsurlarının dağıtımıyla kalmamış özgürlük, eşitlik değerleri üzerine kurulmuş, faydacı teorilerin karşısında duran yeni bir seçenektir. Toplumsal kurumların en üst erdemi adalettir. Rawls, adil bir toplumda vatandaşların eşit özgürlüklerinin olmasını, hakikat ve adaletten asla taviz verilmemesini bunların insani eylemlerin birincil erdemleri olduğunu söylemektedir. Toplumsal ilişkiler, kişiler arasındaki davranış kuralları ve normların bağlayıcılığı belli bir sisteme tabi olarak düzenlenip çıkar ve kaos içerisindeki kimlik çatışmalarından çıkmak için ilkelere ihtiyaç vardır ve bu ilkeler toplumsal adalet ilkeleridir. Toplumsal işbirliği ve çıkarların uygun şekilde dağıtılması, toplumu oluşturan kurumların hak ve sorumluluklarının verilmesini sağlayan bu ilkelerdir. İyi bir toplum adalet ilkeleri ile düzenlendiği takdirde ortaya çıkar ve böyle bir düzen hem toplumun üyeleri olan kişilerin hem de kamunun faydasına olur. Toplumsal adalet kavramı; insanların çıkar, istek, arzularının sebep olacağı aşırı davranışlarının sınırlandırılmasını, ilişkilerini dostane bir bağ ile güvenli şekilde sürdürmelerini sağlar (Rawls, 2020).

Rawls'a göre toplumun temel yapısı adaletin en öncelikli konusudur. Toplumun politik unsurları olan anayasa, iktisat, toplumsal düzenlemeler, kurumların hak ve sorumluluklarının dağıtılması, toplumsal iş birliğinin meydana getirdiği yararların paylaşımının belirlenmesi adalet ilkesi sayesinde. Toplumsal sistemin adalet biçimi; toplumun bütün kesimlerinin ekonomik fırsatları, sosyal koşulları, temel hak ve sorumluluklarının nasıl belirlendiğine bağlıdır. Rawls; adalet ilkelerinin her zaman doğru olana göre düzenlenmesini vurgulamakta, doğal durumdaki sözleşme anlayışını, hakkaniyet olarak adalet kavramı ile açıklamaktadır. İnsanların ilk durumda kendi çıkarları için ortak karar aldıkları fakat henüz ne kendi haklarının ne de toplumsal iş birliğinden doğan hak ve sorumluluklarını bilmeden hakkaniyet olarak adaleti ortaya çıkardıklarını ve sosyal adalet ilkelerinin bir cehalet perdesinin arka planından çıktığını söylemektedir. Cehalet perdesi ardında kişiler; sosyal, ekonomik, din, cinsiyet vb.

bilgilere sahip değildirler sadece insan psikolojisi ve toplumsal yaşama dair genel doğruları bilmektedirler. Kendi menfaatlerini göz ardı etmeden akılcı davranarak temel hak ve özgürlükler, fırsatlar, gelir, servet gibi sosyal değerlerin kendileri için en faydalı şekilde dağıtılmasıyla olacaktır. Böylece cehalet perdesi ardındaki bireyler mantıksal çıkarımlarla iki adalet teorisi talep edecek ve seçeceklerdir (Rawls, 2020).

Rawls'un hakkaniyet olarak adalet kavramı adaletin mantıksallığını ortaya koymaktadır. Bu iki adalet teorisi; her birey diğer herkesin özgürlükleriyle örtüşen temel özgürlükler bağlamında eşit hakka sahip olmalıdır, toplumsal-ekonomik eşitsizlikler düzenlenmeli ve bu eşitsizlik durumu toplumdaki en dezavantajlıların faydasına ve fırsat eşitliği düzenini bozmadan toplumdaki konumlar herkese eşit biçimde açık olmalıdır. Rawls, düşüncelerinde özgürlük ilkesini her zaman en önemli konumda nitelendirmiş ve en dezavantajlıların yararına olan eşitlik durumunu fark ilkesi olarak tanımlamıştır. Fark ilkesiyle yoksulların şartlarının iyileştirilmesini amaçlamaktadır. Toplumsal eşitlik için bireysel özgürlüğün zarar göreceği düşüncesiyle Rawls'un fark ilkesi eleştirilmiştir. Ona göre toplum içerisinde doğal yeteneklerinden dolayı başarılı olanlar bu başarıların getirdiği ödülleri kendilerinden şanssız olanlarla paylaşmalıdırlar. Hükümet zenginlerin servetlerinin bir kısmını vergi sistemi gibi uygulamalarla yoksullara dağıtmalıdır (Rawls, 2020).

Rawls'un adalet teorisi liberal teoriler arasında önemli bir yere sahiptir. Kantçı bir zeminde konumlandığı adalet teorisini deontolojik biçimsel ahlâk olarak şekillendirmiştir. Adaleti hem genel liberal teorilere uygun hem de Kantçı geleneğe bağlı olarak aklın ışığında özgür insanın yaşamı içerisinde ortaya koymaktadır. Rawls'un adaleti ortaya koyma süreci içten dışa doğru, kendini nesnelleştiren ve sonuç olarak bir anlaşmaya dönüşerek bağlayıcılık kazanan politik bir uygulamadır. Tabii hukuk ile anlaşma arasında adalet yeni bir şekil vermiştir. Ona göre sosyal süreçlerin adil bir biçimde devam edebilmesi adil şekilde kurulmasına bağlıdır. Eşitlik ve özgürlüğü kesiştirdiği adalet anlayışıyla Rawls, toplumsal mülkiyetin eşit paylaşılması, fırsat eşitliği ve eşitsizlik durumunda devletin müdahale etmesinden yana olmasıyla pozitif özgürlük anlayışına sahiptir. Birey özgürlüğünü bütün sosyal kuralların üstünde bir ilke olarak tanımlar ve genelin faydası için bireyin feda edilmesine karşı çıkar. "Bireyin tekil akli bir yerden sonra toplumun tümel aklına dönüşür. Bu dönüşümün kendisi adaleti, hikayesi adalet teorisini ifade edecektir" (Rawls, 2020, s. 83).

Toplumsal ve bireysel çıkarlar arasındaki farklar ve toplumun kapsayıcı öğretileri arasındaki ayrılıklar kararsızlık baskısı altındadır ve bu durum toplumun ortak yaşamını zorlamaktadır. Rawls, bu çatışma durumunun düzenlenmesi için ortak adalet fikrini

sunmaktadır. Toplum ve birey için düzenin sağlanması, iyi düzenlenmiş toplumun ortaya çıkması adalet ile mümkündür. Rawls, adaleti bir ödev bilinci olarak tanımlamakta ve herkes için herkesin sorumlu olduğu bir yaşamdaki ortak aklın adalet olduğunu vurgulamaktadır. Düşüncelerini; adalet, eşitlik, özgürlük sosyal zemininde birleştirerek birlik sağlayan kurucu bir ruh olarak sistemleştirmiştir. Adalet; sosyal kurumların ilk amacı, uyuma ve menfaat hesaplarının üstündeki temel politik erdemdir. Rawls, herkes için iyi olanın ve mutlu bir yaşamın değişmez yönteminin adalet düşüncesi olduğunu savunmaktadır. Adalet teorisinde; adaleti politik bir sistem içerisine yerleştirmekten, siyasetin bir amacı olarak sunmaktan kaçınmış, hukukun yerine geçecek anlaşmacı aklın ürünü olarak belirtmiştir. Devletin, anlaşmanın amacı doğrultusunda refahı sağlaması ve mülkiyet ile yeteneklerin adalete göre dağıtılmasını söyleyen Rawls, toplumdaki en dezavantajlıların faydalarını gözettiği bir adalet düşüncesi ortaya koymuştur (Rawls, 2020).

1.4. Liberalizmin Temel İlkeleri

1.4.1.Özgürlük

Bir protesto, eleştiri olarak ortaya çıkan liberalizmin temel ilkesi özgürlüktür. Özgürlük, yüzyıllardır varlığını anlamlandırmaya çalışan insanlığın en doğal talebidir. Kimsenin sorgulamaya cesaret edemediği özgürlük fikri aslında hepimizin içine yerleşmiş durumdadır. İnsanlar, özgürlükten sadece büyük saygıyla bahsetmeye alışmışlardır. Lenin, bunu “Burjuva önyargısı” olarak adlandırmaktadır. Liberalizm kavramı özgürlükten türemiştir. Bugün gerçek çoğu zaman unutulsa da özgürlük adına atılmış her adım liberalizmin bir başarısıdır. Liberalizmin yükselişinden önce, yüksek fikirli filozoflar, dinlerin kurucuları, en iyi niyetlerle hareket eden din adamları ve insanların gerçekten seven devlet adamları bile insan ırkının bir kısmının esaretini âdil, genel olarak faydalı ve düpedüz bir şey olarak görmekteydiler. Bazı insanların ve halkların doğası gereği özgürlüğe, diğerlerinin ise esarete mahkûm olduğu düşünülmektedir. Böyle düşünenler sadece efendiler değil, kölelerin büyük bir kısmı da öyle düşünmektedirler. Sadece üstün güce boyun eğmek zorunda oldukları için değil, aynı zamanda onda bazı faydalar buldukları için köleliklerine katlanmaktadırlar. Köle günlük ekmeğini sağlama kaygısından kurtulur, çünkü efendi ona hayatın gerekliliklerini sağlamakla yükümlüdür (Mises, 1985).

Liberalizm, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa'daki köylü nüfusun serfliliğini ve boyunduruk altına alınmasını ve denizaşırı kolonilerdeki zencilerin köleliğini ortadan kaldırmak için yola çıktığında, birkaç samimi insancıl karşı çıktıklarını ilan etmediler. Özgür olmayan emekçiler esaretlerine alışkındır ve bunu bir kötülük olarak hissetmezler.

Özgürlüğe hazır değiller ve onu nasıl kullanacaklarını bilemeyecekler. Efendinin bakımının kesilmesi onlar için çok zararlı olacaktır. Özgür olmayan emekçiler esaretlerine alışkındır ve bunu bir kötülük olarak hissetmezler. İşlerini, her zaman olduğu gibi, hayatın temel ihtiyaçlarından daha fazlasını sağlayacak şekilde yönetemeyeceklerdir. Yakında ihtiyaç ve sefalet düşeceklerdi. Dolayısıyla özgürleşme, onlar için gerçek değere sahip herhangi bir şey elde etmekte başarısız olmakla kalmayacak, aynı zamanda maddi refahlarına da ciddi şekilde zarar verecektir. Şaşırtıcı olan, sorgulanan birçok köle tarafından bile bu görüşlerin ifade edildiğinin duyulabilmesidir. Bu tür görüşlere karşı çıkmak için birçok liberal, serflerin ve kölelerin acımasızca suistimal edildiği istisnai durumları genel bir kural olarak sunmanın ve hatta bazen abartılı bir şekilde tasvir etmenin gerekli olduğuna inanmaktadır. Ancak bu aşırılıklar hiçbir şekilde kural değildi. Elbette münferit taciz vakaları vardır ve bu tür vakaların olması, bu sistemin kaldırılması için ek bir nedendir. Bununla birlikte, kural olarak, efendilerinin kölelere muamelesi insancıl ve yumuşaktı. Zorunlu köleliğin kaldırılmasını genel insani gerekçelerle tavsiye edenlere, sistemin muhafazasının köleleştirilenlerin de çıkarına olduğu söylendiğinde, cevap olarak söyleyecek hiçbir şey bulamadılar. Çünkü kölelik lehine olan bu itiraza karşı hepsini çürütebilecek olan argüman, yani özgür emeğin köle emeğinden kıyaslanamayacak kadar daha üretken olduğu. Kölenin kendisini tam olarak kullanmakla bir ilgisi yoktur. Asgarisini yapamamanın cezasından kaçmak için gerektiği kadar ve şevkle çalışır. Özgür işçi ise, emeği ne kadar başarılı olursa, kendisine o kadar fazla ödeme yapılacağını bildiği için kendini sonuna kadar harcar. Modern bir traktörün bakımının işçiye yüklediği talepleri, daha iki nesil önce Rusya'nın büyülenmiş çiftçileri için yeterli görülen görece küçük zeka, güç ve endüstri harcamalarıyla karşılaştırmak yeter (Mises, 1985).

Modern sanayi işçisinden talep edilmesi gereken şeyi ancak özgür emek gerçekleştirebilir. Bu nedenle, kafası karışmış gevezeler, tüm insanların kaderinde özgürlüğün olup olmadığı ve buna henüz hazır olup olmadığı konusunda sonu gelmez tartışmalara girebilirler. Doğanın kendilerine kölelik hayatı öngördüğü ırklar ve halklar olduğunu ve üstün ırkların insanlığın geri kalanını esaret altında tutma görevi olduğunu iddia etmeye devam edebilirler. Liberal, onların tezlerine hiçbir şekilde karşı çıkmayacaktır çünkü onun, ayırım gözetmeksizin herkes için özgürlükten yana olan muhakemesi tamamen farklı türdendir. Liberaller, Tanrı'nın ya da Doğa'nın tüm insanların özgür olmasını kastettiğini iddia etmiyorlar, çünkü Tanrı'nın ve Doğa'nın tasarımları öğretilmemiştir ve Tanrı ile Doğa'yı dünyevi sorunlar üzerine bir tartışmaya sokmaktan ilke olarak kaçınırlar. Savundukları şey, tüm işçiler için özgürlüğe dayalı bir sistemin insan emeğinin en yüksek üretkenliğini garanti ettiği ve bu

nedenle yeryüzündeki tüm sakinlerin çıkarına olduğudur. Gönülsüz köleliğe "efendiler" için avantajlı olduğu gerçeğine rağmen değil, son tahlilde "efendiler" de dahil olmak üzere insan toplumunun tüm üyelerinin çıkarlarına zarar verdiği inandıkları için saldırmaktadırlar. İnsanlık, işgücünün tamamını hatta bir kısmını esaret altında tutma pratiğine bağlı kalsaydı, son yüz elli yılın muhteşem ekonomik gelişmeleri mümkün olmazdı. Kölelerin veya serflerin eski efendilerinin bile gönülsüz köleliğin kaldırılmasından sonra olayların gidişatından memnun olmak için her türlü nedene sahip olduğunu herkesin anlaması için bundan bahsetmek yeterlidir (Mises, 1985).

Yasa ile güvence altına alınacak haklar özgürlüğü meydana getirecek en önemli adımdır. Evrensel bir özgürlük için toplumun her bireyini kapsayan yasa olmalıdır. John Locke "Hükümetin yönetimi altındaki insanların özgürlüğü toplumun her biri için ortak olan ve içinde yer alan yasama gücünün yürüttüğü bir yaşam kuralına sahip olmaktır" demektedir. Hükümetleri, keyfi yönetimlerden koruyabilmek için her hükümetin tabi olacağı hukuk kuralları olmalıdır. Kural kelimesi günlük yaşamda kısıtlamayı akla getirirse de hukukun bireyi, toplumu, hükümeti kısıtlaması keyfiliği ortadan kaldırarak baskılara, saldırılara engel olacağı için güven ortamını ve özgürlüğü sağlayacaktır. Yani hukuk aslında özgür bir ortamın ön koşuludur. Hukukun üstünlüğü olan toplumlarda sınıfsal farklılıklara göre muameleler olmayacağından özgürlük ile beraber tarafsızlık da güvence altındadır. Liberalizmin yasa ile güvence altına alacağı özgürlük talabi aynı zamanda eşitlik talebidir. Bu eşitlik sadece bireylerin kendi aralarındaki eşitlik değil hükümet ve vatandaş arasındaki eşitliktir (Hobhouse, 2019).

1.4.2. Adalet

Her birey; yaşamını iyi, güzel bir düzen içerisinde sürdürmek ister ve böyle bir düzeni tesis etmek için bir aracıya ihtiyaç duyar. Adalet, insan aklında bir erdem, ideal olarak her zaman öncelikli konumda ve insanın tanrısal olanla kurduğu bağıdır. Bu bağ hem kendisi hem toplum için iyi olanı düşünmeyi ifade eden bütün erdemleri açıklamamızı sağlar. Adalet, tek tek her bireyin eylemleri, toplumla uyumları, sorunları, bir ucunda tekil bireyin bir ucunda genelin, toplumun olduğu bir kaygı ürünüdür. Kavramın düşünülmesi, sorgulanması insan varlığını anlamlandırmaya yönelik ruhsal ve ilahi bir kavrayışla başlar. Bütün erdemleri kapsayan en büyük erdem olan adalet, toplumsal yaşamı devam ettirmenin gereği ve toplumun siyasal temelidir. Adalet kavramının ortaya çıkabilmesi, toplumun adaletten bahsedebilmesi için eşitsizliğe ihtiyaç vardır. Mantıksal olarak adalet düşüncesini ortaya çıkaran koşul eşitsizliktir. Bu tıpkı evrende var olan her şeyin zıddıyla bir araya gelip ortaya çıkması gibidir

(İyinin kıymeti kötülük durumunda anlaşılır). Eşitliğin olduğu yerde adalet veya adaletsizlik düşünülemez. Adalet, eşitsizlik durumunda ihtiyaç duyulan bir araçtır. Adalet ve eşitlik liberal düşüncenin önemli kavramlarıdır. Bazen aynı anlamlarda bazen zıt anlamlarda kullanılmış iki kavram arasındaki bağlantıda çelişki olmuştur.

“ Her ne kadar adalet aynı zamanda belli eşitlik türleri üzerinden konumlanırsa da, sonuçta adalet ile eşitlik arasında mantıksal bir çelişki vardır. Eşitliği düşünmek, adalete ihtiyacın olmadığı bir dünyayı düşündürmektedir nihayetinde. Adaleti istemek ise eşit olmayanlara eşitmiş gibi muamele etmek adaletsizliktir diyen eski Yunanca ölçülü bilgelige olur vermeyi gerektirir (Öztürk, 2013, s.25).”

Adalet ve eşitlik arasındaki bu çelişki adalet teorilerinin de kendi içinde tutarsızlık barındırmasına sebep olmuştur. Çünkü eşitsizlik hem adaletin konusu hem de adaletin sağlanması için gerekli bir unsurdur. Adaleti sağlamak için dikkate alınacak olan eşit bir ölçüye, teraziye ihtiyaç vardır. Adalet kavramının belirsizliği siyaset felsefesinde çoğu tartışmaya konu olmuş, kavramın içeriği ve bu içeriğin geçmişten gelen etkileri özgül ve biçimsel olarak adaletin sınırlarını sunmayı gerekli kılmıştır. Liberal düşüncede adalet; bireyci- biçimsel bir anlayışla hak kavramının önemi ile şekillenmiştir. Liberal düşüncedeki hak kavramı vurgusu bireyleri ve bireylerin ilişkilerini, toplumsal örgütlenmelerini düzenlerken onları özgürlüğün sınırlarına götürerek sınırları önceden belirlenmiş bir ortamda bireye cazip gelen konforu, yeterli hareket imkanını sunarak bireysel- toplumsal ilişkilerde adalet sorununu ortadan kaldırır (Öztürk, 2013).

Klasik liberal teorilerde adalet mefhumu; yasama, yürütme, yargı organlarının işleyişine dair kuralların tamamı ve bunları kapsayan bütün yöntemlerin uygulanmasını içerir. Bireylerin menfaatlerinin korunduğu hukuk düzeni içerisinde adalet kapsayıcı bir yapıyı sağlar. Hukuk; özellikle insan davranışlarına ve tercihlerine müdahale için var olmamış, bireylerin seçimlerini dile getirdikleri koşullar ile ilgilenmiştir. Adalet mefhumu ise seçimlerin sonuçları ile ilgilenmemektedir. İşsizlik, fakirlik, iktisadi eşitsizlik başlı başına adaletin problemi değildir. Bu hususi adalet mefhumu, mübadele adalet olarak tanımlanmakta ve liberal teorilerde bahsedilen adaletin özü olarak ifade edilmektedir. Dağıtımcı adalet ile yanlış anlaşılan adalet mefhumunun zıddı mübadele adaletidir. Toplumsal acılar ve sorunları ortadan kaldırmak için dağıtımcı adalet kullanılmıştır (Vincent, 2006).

Hayek (2012) ve birçok kuramcı sosyal refahı dağıtmak için ayırım yapabilecek prensiplerin olmadığını söylemektedirler. Esas prensipler bulunsa da ilgi ve yeteneklerini kendi menfaatleri için kullanan özgür bireylerin yaşadığı bir toplumda bu prensipler tatbik edilemezler. Dağıtımcı adalet düşüncesi bir projeyi veya prensiplerini başkalarına dayatmaya

çalışan projecileri kastetmektedir. Böylece projeciler kendi yapıp ettikleri konusunda özgür olacaklarından adaletsizlik kaçınılmaz şekilde ortaya çıkacaktır. Herbert Spencer, sanayi toplumunun savaşı topluma dönüşmesini dağıtıcı adaletin ortaya koyduğu bu süreçle gerçekleşebileceğini varsaymaktadır. Spencer'a göre dağıtıcı adaletin gidermeye çalıştığı esas sorunlardan biri kaynak eşitsizliğinden meydana gelen keder ve sıkıntılardır. Keder, vücudun yaşamsal uyarı düzenine denktir. Sağlıklı ve yeterli olmayanlar, avareler savuşturulmalıdırlar çünkü böyle bireyleri korumak için kaynakları yeniden dağıtmak hatalı bir paternalizm ve bütün tekâmül prosesinin iptal edilmesidir. Adalet mefhumu ile ilgili bu çıkarımlar eşitlik ile de bağlantılıdır. Klasik liberal teoriler biçimsel eşitlik anlayışının gelişmesine katkı sunmuşlardır (Vincent, 2006).

1.4.3. Eşitlik

18. yy liberalleri doğal kuralların ve Aydınlanmacıların rehberliğinde, herkes için siyasi ve medeni haklar talep etmektedir. Çünkü Tanrı tüm insanları eşit yaratmıştır. İnsanları, özünde aynı yetenek ve hüner ile donatmış tüm insanlara kendi ruhundan üflemiştir. Bu yüzden insanlar arasındaki ayrımların tümü yapaydır, toplumun ürünüdür. Ölümlü olan insan yaşamında zamanla yerleşen davranış kalıpları insanlar arasında toplumun ürünü olan yapay ayrımlar meydana getirmiştir. İnsanda kalıcı olan ölümsüz olan şey onun ruhudur zenginde, fakirde, asilde, sıradanda, beyazda ve renklide aynıdır. Bununla birlikte tüm ademoğlunun eşit olduğu iddiası mantıksal değildir. İnsanlar bütünüyle eşit değildir. Kardeşler arasında bile fiziksel ve zihinsel farklılıklar vardır. Doğa asla bu yaratılışta kendisini tekrar etmez; düzinelere aynı şeyi ya da standartize edilmiş ürünleri üretmez. Atölyeden çıkan her insan onun bireysel, benzersiz asla tekrarlanmayacak damgasını taşır. İnsanlar eşit değildir. Kanunlar önünde eşitlik talebi hiç bir şekilde eşit oldukları iddiasına dayandırılmaz. Kanun önünde insanların eşit muamele görme gerekliliğinin iki bariz nedeni vardır; biri zorla çalıştırılmaya (köleliğe) itiraz, ikincisi ise toplumsal barışın sürdürülmesidir. Toplumsal sınıfların hak ve görevlerinin farklı olduğu bir toplumda kalıcı barışı korumak neredeyse imkânsızdır. İnsanların haklarını reddeden kimse, haklarından mahrum bırakılanların toplu saldırısına hazırlıklı olmalıdır. Sınıf ayrıcalıklarının ortadan kalkması gerekir, böylece onlar üzerindeki çatışma sona erebilir (Mises, 1985).

Liberalizmin eşitlik varsayımını ortaya koyma biçiminde hata bulmak haksızlıktır. Kanunlardan önce yeryüzünde yaratılanlar eşitti. Fakat bu eşitlik gerçek eşitlik değildi. Tüm insanlığın gücü insanları gerçek anlamda eşit yapmakta yetersiz kalmaktadır. İnsanlar eşit değildir ve her daim eşit olmayacaklardır. Kanun önünde tüm insanların eşitliği lehine oluşturulan argüman, yaratılış düşüncesidir. Liberalizm hiç bir zaman bundan daha fazlasını

hedeflememiştir, daha fazlasını da talep etmemiştir. Bir zenciye beyaz yapmak insan gücünün ötesindedir ancak zenciye beyaz adamınkiyle aynı haklar verilebilir ve böylece ürettiği kadar kazanma imkanı sağlanmış olur (Mises, 1985).

Kişisel olmayan ve tabii bir olgu prosesinin sonucunda eşitsizlik doğmuştur. Kanun karşısında eşitlik, mülki haklar sebebiyle zorunludur. Piyasaya eşit girme hakkı iktisadi eşitlik demektir. Başkalarının menfaatleri korunduğu müddetçe herkes kendi menfaatini elde etme konusunda özgür olmalıdır. Yani göstermelik bir eşitlik anlayışı ile aslında zenginliği daha iyi dağıtmak için devlet müdahaleci bir konuma getirilmektedir. Spencer, bu durumu militan toplum olarak tasvir etmektedir. Yaşamı iktisadi alandaki faydalar ve toplumsal eşitlik arayışlarıyla iyileştirmeye çalışılırken, piyasa düzeni engel olunamaz şekilde bozulur ve özgürlük ortadan kalkar. Çünkü amaç insanların eşitliği değil kendilerini en iyi konuma getirme isteklerinde eşitliktir. Özgürlük ve eşitlik arasında ayırım yapılmalıdır. Klasik liberalizm savunucuları mutlak bir eşitlik arayışının devletin baskısına yol açacağını söylemektedirler. Eşit özgürlüğe teminat vermek olasılıkla devletin devamlı yeniden dağıtıcı müdahalesini icap ettirir. " Her bireyin eşit özgürlük hakkına sahip olduğu ve özgürlüğün yapılmaya değer bir şeyi yapma gücü olduğu kabul edilirse, bu durumda liberal argüman için sorun yoktur" (Vincent, 2006, s.65). Yeni liberalizm savunucuları, net olan mülk eşitsizliklerinin adaletsizlik olduğunu söylerler ve bunun daraltılmış bir yeniden dağıtım modeliyle giderilmesi gerektiğini, pazar sistemini sabote etmek yerine piyasa düzeninin etkilerini dengelemeyi hedeflediklerini açık şekilde ifade etmektedirler. Sahici bir özgürlük, eşitlik, adalet için yeni liberal düşüncedeki yeniden dağıtım modeli gereklidir (Vincent, 2006).

1.4.4. Bireycilik

Liberalizm tanımları yapılırken öne çıkan en önemli özellik kuşkusuz liberalizmin birey merkezli bir toplum sistemi olduğudur. Bireycilik vurgusunu tüm klasik liberal düşünürlerin görüşlerinde görmek mümkündür. Liberal teorideki bireycilik kavramı farklı anlamlar taşımaktadır. Çünkü liberalizm hem siyasi hem de ekonomik alanlarda gelişmekte ve böylece bireycilik de bazen ekonomik bir kavram olarak kullanılırken bazen kişisel bir sorumluluğa karşılık gelmektedir. Düşünce tarihi içerisinde bireyciliğin en önemli gelişimi John Locke ile başlamış sonrasında David Hume - Adam Smith - Hayek - Nozick ve birçok düşünür bireyciliği savunmuşlardır. Liberalizmde birey bütün kurum ve yapılardan önce gelir. Bu varlık olarak bireyin temel olmasından kaynaklanır. Toplumdan ve diğer kurumlardan önce birey vardı ve toplumu meydana getiren de bireydi bu sebeple birey hakları toplumdan önce gelmekte ayrıca doğal hak anlayışına öncülük etmektedir. Klasik liberalizm birey çıkarlarını ön plana çıkarır.

Toplumun, bütünün çıkarlarını bireyden üstün tutmak ortak çıkar düşüncesi bireyi araçsallaştırır, bir nesne haline getirir. Halbuki insan, akıl sahibi bir varlık olarak diğer bütün varlıklardan ayrılmakta ve bu ayırım onu başlı başına bir amaç haline getirmektedir. Birey, amaçtır; bireyi araç olarak kullanmak onu benliğinden uzaklaştırmaktır. Toplumsal akli anlamak, bütünün tanımlamak için bireyin eylem ve sorumluluklarından başlamak gerekir birey olmadan kolektifi çözümlenmek yanlıştır. Aynı Rand'ın dediği gibi, bu, bireysel yıldızlarla ilgilenmeden astronomi çalışmaya benzer beyhude bir çabadır (Yayla, 2015).

Liberal düşünce geleneğinde bireycilik kavramını daha iyi anlayabilmek için bu kavrama yönelik bazı eleştirilere de değinmek önemlidir. Genellikle bireycilik kavramının bireyi toplumdaki bu kadar soyutlamanın boş bir çaba olacağı bireyi ait olduğu toplumun bir parçası olarak ele almak gerektiğinin vurgusunu yapmaktadır düşünce okulları. Bu eleştirilere cevaben Mises; bütünün anlamının yolunun bireysel eylemlerde aranması gerektiğini söyler. Bireyi incelemeyi sınırları belli olmayan topluma bakılarak insan hakları hakkında bilgi sahibi olunamayacağını dolayısıyla bütünün somut olarak görmenin; devletleri, devletlerin kurumlarını, toplumsal ilişkileri ve işbirliğini ortaya çıkaracak olanın bireysel eylemler olduğunu ifade eder. Bu açıklamalar üzerine aşıkardır ki liberalizmin yöntemi bireyciliktir (Yayla, 2015).

1.4.5. Hak – Hukuk

Siyaset düşünceleri tarihinde, birey ve devlete dair yapılan bütün tartışmaların temelinde hak kavramı düşüncesi vardır. Hak kavramı tartışmaları bazen kapalı bir şekilde bazen direkt kavramın içeriğiyle ilgili olmuştur. Bireyci liberal teoriler, bireylerin doğal haklarının olduğuna ve bu hakların politik otoriteler tarafından ihlal edilmemesi gerektiğine dikkat çekerek devleti sınırlandırmaktadırlar. Siyaset kuramlarında tabii haklar ve tabii hukuk birbirleriyle bağlantılıdır. Tabii hukuk, bireylerin haklarını siyasi otoriteye karşı korumaktadır. 18.yy'dan itibaren insan haklarına yönelik politik söylemlerin kaynağı özellikle Locke'un öne sürdüğü tabii hukuk düşüncesi ve hak anlayışı geleneğine dayanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde tabii haklar politik ve aydın modalardan değişen etkilerine uğramışlardır. 18.yy'da ön plana çıkan tabii haklar doktrini 19.-20. yüzyılların başlarında yararlı, marksist, muhafazakâr ve mantıkçı pozitivist düşünürler tarafından eleştirilmiş ve zarar görmüştür (Barry, 2018).

İkinci dünya savaşı ve çeşitli totalitarizm düşüncelerinin ortaya çıkardığı korku, politikanın tabii haklara ilgisini arttırmış ve bu hakların uluslararası alanda korunma ihtiyacının gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hak kavramının anlamıyla beraber bu kavramın diğer

değerler açısından önemli olduğu, rasyonel gerekçelendirmelerin gerekliliği siyaset felsefesinde kavramın hem pratik hem teorik olarak tanımlanmasının önemini ortaya çıkarmıştır. Kuramsal düşüncenin tarihi, haklar ile ilgili nitelik yönünden değişiklikler göstermektedir. Haklar, geleneksel doktrinde bireysel çıkarların zarar görmesine karşı savunmacı bir zihniyet ile meydana getirilmiş, tabii haklar öğretisi bireyi korumak için devlete sınır çizmiş ve devletin bu sınırı aşması ahlâki yönden yasaklanmıştır. Geleneksel hak anlayışının negatif yapısı 17.-18. yüzyıllarda devlet karşıtı köktenci isteklerin ötesine geçerek 19.yy'da muhafazakâr düşüncelerin etkisiyle değişime uğramış, ekonomik ve toplumsal hayata ilişkin devleti daha aktif bir konuma getirmiştir (Barry, 2018).

Siyasi düşünce tarihi içerisinde yüzyıllardır hak kavramı devlete karşı korunmaya çalışılmış, fakat son otuz yıldır bu kavramın kapsamı genişlemiş ve haklar, devletin insanların ihtiyaçlarını karşılamasına yönelik yasal istekler olarak nitelendirilmiştir. Yaşam hakkı, ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, teşkilatlanma özgürlüğü gibi geleneksel hakların kapsamı günümüzde sağlık hizmeti, asgari ücret, ücretli tatil vb. haklarla genişletilmiştir. 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi hem geleneksel öğretilerdeki negatif hakları hem de yeni ekonomik ve toplumsal hakları içermektedir. Hakların çeşitli türleri vardır. Bu sebeple haklara ilişkin yapılacak çözümlemenin hukuki ve ahlâki haklar olarak yapılacak bir ayrımla olması gerekmektedir (Barry, 2018).

Hukuki haklar, hukuk sistemiyle temellendirilir ve olgular tek gerçek hakkın hukuki hak olduğunu bir mahkeme tarafından uygulanan bir istek olduğunu başka hak anlayışlarının öznel ve metafiziksel olduğunu söylemektedirler. Ahlâki haklar ise yürürlükte olan bir hukuk sistemiyle temellendirilmezler, geçerliliği toplumsal ve ahlâki uygulamalarla tutarlı olmalarına ve ahlâki yönden nasıl yasallaştırılabileceklerine bağlıdır. İnsan hakları ve tabii haklar ahlâki haklardır ve tabii haklar geçerliliğini bir hukuk sisteminden değil ahlâki haktan alırlar. Haklarla ilgili kuramlar birinin hakkının bir başkasının sorumlu olması şartını gerekli kılmaktadırlar. Özgürlük fikri, kişilerin isteklerinin doyurulmasına yönelik bir *prima facie* hakka sahip olduklarını gösterir. Buna en iyi emsal her bireyin kendi menfaatlerini maksimum düzeye çıkaracağı bir doğal özgürlük sistemi, rekabetçi piyasa ekonomisidir. Kişilerin birbirlerine karşı yasal isteklerde bulunabilmelerini sağlayan ve özgürlükleri uygulamaya koyan belli kuralların olmasının gerektiği bu sistemdir (Barry, 2018).

Bireyci bir perspektiften bakıldığında hakları tanımayan hukuk-ahlâk sistemleri hatalıdır. Liberal-bireyci teorilerde haklar sisteminin yasallığı herkesin bir hakka sahip olmasıyla sağlanmaktadır. Liberal öğretilerdeki hak kavramı, özellikle temel haklar ile insan hak ve

özgürlükleri bağlamında üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın soylu sınıfa karşı verdiği siyasi mücadeleler içerisinde şekillenmiş o zamanlardan günümüze gelişen süreçte hem hukukun zaruri içeriğinin önemli bir kısmını hem de liberal iktisadi siyasi düzenin meşruiyet oluşturan kıstasını, demokrasiye uygun devlet ve toplumun tanımlanmasının hakim faktörü olarak konumlandırılmıştır. İkinci dünya savaşından sonra sosyo-ekonomik, kültürel gelişmeler insan hakları mefhumunun değişmesine neden olmuştur. Savaş ortamından çıkan insanlar, özgürlük ve güvenlik talebiyle bir taraftan hukuksal düzeni arzulamakta bir taraftan da toplumsal yaşam içerisinde ortak eylem gerektiren, devlete karşı sahip oldukları negatif hakların ötesinde pozitif politik eylem gerektiren hak isteminde bulunmaktadır (Akman, 2016).

Talep edilen pozitif haklar; ekonomik, toplumsal refah haklarıdır. Toplumsal ilişkiler içerisinde ortaya çıkan eşitsizlik ve adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için liberal teorilerde hak kavramı söylemi bir araç olarak kullanılmaktadır. Liberal haklar düzeni sınıfsal mücadelelerin siyasi söylemlerinde önemli bir yere sahip olmuş, yeni hak örnekleri ezilen sınıfın siyasi mücadelelerinin sınırlarını belirlerken üretim araçlarını elinde bulunduran burjuva sınıfının kendi menfaatleri için ortaya koydukları bireysel hak ve özgürlüklerden radikal bir kopuşu ifade etmektedir. Bu köklü ayrımla beraber çalışma, adil gelir, kadınların seçme, hayat hakları gibi ortaklaşa hak ve özgürlükler düzeni talebi geleneksel hak söylemlerinin siyasi ve hukuksal alanlardaki değişimlerine neden olmuş, toplumsallık önem kazanmış ve iktisadi alanlardaki eşitsizliklere yönelik devlet müdahalesinin gerekliliği anlaşılmış, toplumsal ve kolektif yapılı haklar sistemi oluşturulmuştur. Klasik liberal düşüncelerdeki haklar düzeni ilk olarak birinci kuşak haklar yani bireysel güvenlik ve iktisadi hakları garanti altına alan haklardır. Klasik liberalizmde baskın olan hak, mülkiyet hakkıdır. Mülkiyet hakkı, özel hukuk ve kamu hukuku sisteminde önemli bir yere konumlanmakta ve liberal hukuk düzeninin temelini oluşturmaktadır. Mülkiyet hakkıyla beraber ortaya çıkan hak düzeni serbest piyasa düzenini teminat altına almaktadır (Akman, 2016).

Mülkiyet hakkının en üstte yer aldığı liberalizmin haklar düzeninde; liberal devletin ve hukuk sisteminin yasal kaynağı, mülk sahibi olmayanları da teşvik edecek şekilde insan hak ve özgürlükleri bağlamında beliren kamu hukuku bakış açısıyla bir temel haklar düzeni inşa edilmiştir. Fakat bu görünenin arka planında liberalizmin temel haklar düzeninin liberal ekonomi ve serbest piyasa sisteminin devamlılığı ve zorunluluğu bulunmaktadır. Friedman'a (2012) göre politik özgürlüğe giden yolda iktisadi özgürlük vazgeçilemez bir araçtır. Liberalizmin özgürlük söylemleri liberal ekonomiden kaynaklanmaktadır. Mülkiyet hakkı ve

anlaşma özgürlüğüne ilişkin toplumsal zorunluluklar neticesinde, yeni hak söylemleri devleti pasif konumdan gerektiğinde müdahale edebileceği aktif duruma getirmiş olsa da klasik, neo-liberal ve geleneksel teoriler özel mülkiyet hakkıyla ilgili devletin sadece bu hakkı koruma görevi olduğunu bunun dışında müdahale edemeyeceğine vurgu yapmaktadırlar (Akman, 2016).

Hayek'e (2012) göre medeniyetlerden önce mülkiyet vardı ve mülkiyeti ayırmak, sınırlamak hukukun görevleriyle ilgili değildir. Bu sebeple iktisadi kaynaklı hak ve istekler güçlenmiş devlet de bu isteklere cevap verebilmek için iktisadi alana yönelerek düzenlemeleri yapmış ve klasik liberal haklar, toplumsal hakların manevi baskısıyla değişime uğrayarak somutlaşmıştır. Sosyal devlet anlayışıyla mülkiyet hakkı geleneksel anlamını kaybetmiş, toplum faydası için gerektiğinde müdahale edilebilecek bir hâl almıştır. Sosyal devlet anlayışıyla devlet, sadece temel hak ve özgürlükler konusunda meşru düzenlemeler yapmakla sınırlı kalmamış hak ve özgürlükleri toplumsal içerikli önlemlerle dolaysız yaşam alanında uygulama imkanı bulmuştur. Böylece liberalizmin geleneksel hak ve özgürlük, toplumsal hak ve istekleri liberal hukuk devletini sosyal devlete dönüştürerek toplum ve doğa odaklı dayanışma haklarını meydana getirmiştir. Klasik liberal devletin meydana getirdiği sosyal devlet anlayışı toplumsal haklara yönelik devlet müdahalesine imkan tanımıştır. Toplumsal haklar ve ortaya çıkan yeni hakların güvencesi ve uygulama alanına geçebilmesi için belirleyici aktör hukuktur. Politik, sosyal mücadeleler hukuksal faaliyetlerin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Akman, 2016).

1.4.6. Ekonomi

Liberal düzende; özgür pazar ekonomisi, kendiliğinden doğan düzen anlayışları önemlidir. Pazar ekonomisi kavramı liberal teorilerde sıklıkla kullanılmaktadır. Kendiliğinden doğan düzen ve pazar ekonomisi düşüncelerinin esası Locke'un tabii haklar anlayışına dayanmaktadır. Birey özgürlüğünü koruyabilmek için politik toplumun oluşturulması yeterli değildir bunun devamında bireyler politik yönetime karşı da korunmalıdırlar. Bireysel yaşam, devletin ve diğer bireylerin dahil olamayacağı özel alandır bu sebeple devlet müdahalesi sınırlandırılmalıdır. Yaşam hakkı ve özgürlük haklarının somut olarak uygulanabilmesi için mülkiyet hakkı gereklidir ve bu hakların hayatın içerisinde tatbik edilmesi bir sistem ile kendiliğinden doğan düzen aracılığıyla gerçekleşmektedir. Toplumsal teori alanında kendiliğinden doğan düzen anlayışı, sadece insan usuna binaen bir toplumsal düzen oluşturulacağı fikrini reddetmektedir. Liberalizm teorisinin kendiliğinden doğan düzen anlayışı; akli sınırlandırarak beşeri ilişkilere dair yapay düzenlemelerin yapılamayacağını,

insani ilişkilerin tamamını önceden normlarla bağlayan düzenlemelerle uygulanamayacağını belirtmektedir. Bu noktada rasyonalizm karşıtı liberal düşünürler; gelenek ve deneyimden bağımsız, apriori akıl yürütmelerle toplumsal düzenlerin kusursuz ve kesin uyulması gereken normlarını bulabileceğini ve kusursuz bir toplumsal düzeni ortaya çıkarabileceği inancına, rasyonel davranışa değil rasyonalizme karşı çıkmışlardır. Belirli bir aklın ideal düzen olarak koyamayacağı bir toplumsal düzen, nihayetinde insanların bireysel seçimleriyle oluşacak bir kendiliğinden doğan düzendir. Kendiliğinden doğan düzen; bir pazar sistemidir ve ortak hedeflere değil karşılıklığa, tarafların faydaları için birbirinden farklı menfaat, hedeflerin uzlaştırılmasına dayanır (Yayla, 2015).

Çeşitli yönleri olan bir toplumsal ilişkiler düzeni olarak kendiliğinden doğan düzen, liberal düşüncelerde piyasa (pazar) ekonomisiyle neredeyse aynı anlama gelse de iktisadi yaşam bu düzenin yönlerinden bir tanesidir. Pazar ekonomisinde hem bireyler kendi gereksinimlerini hem de diğer insanların gereksinimlerini karşılamaya hizmet ederler. Karşılıklı fayda için sistemin işleyişi piyasa tarafından yönlendirilir. Birey, kendisi için bir amaç başkaları için ise amaçlarına ulaşmadaki bir araçtır. Piyasa; bireylerin etkinliklerini, insani gereksinimleri doyuma ulaştırmada muvaffak oldukları sahalara doğru yönlendirme yapmaktadır. Piyasa sisteminde bütün beşeri ilişkiler gönüllüdür, bireysel düşünce ve çıkarlar doğrultusunda insanlar işbirliği yapmak hususunda serbesttirler. Pazar düzeninde baskı yoktur ve devlet, bireysel faaliyetleri yönlendiren pazara müdahale etmemeli, pazarın ekonomisinin korunmasını sağlamak ve işleyişi aksatacak zararlı faaliyetlere engel olmalıdır. “ Piyasa ekonomisinde hiç kimse bir despotun kulu kölesi değildir, herkes özgürdür” (Yayla, 2015, s. 195).

Ortak bir varlık, madde, yer, mekan olmayan pazar; bireysel faaliyetlerin işbölümü ile gerçekleştiği bir toplumsal organdır. Pazar, bireylerin aktif yardımlarıyla ortaya çıkar ve her birey onun parçasıdır, piyasanın görünenleri toplumsal görünenlerdir. Pazar sisteminde herkes hem üretici hem tüketici konumdadır. Bireylerin bilinçli faaliyetleri ve amaçları pazarı yönlendirmektedir. İnsanların karşılıklı faydaları ve amaçlarını uzlaştırma, pazar ekonomisinde fiyat sistemiyle gerçekleşmektedir. Böylece insanlar bu sistem içerisinde alım-satımı göz önünde bulundurarak faaliyetlerini sürdürürler. Piyasa ekonomisinde; vergi sistemini ve kamu işletmelerinin işleyişini belirleyen devlet değil pazarın işleyiştir. “ Piyasa ekonomisi, insanlığın kölelikten uygarlığa işleyişini sağlayan stratejidir” (Yayla, 2015, s. 197).

1.5.Liberal Hukuk Sistemi

Geleneksel hukuk yaklaşımlarına göre; insan, kendi doğasındaki kargaşa ve kaos ortamından kurtulup düzenli, güvenli, adalet üzerine inşa edilmiş ve birlikte yaşamın bir gereği

olarak hukuk düzenini ortaya çıkarmışlardır. Bu anlayıştan hukukun devletten önce örf, adet, geleneklerle sosyal yaşamda ortaya çıkmış olduğu varsayılmaktadır. Geleneksel yaklaşımlarda hukuk sistemi biçimci ve neseldir. Hukukta kesinlik ve gereksinim olarak kabul edilen biçimcilik; hukuk sisteminde önce biçimlendirmenin var olduğu, sağlam bir sistem kurmak ve hukuki pratiğin devamlılığı, teminatı, adaleti sağlamaya yönelik fonksiyonları gerçekleştirmektedir. Hukukun nesnelliği; hukukun siyasi, iktisadi vb. alanlardan bağımsız olduğu, yansız, güvenilir, öngörülebilir olmasını ifade etmektedir. Liberal hukuk sisteminde; hukukun biçimselliği, nesnelliği ile hukukun maşeri anlamda nasıl bir işlevi olduğu konusu bağlantılıdır (Akman, 2016).

Hukuk bir yönden tüm vatandaşları güvence altına almayı hedeflemekte ve bu hedefe ilişkin bir sistem eyleminin maddi şekilde hem uygulama hem teori düzeyinde var olmaya çalışmakta bir yönden de egemen sınıfın elindeki bir araç olarak sınıf hakimiyetinin devamlılığına yardım etmektedir. Böylece hukuk, iktidarın zayıflar üzerindeki gücünü desteklemekte, hükümet ve yönetimdeki seçkinlerin kendilerini güvenceye almalarını sağlamakta, vatandaşların zihinlerinde moral düzeyde faaliyet göstererek kendini yasallaştırmaktadır. Hukuk düzeni fonksiyonları, birbirinden farklı realite düzeylerinde aynı anda çalışmaktadır. Resmi hukuksal biçimler tarafından iktisadi, siyasi, bireysel ilişkilerin güçlü olanların menfaatlerinin istilzam ettiği şekilde onaylanmasını sağlamakta, baskıcı süreçlerin bir parçası olarak moral düzeyde faaliyet göstererek toplum zihninin yapısını kurma ve devamlılığı konularında aldığı görevleri yerine getirmektedir. Hukuk sistemi kavramı klasik manasıyla müphem, şekli, tutarsız toplumsal davranışlar üzerindeki tesiri nedeniyle dar bir kapsamdadır (Akman, 2016).

Hukuk teorisi kuralları toplumsal davranışlara ilişkin geleneksel hukukçuluk düşüncelerindeki gibi etkili ve belirleyici değil sınırlıdır. Amerikan hukuk kültüründe; hukuki proses esastır, hukuk tarafsız, akılsaldır, hukuk bilimi yetkindir. Hukuk düzeninin devam etmesinin yasal dayanağı hukuk bilimidir. Amerikan hukuk kültüründeki bu varsayımlar; sınıf kavgalarını, hukukun yanlılığını, bilim olarak hukukun hassaslığını örtmeye yönelik hukukun dar kapsamını kamufle etmeyi hedefleyen araçlardır. Bu anlamda hukuk ve hukuk kurallarının sosyal hayat üzerinde dar bir kapsamının olduğu anlaşılmakta ve hukuk normlarına sosyal yapının biçimlenmesinde bütün toplumsal etkenleri yok sayarak, değer biçerek çözümlenmeler yapmak hatalı olacaktır(Akman, 2016).

Hukuk sistemi belli etkinlikleri, müesseseleri ve onların ilişkilerini düzene koyarak bunlara yönelik önceden belirlenmiş normların temellerini meydana getirir ve müeyyideler

norm esaslarının uygulanmasını belirler. Hukukun mücbir olma kapsamı kurallara uymama durumlarında harekete geçerek meydana gelecek muhtelif sonuçlara karşı müeyyidelerin uygulanmasını yasallaştırır. Hukuk kuralı; insanın yaşam alanındaki pozitif ve negatif davranışlarını konu edinerek bir eylem kuralı oluşturmakta ve diğer kurallardan ayrı olarak hükümetin şiddet inhisarı aracılığıyla desteklediği müeyyideleri kullanma gücüne sahip olma eylem kurallarını bozmalarını da hukuksal bir zemine oturtmaktadır. Devlet tekelinin yasal bir temele bağlanması bir anlamda şiddet ve hukuku birleştirmekte şiddetin olduğu yerde hukukun da olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Poluantzas, görüşlerinde; “hukuk organize edilmiş kamusal şiddetin kurallarıdır ve her devlette baskıcı düzenin ve şiddetin organizasyonunun vazgeçilmez parçasıdır” sözleriyle hukuk ile şiddet arasındaki bağlantıyı dile getirmektedir (Akman, 2016, s. 119).

Devlet, hukuk sistemiyle mutlak emir, yasaklarını, sıkı denetimlerinin esaslarını inşa etmektedir. Geleneksel hukuk öğretileri, toplumsal davranışlar ve bunlarla ilgili her probleme karşı hukuku bir olgu, akıl yürütme biçimi olarak tanımlamışlardır. Fakat hukuk düzeninin kuralları mutlak manada toplumsal davranışları yansıtmazlar ve gündelik hayat içerisinde hukuk normları dar faaliyette bir yapıdadırlar. Hukuk kuralları toplumsal hayatı dolaylı olarak etkiler bu sebeple öncelikle toplumsal hayata yönelik fenomenlerin incelenmesi gerekmektedir. Liberal teorilerin kavramları yeni bir hukuk dili kurgulamaktadır.

Liberal siyasi sistem yasallığını hukukun objektifliğine dayandırmaktadır. Amerikan hukuk doktrini hukuk ve ekonomi, haklar ve ilkeler okulları; metot ve kuram yönünden formalist, objektivist düşünceleri yeniden değerlendirip, düzenleyerek çağın gereksinimleri ışığında yenileyerek önemli iki yaklaşımı ortaya çıkarmışlardır. Hukuk ve ekonomi düşüncesini savunanlar, hukuku, üretim araçlarına sahip olanlar ve egemen ekonomik modelin menfaatleri doğrultusunda liberal ekonomi yöntemlerinin geliştirilmesi ve işlevselleştirilmesi yönünde ele almışlardır. Hukuk ve ekonomi okulu Hayek’in (2012) görüşlerinden etkilenmiş, pazar sistemini sosyal yaşamın her alanını kuşatacak bir düzen olarak görmüş, düşünsel biçimde dizayn edilmiş piyasa mefhumu vasıtasıyla tüm beşeri, kamusal ilişkileri kapsayacak şekilde kullanmıştır. Hukuk ve ekonomi akımı politik ve sosyal düzenin işleyişi ve muhtelif her önceliğin temelinde pazar olgusu olduğunu söylemektedir. Hukuk ise bu pazar düzeninin doğru ilerlemesi için yapıcı ve sınırlı bir konumdadır. Burada hukuk; neo-liberal düşüncelerde olduğu gibi ekonominin bir aracı şeklinde tanımlanmış, pazar mekanizmasını kolaylaştırmak, sistemin çıkarlarının zorunluluğu olarak güvenliği sağlayacak sınırlı bir konumdadır (Akman, 2016).

Liberal kapitalizm ile sosyal ilerlemenin gerekçelerini özdeşleştiren görüşler hukukun fonksiyonunun ilerlemeye olanak tanımak olduğunu söylemektedirler. Hukuk ve iktisat ilişkisi kuramlaştırılarak, hukuk normlarının mikro ekonomik çözümlerle ekonomik yönden kuralcı, verimliliği arttıran düzenlemeler yapılmıştır.

Hukuk ve ekonomi akımı sosyal sistemden, onun ihtiyaçlarından ayrılarak pazarın sistemini saf olarak elde etmeye yönelik menfaat gruplarının gereksinimleri yönünde sistemsel yapısının maddi dünyayla, bilhassa hukuksal planlamaların kuralcı muhtevasının daima kazanç odaklı tavsiyeleri izlemesi sebebiyle çatıştığı ve aykırılık gösterdiği belirtilmelidir. Hukuk ve ekonomi akımı hukuksal problemlerin pazarın faaliyetlerinin devam ettirilmesi için kazançlı şekilde nasıl çözüleceğini tazminat ve sözleşme hukuku alanlarına odaklanarak gerçekleştirir. Hukukun kamusal ve beşeri gereksinimleri gidermeye yönelik düzenlemelerinin sürdürülmesi ve toplumsal boyutlarının olabildiğince işlevsizleştirilmesiyle haksızlığa uğrayanları koruyucu özelliğinin en aza indirilmesini savunan hukuk-ekonomi yaklaşımı aslında neoliberal öğretilerle benzer şekilde ayrıcalıklı sınıfların menfaatlerinin korunması için iktisadın müdahalelerden, hukuk ve hükümet müdahalelerinden uzak olması gerektiğini serbestçe, özgürce işlemesini varsaymaktadırlar (Akman, 2016).

Chicago Okulu temsilcisi Friedman'a (2012) göre; piyasa işleyişi serbest olmalı ne hukuki düzenlemeler ne de hükümet müdahale etmemelidir. Toplum içerisinde haksızlığa uğrayanlar, fakirler vb. devlet müdahalesi olmadan daha refah, iyi bir yaşam süreceklerdir. Liberal düşünce, daha fazla özgürlük için ahlâki bir destek aramakta ama bu yöntemi özgürlüğün anlamını yitirerek temsil ettiği menfaat gruplarının çıkarları için araç haline getirmektedir. Hukuki düzenlemelerin özelliklerinin özgürlüğün önünde engel olduğunu, sınırladığını söylemektedirler. Hukukun kamusal ve beşeri problemlerle ilgilenmesinin engellenmesine yönelik iradesini ortaya koymamak için özgürlükleri vurgulayarak, aslında hukukun düzenleyici ve pazar şartlarının meydana getirdiği azgın sömürü şartlarını oldukça sınırlayan, güçlü menfaat gruplarının çıkarları doğrultusunda ilerlemelerini az da olsa yavaşlatma işlevini tamamen ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Chicago Okulu savunucuları, pazarın hakim gücü dışında bir varlık kabul etmemekte, sosyal eşitsizlikleri, gelir eşitsizliklerini gizlemek için özgürlüğü bir araç olarak kullanmaktadırlar (Akman, 2016).

Hukuk-ekonomi öğretileri neo-liberalizmin yapısal formları yönünde ilerlemekte, hukukun fonksiyonunun iktisadi ihtiyaçlar üzerinden şekillenmesinin zorunlu olduğunu savunmaktadırlar. Haklar ve ilkeler okulu ise liberal bir eksenden ve kamu hukuku bakış açısından hareket etmekte, hukuki emirlerin içinde ahlâki mecburiyetlerin olduğunu söyleyerek

teorilerinde ahlâki esasları ileri sürmektedirler. Hukuk-ekonomi okulundan farklı yöntemler kullansa da her iki okul da sonuç olarak paralellik gösterir ve haklar-ilkeler okulu tabii haklar esasında beliren ahlâki ilkeleri sistemlerinin temeline koyarlar. Ahlâki ilkeler ve haklara dayanan bir hukuk sistemini tasvir ederek var olan düzeni de bu doğrultuda düzenleyerek liberal değerlerle aynı yönde biçimlendirirler. Sonuç olarak ahlâki esas alan haklar-ilkeler okulu da piyasayı merkeze alan hukuk-ekonomi okulu da hukuk sistemi, liberal düşünce ve iktisadi düzenin normlarıyla bağdaşmakta, hukuk anlayışlarını benzer şekilde biçimlendirmektedirler. Liberal hukuk sisteminin ortaya konulması ve anlaşılması için bu okulların öne sürdüğü görüşler oldukça önemlidir (Akman, 2016).

1.6. Hukukun üstünlüğü

Bireysel özgürlükler, hak, adalet, eşitlik kavramları üzerine inşa edilen liberal düşünceler bir otoriteye özellikle devlet otoritesine karşı her zaman kuşku duymuşlardır. Çünkü baskı ile insan haklarına zarar verebilecek iki unsur vardır: Birey ve devlet. Liberalizm, bir bireyin başkasına baskı, dayatma yollarına başvurmasının suç olduğunu ve böyle bir durumda suçlunun cezalandırılması hakkını savunmaktadır. Liberal öğretilerde insan haklarına zarar verme hususunda bireyden daha tehlikeli olan otorite devlettir. Devletin müdahale alanı sınırlandırılmamış ve normlar çerçevesinde belirlenmemişse birey özgürlüğü tehlike altındadır. Yurttaşlar üzerinde mutlak güç ve otoriteye sahip devlet, kendi hegemonyasına kılıf bularak bireyleri köleleştirebilir (Yayla, 2015). Sınırlı devlet ve hukuk egemenliği ilkesi ise, liberalizmin dördüncü ilkesidir ve hukukun üstünlüğü yoluyla bireysel hakları güvence altına almakla ilgilidir. Yönetimin sınırlandırılmasını, hukukun üstünlüğü, çoğunluğun keyfiliklerinin önlenmesini savunan (Berktaş, 2013, 52-55) liberalizm, anayasacılık hareketinin ve dolayısıyla bireyin haklarının en temel güvencesi olan hukuk devletinin gelişimine önemli bir katkı sunmuştur. Devleti hukukla sınırlamayı ve siyasal iktidarın keyfi olarak kullanılmasını önlemeyi amaçlayan en önemli araç hukuk devletidir. Hukuk devleti aynı zamanda hukuki güvenlik, belirlilik ve öngörülebilirliğin sağlandığı bir hukuki düzeni de sağlar (Erdoğan, 2006, s. 70).

Liberal öğretilerdeki sözleşme anlayışı devletin ortaya çıkışını açıklamaktadır. Liberalizm toplumsal yaşamın arka planındaki bireyi ortaya çıkarmak için sözleşme kavramına başvurmuştur. Öncelikle toplumsal temelli anlaşmayla bireylerin sosyal yaşam içerisindeki hak ve sorumlulukları güvenceye alınmıştır. Daha sonra birey ve hükümet ilişkisini, karşılıklı tayin etmek için sözleşme yapılmış ve devlet ortaya çıkmıştır. Toplumsal sözleşme devleti var etmiş ve yasal hâle getirmiş, doğal hukuk, doğal haklar ile devlet sınırlandırılmıştır. Pozitif

yasaların üzerinde olan kurallar sistemiyle bağlanmış devletin yetki sahası daraltılmıştır. Liberalizmin sınırlandırılmış devlet anlayışı hukuk egemenliği, hukuk devleti kavramları ile ifade edilmektedir. Devletten önce var olan tabii hukuk devleti bağlayıcı özelliktedir, devlet varlığının gerekliliği onu kanunların kaynağı yapmaz. Hukuk kurallarının yürürlüğe girebilmesi için devleti bir baskı aracı olarak kullanmak gerekmez, tabii hukuk ve diğer hukuk kuralları devletten bağımsız gelişebilmektedir (Yayla, 2015).

Hukukun üstünlüğü düşüncesi ve tartışmaları son yıllarda özellikle Avrupa ülkelerinde devlet eylemlerinin maksimum düzeye ulaşarak ekonomik sonuçlar ve bununla birlikte toplumlarda faaliyette olan hukuk düzenini değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Hukuk düzeni, bireylerin kendi yaşamlarına uygun şekilde güvenliği sağlayacak genel normlar sistemi sunmalıdır. Yürürlükte olan normları hukukun üstünlüğü doktrini, doğal hukuk teorilerinden farklı bir değerlendirme ile hukukun üstünlüğü öğretisinin hukukilik savının hukuk sayılması için gerekli olan yöntemsel lüzumların korunmasına dayandırarak değerlendirir. Hukukun üstünlüğü doktrini devlet ve hukuk arasında net bir ayırım yapmaktadır. Hukuk düzenleri şahıslar arasındaki serbest değiş-tokuşların korunması amacıyla zaruri olan normları kendiliğinden geliştirirler, bunları yürürlüğe koymak için devletin zoruna ihtiyaç yoktur (Barry, 2018).

Common law (örf ve adet hukuku) düzeni, normların geçerliliğini bir hükümdarın buyruğuna bağlayan öğretileri kabul etmemektedir. Kendiliğinden gelişen normlara sonradan politik yönetim tarafından pozitif özellik kazandırılabilir. Hukukçuların hukuk ile tanımladıkları şey; *common law*, öğreti olarak bireyler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için içtihat hukuku aracılığıyla meydana gelmiş bir hukuk düzenidir. Hukukun üstünlüğü, toplumsal hedeflerle yarış halindeki belirli kuralcı düşüncüyü betimlemektedir. Hayek, liberal teori içerisinde hukuk egemenliğini en detaylı şekilde ele alan düşünürlerden biridir. Ona göre, hukuk hakimiyeti ve kendiliğinden doğan düzen birbirleriyle bağlantılıdır. Hayek, hukuk hakimiyeti öğretisinin amacının yurttaşların, yasaların kendilerini nasıl ve ne ölçüde etkileyeceğini bilmeleri olduğunu söyler (Barry, 2018).

İKİNCİ BÖLÜM

2.HUKUK FELSEFESİ BAĞLAMINDA LİBERALİZM: FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK

Liberal düşünce serüveninde hukuk ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır, ancak Hayek detaylı bir hukuk felsefesi analizi yaparak liberalizmin önemsedığı kavramlar olan bireysel özgürlük, eşitlik, ekonomi ile hukuk bağlantısını kurmuştur. Bireysel özgürlüğe dayalı liberal düşünceyi destekleyen Hayek evrimci rasyonalizmin önemli savunucularından biri olmuştur. Özellikle toplumsal tecrübenin nihayetinde ortaya çıkan düzen ve kurallar bireysel özgürlüğü gerçekleştirebilecek liberalizme temel sağlayacağını iddia eder (Kukathas, 1990). Hayek, David Hume, Adam Smith gibi evrimci liberal geleneğin düşüncelerini savunarak, liberalizmi kurallar altında işleyen toplumlarda kendiliğinden işleyen sosyal güçlerin özgür bir ortama sahip olmasını ön gören bir teori olarak tanımlar (Yayla, 2015).

20. yüzyılın en önemli filozoflarından olan Hayek (2012), düşünce dünyasına iktisat, hukuk, siyaset felsefesi, antropoloji, bilim felsefesi gibi birçok alada katkı sunmuştur. Gelişim seyri klasik liberalizm temelleriyle ilerleyen neo-liberal düşüncenin en önemli temsilcilerindendir. Düşünsel yaşamına ekonomi konuları ile başlayan ve çalışmalarını bu alanda ilerleten Hayek, ekonomiden siyaset felsefesi ve toplum bilimleri alanlarına sosyalizmde iktisadi hesaplama tartışmasıyla yönelmeye başlamıştır.

Sosyal yaşamda işbirliğini ortaya çıkaran toplam bilgi, Hayek'e göre toplumun bütününe yayılmıştır. Toplam bilginin tamamı objektif olarak aktarılamaz, bu bilgi subjektiftir ve deneyim ile öğrenilir. Bireyler, toplumsal davranış kurallarını izlerken dolaylı şekilde bilinç dışı bilgi sahibi olabilirler. Sosyal işbirliğinin uyumu insanlık uygarlığının bu deneyimlerinin getirdiği birikimle ilerleyen kurallar düzeninden kaynaklanmaktadır. Taraflar ekonomik ilişkiler içerisindeyken bilgileri her zaman eksiktir, bu yüzden bilgi üretmek için en etkili yol piyasa sistemindeki rekabet olacaktır. Toplum bilimlerinde metod problemi olduğunu söyleyen Hayek, olguculuğun etkilerinin toplum bilimcilerin, maddi dünyadaki fenomenleri kendi izlenimleri ile tıpkı kendi akıllarına benzer bir akıl ile yönlendirilen bir tasavvur şeklinde yorumlamalarını eleştirmektedir. Toplumsal fenomenlerin; öznel değer yargıları, zihni yeniden inşalar üzerine temellendiğini vurgulamakta, tabiat bilimlerinin, öznel kavrayışları eleyerek nesnel metotları toplum bilimine tatbik etmelerinin yanlış olduğunu göstermektedir. Hayek; görüşleriyle yeni bir liberal sosyal öğretiyi ortaya koymakta, ticari toplumun modern uygarlığın

bir tasavvuru olmadığını, insani eylemin aşamalı olarak ilerleyen değişiminin sonucu olduğunu söylemektedir. Merkezi otoriteye karşı olan Hayek'e göre; piyasa uygarlığı, toplumsal işbirliğini sosyal düzene, bireylerin gönüllü eylemlerinin sonucunda oluşan kendiliğinden doğan düzene borçludur. Bu düzen insan aklının planladığı bir sistem değildir, insan aklı aşamalı şekilde gelişen karmaşık toplumsal işbirliğini bütün yönleriyle anlayıp, özümseyebilecek yetkinliğe sahip değildir. Ona göre, piyasa uygarlığını belli bir plan, amaç doğrultusunda sistemleştirmeye çalışmak yanlış olur bu yüzden öncelikle uygarlığın esas kaynaklarının ortaya konulması gerekmektedir. Piyasa uygarlığı, bir özgürlük felsefesine gereksinim duymaktadır (Hayek, 2013).

Hayek'e göre liberalizm özgürlük, adalet ve barış olmak üzere üç temel negatif değere dayanır. Negatif değerli olmalarının temelinde engelleyecek bir şeyin olmaması halinde bu değerler kendiliğinden gelişir (Yayla, 2012, s. 14). Bireysel özgürlük fikrine dayalı olan Hayekçi düşünce liberalizmin 17.yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl sonları arasında İngiltere'de gelişen siyasal düzen fikrini benimsemiştir. Onun için bu düzenin temeli hukuk bağlamında gelişen bireysel özgürlüktür. Dışarıdan müdahale edilmemek anlamında kullanılan bu özgürlük önemli bir yere sahiptir (Yayla, 2015).

2.1. Hayek'in Özgürlük Anlayışı

İnsanoğlunun bilincinde etkileri olan ezeli hakikatlerin bu etkilerinin devam edebilmesi için kuşaktan kuşağa aktarılırken yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Özellikle özgürlük hakikati tarih boyunca yeniden inşa edilerek yeni anlamlar kazanmıştır. Hayek'e (2013) göre, modern Batı medeniyetine esin kaynağı olmuş ve bu medeniyeti muasır düzeye ulaştırmış özgürlük fikrinin etkili biçimde anlatılışının üzerinden çok zaman geçmiştir. Uygarlıkların üzerine inşa edildiği esas ilkeler zamanla tahrip olmuş, anlamını yitirmiştir. İnsanlar, medeniyetleri ortaya çıkaran prensiplere yönelik anlayışlarını geliştirmek ve bu prensipler üzerine kurulmuş düzenler yerine başka seçeneklere, toplumsal düzenlere yönelmişlerdir. Bu sebeple idrâk ve düşünce bütünlüğü yitirilmiş, inanç öğretileri karşısında savunabileceği sağlam ilkeleri olmayan bir toplum meydana gelmiştir. Medeniyet türleri tepeden veya tek merkezden dayatılmadan kendi tekâmülüne bırakıldığı takdirde serbest gelişim için bireysel inisiyatif ruhu uyandırılarak uygarlık gelişir, özgürlük düşüncesini ilk işi budur. Sosyal yaşam içerisinde bazı insanlara diğer insanlardan gelen icbarın mümkün olduğunca azaltıldığı insani bir hâl, koşul olabilir (Hayek, 2013). Bu anlamda özgürlük fikri Hayek'in felsefesinde önemli bir unsurdur (Dietze, 2004, 107-108).

Hayek, bu şartı özgürlük (liberty) veya hürriyet (freedom) diye adlandırmaktadır.⁵ Hürriyet (freedom), zorlama ve zorlamanın olumsuz sonuçlarını tamamen ortadan kaldırmaya bile, azaltabilir. Hayek, özgürlüğü (liberty) “her zaman, birini keyfi bir kararla belli bir tarzda davranmaya ya da davranmamaya zorlayabilecek bir başkasının irâdesine kat’î sûrette tâbi olan bir kimsenin durumunun aksine, insanın kendi karar ve plânlarına göre hareket etmesi imkânı anlamına gelmiştir” (Hayek, 2013, s.38).

Özgürlüğün ezeli anlamı, başkasının keyfi buyruklarından hür olmaktır. Bu anlamı düşünce tarihi içerisinde genel olarak kabul görmüş olsa da özgürlüğe ilişkin çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Hayek’e göre özgürlük tektir, bir farklılık var ise bu özgürlüğün kullanımlarıyla ilgilidir. İnsanın özgür olması kendi iradesine göre hareket edip etmemesine bağlıdır. Bireyin güvenceye alınmış bir alanının olması ve bu alanın etrafında ona başkalarının müdahale edemeyeceği koşullar ve durumlar mevcut ise özgürlük gerçekleşir. Bu özgürlük anlayışı negatif özgürlük kapsamındadır. Negatif özgürlüğün⁶ esasında baskı, icbar yoktur, bireyler kendi iradeleri doğrultusunda eyleme geçerler. Negatif özgürlükte icbar, şiddet ile buyruk verici bir gücün olmasına karşı çıkılarak özellikle devlet müdahalesi kastedilmektedir (Hayek, 2013).

Hayek (1995), bireylerin özgürleştirilmesine değil özgür bırakılmasına dikkat çekerek bireysel özgürlüğü savunmuş ve düşüncelerini negatif özgürlükte konumlandırmıştır. Özgürlüğün, toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıktığını ve özgürlüğün ne olduğunu tam olarak anlayabilmek için diğer özgürlük şekillerinin açıklanmasının gerekli olduğunu söylemektedir. Bunun için Hayek öncelikle politik özgürlük, iç özgürlük ve güç özgürlük kavramlarını açıklar. Politik özgürlük, iç özgürlük, güç özgürlüğünü pozitif özgürlükler olarak tanımlayan Hayek bunları eleştirmektedir.

2.1.1. Politik özgürlük

Politik özgürlük, insanların kendilerini yönetecek hükümetleri seçmeleri böylece yasama prosesine dahil olmalarıdır. Hayek, politik özgürlüğün bireylere değil topluma kolektif özgürlük sunarak bireye tâbi olduğu toplumdaki pay vermediğini söyleyerek eleştirmektedir. Politik özgürlük bireylerin demokratik sürece katılmaları ile ortaya çıkar.

“Kezâ, aktif hâyata henüz giren gençlerin, içinde doğdukları sosyal düzene, yani genç insanların belki de karşısında hiçbir alternatif bilmedikleri, ebeveynlerinden farklı düşünen bütün bir kuşağın bile ancak

⁵ Hayek, hürriyeti bir başkasının keyfi iradesinin zorlamasına maruz kalmadığı durumlar için kullanır.

⁶ Isaiah Berlin (1958: 7-19) özgürlüğü negatif ve pozitif şeklinde ayırarak, negatif olanı müdahalenin olmaması, pozitif olanı ise, bireyin kendi benliği üzerinde benlik hakimiyetini kurması olarak tanımlar.

olgun yaşa geldikten sonra değiştirebileceği bir sosyal düzene rızalarını tevcih etmeleri münâsebetiyle özgür olduklarını ileri sürmek anlamsız olacaktır” (Hayek, 2013, s. 41).

Pasajda Hayek özgürlüğün sadece hükümeti seçme özgürlüğüne katılma olarak görülmemesi gerektiğini ifade eder. Çünkü özgürlük bilinçli bir seçimle ortaya çıkar. Bu anlamda özgürlük geniş şekilde ele alınmalıdır. Nitekim özgürlük ile politik özgürlüğü benzer kabul etmek bir insanın köle olmaktan yana oy kullanabileceği, köle olmak için kendini akitle bağlayabileceği böylece gerçek manadaki özgürlüğünden vazgeçebileceği tehlikesini meydana getirmektedir.

2.1.2. İç Özgürlük

İç özgürlük ise bireylerin anlık duygu ve isteklerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Hayek’in özgürlüğün toplumsal bir olgu olarak onaylanması şartıyla uyuşmamaktadır. Çünkü iç özgürlük bağlamında bireyin özgürlüğü başka bireylerden kaynaklanan icbardan değil bireyin kendi duyguları, ahlâki ve zihni zayıflıklarından kaynaklanmaktadır.

2.1.3. Güç Anlamında Özgürlük

Hayek’in en tehlikeli gördüğü ve eleştirdiği güç anlamındaki özgürlüktür. Özgürlüğün güç anlamındaki kullanımı; her istediğini yapma konusunda bedensel yetenekleri, haz ve arzuların doyurulmasını veya bunlar arasında tercih yapabileceğimiz önümüzdeki seçimlerin genişliğini belirtmek için kullanılmasıdır. Toplumsal düzenin sağlayacağı bireysel özgürlük ile güç anlamındaki özgürlük karıştırılmış, sosyalizmin savları bu karıştırılmayı tehlikeli hâle getirmiştir. Özgürlüğün güç anlamında kullanımı kabul edildiği takdirde özgürlük sözcüğünün çekiciliği bireysel özgürlüğü bozan düzenlemelere dayanak bulmak için kullanabileceği yanıltmacanın sınırı, bireyleri özgürlük adına özgürlüklerinden caymaya teşvik edilecek ve böylece bu illüzyonun bir sonu sınırı olmayacaktır. Hayek’e göre, özgürlüğün bu kullanımları kelimenin asıl anlamını yitirmesine neden olmuş, kolektif güç düşüncesi bireysel özgürlüğün yerini almış ve totaliter rejimlerin özgürlük için özgürlüğü kısıtlamalarına yol açmıştır. Hayek, özgürlüğü tanımlarken kullandığı zorlama kelimesinin yerine felsefi geleneklerin restraint (tahdit) kelimesini kullanmalarının özgürlüğün güç anlamındaki kullanımının bireysel özgürlükle özdeşleştirilmesini kolaylaştırdığını söylemektedir (Hayek, 2013).

“Gerçek anlamında “tahdit (restraint)” kelimesinin sınırlayıcı bir beşeri âmilin eylemini tazammun ettiği her zaman akla gelseydi, belki zikredilen kelime bazı cihazlardan daha uygun olurdu. Bu mânâda, “icbâr (coercion)” kavramı insanlara belli şeylerin yaptırılmasını vurgularken, “tahdit (restraint)” kullanışlı bir sûrette bize, özgürlük ihlallerinin geniş ölçüde halkın bir şeyleri yapmaktan alıkonulmasından teşekkül ettiğini hatırlatır. Her iki durum da aynı ölçüde önemlidir. Daha doğrusu özgürlüğü belki tahdit

(restraint) ve mecburiyetten (constraint) mâsuniyet olarak tanımlamalıyız. Maalesef, bu her iki kelime, beşerî fiil üzerinde diğer insanlardan kaynaklanmayan etkiler için de kullanılır olmuştur. Bu münâsebetle, özgürlüğü tahditten mâsuniyet şeklinde tanımlamaktan, “arzularımızı gerçekleştirmenin önündeki engellerin yokluğu” hattâ daha genel olarak “haricî engellerin yokluğu” şeklinde tanımlamaya geçiş son derece kolaydır. Bu, özgürlüğü her ne istersek onu yapmaya dâir fiilî kudret olarak yorumlamakla eşittir (Hayek, 2013, s. 45).

Özgürlük yorumuna ilişkin bu yeni sıfat, bireysel özgürlük olgusunun büyük oranda korunduğu devletlerde de son derece etkili olmuş tehlikeli bir durumdur. Özgürlüğün kuvvet, özel şeyleri yapmak için faal güç olduğu ve özgürlük isteminin de güç istemi olduğu; başka bir yönden ise zorlamadan korunmanın yalnız özgürlüğün negatif yönü olduğu ve zorlamadan dokunulmazlığa, güç olan özgürlük için bir araç olması keyfiyetiyle değer verileceği biçimindeki içeriğe sahip bir anlayış yaygın hâle gelmiştir. Hayek’e (2013) göre özgürlüğün bu şekilde kullanımları muhtelif problemleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda en önemli sorunlardan biri özgürlük ile zenginlik paralellik gösterecek ve özgürlük şartı için servet yeniden dağıtılacak.

Hayek, bir insanın aynı anda özgür ve fakir olabileceğini bazen yoksulluğun, yanlışların, risklerin bir başkasının kölesi olmaktansa özgür olma durumu olduğunu söylemektedir. Hayek’in özgürlük anlayışı, bireye sorumluluk bilinci yüklemekte, negatif özgürlük ile sorumluluk arasında yapısal bağ kurmaktadır. Devletin ya da başka bir buyruk vericinin baskısı altında olmadan eyleme geçen özgür birey eylemlerinin sonuçlarının bilincinde olarak sorumluluk almalıdır. Hayek’in devlet yetkilerinin kapsamının sınırlarını belirlemesinin temelinde de özgürlüğün, bireylerin özel alanlarının güvenceye alınması yer almaktadır. Devletin icbârı önlemesinin yasal sayılabilmesi için belli nitelikleri taşıyan kuralları düzenlemesi gerektiğini söylemektedir. Özgürlük ve icbârı bağdaştıran Hayek, özgürlük ve kanun arasında bağ kurmaktadır. Bir bireyin yaşadığı toplumdan veya başka bireylerden gelecek icbâra maruz kalmaması için Hayek, kanun hakimiyeti altında devletin zor kullanma gücünü, bireysel özgürlüğün kanun altında özgürlük olduğunu belirtmektedir. Bireyler kendi özel alanlarında hiçbir zorlama ve kısıtlama olmadan özgürdürler fakat özgürlüklerinin korunması için kanunlar birer anahtardırlar. Hayek; özgürlük ile piyasa ekonomisi, kendiliğinden doğan düzen, adalet kavramlarını ilişkilendirerek bütün totaliter rejimlere karşı hukuk devleti ve özgürlüğü savunmuştur. Hayek’in düşüncelerinin en üst konumunda özgürlük düşüncesi yer almaktadır, bireysel özgürlüğe ilişkin her türlü tehdite karşı bir koruyucu olarak hukuk hakimiyetini görmektedir (Hayek, 2013).

2.2. Hayek'in Adalet Teorisi

Kendiliğinden gelişen toplumsal düzen anlayışını savunan Hayek, sosyal adalet anlayışının yeniden dağıtım fikrinin bireysel özgürlüklere zarar vereceğini ifade etmektedir. Hayek'in adalet teorisini düzen fikri ile özgürlük üzerine öne sürdüğü düşünceleri kapsamında ele almak gerekmektedir. Adalet anlayışını belli esaslar üzerine inşa eden Hayek, usûli adalet teorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Ona göre, adalet bireysel davranışlara yöneliktir bu yüzden toplumun davranışları adalet bakımından yorumlanamaz. İnsan bilgisinin sınırlılığı adaleti ortaya çıkarmaktadır. Hayek'in adalet teorisi metodolojik, ontolojik bireycilik ve epistemolojisi ile bağlantılıdır. İnsanlar her şeyin bilgisine sahip olsalardı adalet mefhumuna gerek kalmazdı. Adalet, insanların bilinçsiz fiillerinin neticeleri değil, insani fiillerin amaçlanmamış eylemlerinin sonucudur. Hayek'in adalet anlayışında Hume ve Kant'ın izleri görülmektedir. Onun anlayışına göre; adalet normları aslında yasak koyma vasfına sahiptir, gayrı-adillik fiilen ilk kavramdır ve adil davranış kurallarının hedefi adaletsiz fiillere engel olmaktır. Burada engel olunması gereken gayrı-adil fiiller, bireyin adalet normları tarafından güvenceye alınarak spesifik alanlarının ihlal edilmemesidir. Hayek'in adil davranış kuralları olarak tanımladığı kurallar negatif karakterde ve evrensel niteliktedir. Geleneksel liberal anlayışa bağlı kalarak Hayek, kural adaletini benimsemektedir. Adalet, bireysel fiillere tatbik edilecek somut neticelere değil, fiillere klavuzluk eden normlarla bağlantılıdır (Yayla, 1999).

Bireyin davranış ve fiillerinin adaletli veya adaletsiz olması, davranışta bulunan taraflara sağladığı maddi sonuçlara değil, davranış ve fiillerin belli kurallara uyulup uyulmadığına bakılarak saptanabilir. Yani Hayek'e göre gerçekleştirilen bir eylemin sonucu ne olursa olsun eğer kurallara uygun gerçekleştirilmişse adaletlidir. Negatif karakterli adil davranış kuralları bir kişiye özel değil genel ve soyut kurallardır. Diğer negatif haklar; bireysel mülkiyete saygı, mülkiyetin rıza ile transferi, sözleşmelere uyulması, hile ve zora başvurulmaması gibi haklardır. Bu kurallara uygun yapılan eylemler adildirler. Liberal teorinin devleti sınırlandırdığı negatif hakları koruyan kurullarla uyumlu bireysel eylemler adaletlidirler. Hayek'in adalet anlayışının esasında özgürlük düşüncesi vardır. Bireyler karşılıklı eylemlerini özgür iradeleri ile gerçekleştirmişlerse bu durumda adaletsizlik yoktur. Hayek, özgürlük ile adalet düşüncesini bağdaştırırken insanın bilinçliliği ve özgür irade vurgusunu yaparak bir kimse ya da otoritenin başkası üzerindeki tahakkümünü önlemeye çalışmaktadır (Yayla, 1999).

Hayek'in politik- iktisadi öğretiyeye en önemli etkilerinden biri de adalet mefhumuna yönelik görüşüdür. Usûli adalet teorisini savunan düşünür, sosyal adalet teorisini

eleştirmektedir. Hayek'in adalet teorisinin anlaşılması için önce usûli ve sosyal adalet teorilerini ortaya koymak gereklidir.

2.2.1. Usûli Adalet Teorisi

Sosyal adalete karşı olan usûli adalet teorisi, metodolojik bireyciliği vurgulamaktadır. Bu teori; bireysel davranışların, adalet ve hakkaniyet bakımından etik yorumlamaya tabi tutulabileceğini fakat toplumsal prosesleri ve gelir dağılımı biçimlerini kabul etmek veya reddetmenin saçma olduğunu söylemektedir. Çünkü gelir dağılımı ve toplumsal prosesler kendiliğinden düzenin neticesinde ortaya çıkar ve bu durum adalet mefhumunun sorunu değildir. Davranış ve eylemler, mülkiyet haklarını koruyan ve sözleşmelerin yapımında usulsüzlüğe başvurulmasını ya da zor kullanılmasını yasaklayan genel normlarla uyumlu olurlarsa adildirler. Usûl adaleti kuramcıları, üretim ve dağıtım arasında kolektivistlerin yaptığı ayrımı kabul etmez, mevcut olanın bireysel hak edişler olduğunu, devletin zor kullanarak müdahale etmesinin adaletsizlik olacağını söylerler. Usûl adaleti ile piyasa ekonomisi arasında net bir ilişki söz konusudur. Onlara göre devlet, piyasada yeterli gelire sahip olmayanlar için yükümlülük sahibidir. Hayek de yoksullara piyasa dışı ücret verilmesini ileri sürer ve bunu yapmanın adalete yönelik bir problem olmayacağını dile getirir. Usûli adalette devlet, kuralların uygulayıcısıdır. İnsanların eylemlerinin sonuçları değil eylemi nasıl gerçekleştirdikleri önemlidir. Adaletsiz eylemler bireylere karşı yapılmış hatalardan meydana gelir. Usûli adalet teorisinde bireysel davranış ve fiillere yönelik bir adalet değerlendirmesi vardır. Bireysel hak ediş fikrinin ön plana çıktığı usûli adalet teorisine ve Hayek'in düşüncesine göre; toplumsal adalet ve toplumsal hedefler için yeniden dağıtım yapılmamalıdır. Eylemlerin kurallara uygun olup olmaması adalet veya adaletsizliği ortaya çıkarır. Usûl adaleti bir kural adaletidir ve adil kurallar herkes (kanun önünde eşitlik) için eşittir (Barry, 2018).

2.2.2. Sosyal Adalet

Sosyal adalet, bireysel fiillerin adil veya gayrı adil olmasını değil toplumun adalet ya da adaletsizlik açısından değerlendirilmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Toplumu bir bütün olarak adalet değerlendirmesine tabi tutan bu teori bireysel kural ve ilkeler ortaya koymamaktadır. Sosyal adalet kuramcılarına göre, kurallardan hareket eden usûli adalet, formel adalettir ve bu adaletsizliktir. Sosyal adalet teorisi pozitif karakterde, pozitif özgürlük ve haklar üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda devlete de özgürlük ve eşitliği sağlama hususunda pozitif sorumluluk vermektedir. Devlet, yurttaşların gereksinimlerini (eğitim, sağlık, asgâri gelir vb.) ve yoksulların da ihtiyaçları için tüm hizmetlerden yararlanmalarını sosyal adalet anlayışı doğrultusunda sağlamalıdır. Sosyal adalet ve dağıtımcı adalet aynı noktada kesişmekte;

değerlerin, gelirin belirli ölçütler bağlamında yeniden dağıtımını zorunlu kılmaktadır (Kurt, 2006).

Hayek, sosyal adalet teorisinin serbest piyasa ekonomisindeki gelir dağılımı konusunda gayrı-adil durumlarda devletin iktisadi alanı murakebe etmesini, yönlendiresini zorunlu kılacağını ifade etmektedir. Bu sebeple özgür bir toplum ile sosyal adalet teorisi uzlaştırılmaz. İktisadi alandaki rekabet düzeni kişilerin gelir, servet dağılımına göre nasıl bir yere yerleştirileceklerini bireylerin yetenek ve talihleri ile belirler. Bireylerin görelî konumları, herhangi birinin bilinçli fiillerinin sonuçları değil insanların denetiminde olmayan bir prosesin sonucudur. Bu sonuca ilişkin adalet veya adaletsizlik değerlendirmesinde bulunmak doğru değildir. Hayek'e göre bireylerin gelirlerini saptayan bir güç olmazsa gelir dağılımının gayrı-adil olduğu dile getirilemez. Hayek; sosyal adaletin, toplumsal ve iktisadi alanda baskı, zor, güç unsurlarını gerekli kılacağı için totaliter rejimleri meydana getireceğini vurgulamakta ve sosyal adalet anlayışına karşı çıkmaktadır(Torun ve Macit, 2002).

2.3. Hukuk Mefhumuna İlişkin Genel Yaklaşımlar

Hukuk mefhumunun ne olduğuna ilişkin görüşler düşünce tarihi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Hukuk bilimiyle ilgilenmeyenler bu mefhumun ne olduğu sorusuna genel olarak cevap vererek hukukun yasa olduğunu söylemektedirler. Bu genel görüşe göre insan haklarına yönelik kanun koyucunun kararı veya meclis çoğunluğunu sağlayan totaliter bir rejimin kararları hukuktur. Hukuk kavramının böyle genel tanımlarının yanlış sonuçlar ortaya çıkarmaması için hukukun varlığının tümüyle incelenerek tanımlanması gerekmektedir. Hukuku detaylı şekilde ele alıp anlaşılmasını sağlamak için hukuk felsefesine ihtiyaç vardır. Felsefe, hukuku incelerken indirgemeci yöntemi kullanarak ilk nedenlere ulaşmaya çalışır ve böylece detaylı bir kavrayışa sahip olmayı hedefler. Hukuk felsefesi ise felsefe aracılığıyla hukuk mefhumunun ne olduğu ve ne olması gerektiğini inceler. Hukukun tanımıyla ilgili çeşitli yaklaşımlar vardır (Aktaş, 2001). Çalışmamızda Hayek'in hukuk görüşlerini ortaya koymadan önce bu yaklaşımların genel hatlarına değinmeyi konunun mahiyeti açısından gerekli görmekteyiz.

2.3.1. Hukuki Pozitivizm

19.-20. yüzyıllarda toplumlar felsefi, bilimsel, düşünsel manâda değişimler yaşamış ve bu değişimler hukuk mefhumunda da etkili olmuştur. Toplumun sosyo-ekonomik anlamda ilerleyişi sadece pozitif hukuk kurallarının anlamını değil, hukukun esâs dayanaklarına ilişkin de değişimlere neden olmuştur. Olgucular, bilgiyi elde etmenin yolunun deney ve gözlem olduğunu söylemektedirler. İnsanın sahip olduğu bilgilerin olgulardan ibaret olduğunu savunan

hukuki pozitivism, var olan hukuku yani pozitif hukuku kabul etmektedir. Hukuki pozitivism göre, hukuk bilimi değer mefhumu ile ilgilenmez, pozitif hukuk düzeninin tanımlanmasını ve incelenmesini sağlar. 19. yüzyılda hâkim olan felsefî olguculuk, hukuk üzerinde etkili olmuştur. Hukukçuların, hâkimlerin yetkilerinin yasaların tanımlanması olduğu anlayışında Fransız Medeni Kanunu'un kabul edilmesi ve Tefsirci okul etkili olmuştur. Tefsirci okul, doğal hukuku yok saymamakta, pozitif hukukun ve mevcut kanunların doğal hukukun en kusursuz ifadesi olduğunu vurgulamaktadır. Hukuki pozitivism anlayışında hâkimin, yorumlama ile yasadaki boşlukları doldurma görevi yoktur ve bu hukukta kesinliğin gerçekleşmesi, yasaların objektifliği ilkesidir. Birey ve hükümet arasındaki bağların güvencesi de bu yolla sağlanır. Hukuki pozitivism; hukuk bilimini, pozitif hukuk kurallarının tanımlanmasıyla sınırlandırmış ve Kelsen'in Saf Hukuk Teorisi⁷ ile en net, bilimsel biçimini almıştır (Keyman, 1978, s.17-21).

2.3.2. Hukuki Realizm

Hukuki realizm; bütün hukuksal vakaları, sosyal sistemin bir bölümü olarak ele almaktadır. Hukuksal realizmde, hukuka ilişkin bir yorumlama yapılmadan olgulara yönelik araştırma yapılmaktadır. Bu anlayışla hukuk ile doğa bilimleri arasında ilişki kurularak hukuk mefhumu sosyal bilimlerin bir parçası olarak tanımlanır. Hukuki realizme göre hukuk da diğer bilimler gibidir, sosyal bilimlerdeki diğer yaklaşımların anlayışlarına benzer yöntemlerle işleyen hukuk, yalnızca iş bölümünü belirtmek maksadıyla farklı bir isimle ifade edilmektedir. Hukuki realizm, hukukun ne olması gerektiğiyle değil, ne olduğu sorusuyla ilgilenmektedir. Hukuki realist yaklaşıma göre, var olan pozitif hukuktur ve hukuk, hâkim gücün emirleridir. Hukuk, mutlak otoritenin iradesidir. Tarihsel süreçte meydana gelen mutlak otorite sosyal gerçeklikle ilişkilidir ve kurallar vasıtasıyla bütün sosyal yaşamı kapsar. Buyruk verici otorite, gerçekten uygulanan ve genel olarak herkesin uyduğu hukuk düzenine dayanmaktadır. Hukuksal güç, otoriteye fiilen sahip olanındır. Hukuki realizm bu ilkeleriyle hukuksal pozitivismle benzerlik göstermekte ayrıca yeni ilkeler ortaya koymaktadır. Hukukun, tutarlı olgusal analize ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadırlar. Psikolojik bilgilerden hareket eden realist öğretiler; subjektif kriterler yoluyla hukukun olguya yönelik ve tutarlı açık biçimini vurgularken, sosyolojiden hareket eden realist öğretiler; sosyal anlaşma ve olgu esasına dayanarak aynı sonucu hedeflemişlerdir. Hukuku, olgusal olarak ele alıp, bir araç olarak

⁷ Kelsen, saf hukuk kuramıyla hukuku hakiki bir bilim olarak nitelendirmeyi hedeflemektedir. Hukuk bilimine nihailik kazandırmak isteyen Kelsen, Kant'ın form ve anlam ayrımından esinlenerek hukukta önemli olanın form olduğunu anlam konusunun hukuk bilimiyle ilgili olmadığını söylemektedir. "Kelsen, normların formel (biçimsel) ve mantıksal yönüyle ilgilendiği için, onun hukuk teorisi bir normlar bilimidir" (Aktaş, 2001, s.89-91).

yorumlama hususunda realist öğretiler ortak bir tavır sergilemektedirler. Hukuki realizm, faydacı yaklaşımların hukuka etkisiyle oluşmuş akımların genel ismi olarak nitelendirilebilir (Işıқтаç, 2010, s. 327-330).

2.3.3. Hayek'in Hukuk Anlayışı

Pozitif hukuk ve tabii hukuk arasında bir yerde nitelendirebileceğimiz Hayek, hukuksal pozitivismeye karşı çıkmaktadır. Hayek'in hukuk anlayışı onun kendiliğinden gelişen düzen görüşlerine dayanmaktadır. Hukuk ve iktisat alanlarını birbirinden ayırmadığı için Hayek'in pozitif hukuk ve pozitif iktisat düşünceleri benzerdir. Hukuk bilimini, toplumsal bilim yöntemi ve adalet kuramıyla bağlantılı hâle getirmiştir. Hukuk olgusunu, özgür bir toplumu ortaya çıkarmak için zorunlu şartlar durumunda uygun konuma yerleştirmek Hayek'in hukuk bilimi için nihai hedefidir. Hukuk anlayışını ortaya koyarken iki yöntem kullanmaktadır. İlk olarak doğru bilimsel usul ve yöntemleri belirler daha sonra bu belirlenimlerden uzun vadede etkili olacak mühim detaylar ve ahlâki alanla ilgili fikirleri tanımlar. Hayek'e göre toplumsal vakaları tanımlayan güçlerin doğru şekilde anlaşılması için toplum bilimlerindeki disiplinler arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılması zorunludur. Toplumsal vakalara yön veren, saptayan güçler kompleks yapıda oldukları için yapılacak çalışmalar disiplinlerarası olmalıdır (Aktaş, 2001).

Toplumsal bir fenomenin nedeni veya sonucu sadece hukuk, ekonomi, etik gibi tek bir alan perspektifinden değerlendirmek yanlış olur. Hayek'in hukuk anlayışı disiplinlerarası bir yapıya sahiptir. Ona göre toplumların özgür şekilde ilerlemesi “bir yandan bireysel davranış kurallarını yöneten gayrî-şahsî güçlere dayanırken, diğer yandan piyasanın gayrî- şahsî güçleri tarafından meydana getirilen kaynakların bölüşümüne dayanır” (Aktaş, 2001, s.98). Hayek'in hukuk kuramı toplumsal ilişkileri idare eden gayrî-şahsî fikirlerden temel almaktadır. Toplumda özgürlüğün en üst konuma gelmesi, bireysel hayatları kontrol eden kişiye özel duruma getirilmiş merkezi yetkilerin alanlarını sınıflandırmaya bağlıdır. Özgürlük için gerekli şart hukuktur ve hukuk siyasi gücün, hükümetin buyruğu değildir. Hayek, hukukun devlet istemine bağlı olduğu fikirlere karşı çıkmaktadır. Bilgi kuramında olduğu gibi hukuk kuramında da yaşadığımız dünyanın bilgisine ulaşmada olayların sınıflandırılmasını ifade etmektedir. İnsan bilgisinin sınırlı olması nedeniyle bir olayın detayına inmeden olay örgüsünü ya da bir sistemi genel olarak anlayabileceğimizi söylemektedir. “ Bilginin bütünü, yeniden yapılanma ve soyutlama süreçleri tarafından ortaya çıkarılan olaylar düzenine ilişkin mantıksal sınıflamalardan oluşur” (Aktaş, 2001, s.99). Ona göre bir hukuk kuramcısı, hukuksal olgulardan açıklayıcı ilkeleri belirleyerek bir hukuk sistemini tekrardan oluşturabilir. Bu bağlamda Hayek, *common law* düzeninin teorik normlar düzeni olduğunu, hâkime yeni

vakalara tatbik edebileceği yeni normlar hususunda klavuzluk ederek evrensel ölçütler taşıyabileceğini söyler. Hayek'in görüşlerinde us, teorik normların yöntemlerini yoktan var etmez. Akılcı tabii hukukta ileri sürüldüğü gibi hukuk, vakalardan bağımsız teorik öğelere değil, önceki kullanımlardan ve vakalardan kaynaklanan soyutlamalara dayanır. Onun hukuk mefhumuna yönelik görüşlerinde gayrî-şahsîlik ve soyutluk hususları önemli bir yere sahiptir. Bilgi felsefesindeki görüşlerinde insanın her şeyi bilemeyeceğini söyleyen Hayek, toplumsal bir sistemin de bütün deteylarının bilinemeyeceğine dikkat çekerek soyutlamanın zorunlu olduğunu belirtir (Aktaş, 2001).

Hayek'in hukuk anlayışındaki bütün amacı klasik liberalizmin de ileri sürdüğü gibi müdahaleye karşı olmak ve her bireyin evvelden mevcut olan soyut ve gayrî-şahsî normlar hakimiyetine uyması gerektiği düşüncesini desteklemeye yöneliktir. O, soyutlamaya önem vermiş ve bir normun hukuk sayılması için soyut niteliklere sahip olmasını, buyruk, emir boyutundaki somut belirlenimlerin hukuksal özelliklerinin olmadığını ifade etmiştir. Düşünürün hukuk kuramında norm ve buyruk ayrımı mantıksal bir ayrım değildir ona göre bir norm ile bir buyruk aynı mantıksal gruplandırmaya aittir. Genel ve soyut olma özelliğinin kaybeden bir norm buyruk özelliğine sahip olur. Yani bir hukuk normu ile buyruğu birbirinden ayıran soyutluk derecesi kriteridir. Buyruk, belli bir kökten çıkan bir emir özelliğindedir ve türsel hedeflere yöneliktir. Bir hukuk normu ise en yüksek soyutluk ve genellik aşamasına ulaşamayacağı gibi türsel hedeflere dönük olmaz. Hukuk normları belli davranışlar silsilesine ilişkindir, hukuk normları yalnız yasak olan davranışları belirtirler. Hayek, norm ve buyruk özelliğindeki hukukun, modern toplumlar ve ilkel kültürsüz toplumlar arasındaki ayrımın esas niteliği olduğunu söyler. Barbar toplumlar, müşterek hiyerarşik hedeflere sahiptirler ve buyruk özelliğindeki hukuk normları bu ortak hedeflere hizmet ederler. Modern toplumlarda ise tek şekil müşterek hedefler hiyerarşisi yoktur. Çağdaş, büyük toplumlarda anlaşmazlık durumunda birden fazla hedef vardır, hukuk normları bu hedeflerin anlaşmasını sağlar. Modern toplumlarda ilkel toplumlarda olduğu gibi bilinen türsel hedeflere yönelik hukuk normları yoktur (Aktaş, 2001).

Hayek, norm mefhumunu bütün toplumsal kuralları kapsayacak bir anlamda kullanır. Norm ile insan davranışları arasında bilinçli olmayan bir ilişki vardır. Ona göre, insanlar varlık olarak kuralları izlerler ve benzer şekilde insan eylemleri de kuralları izleyen eylemlerdir. İnsanların eylemlerinin hepsi bilinçli değildir ve bu bilinçdışı durum kesin olarak aklın yadsındığı anlamına gelmez. Birey, nasıl eylemde bulunacağını bilir ama eylemlerini belirleyen normların çoğunu açık şekilde dile getiremez. Bu noktada Hayek, sözlü şekilde belirtilen

(articulated) normlar ile sözlü şekilde belirtilmeyenleri (non-articulated) birbirinden ayırmaktadır. Sözlü normlar tanımlayıcı normlardır, bunlar dilde özel olarak tanımlanmayan sistemli bir eylem biçimidir. Sözlü olarak belirtilmeyen normlar ise uygun hâle getirilmiş normatif kurallardır. “Bu tür kurallar yalnızca davranışı tanımlamaz; onlar aynı zamanda konulmuş uygun standartlar açısından davranışı yönetirler” (Aktaş, 2001, s. 102). Hayek’in yaptığı bu ayırım hukuk düzeninin anlaşılması için gereklidir. Çünkü güç bir mahkemeye yönelik adli etkinlik, belirtilmeyen normların belirtilmesi ve ortaya çıkarılmasını zorunlu kıldığı için böyle mahkemeler sebebiyle sözlü olarak belirtilmiş normların oluşturduğu hukuk düzenine yeni normlar eklenir. Bu yüzden hukuksal muhakeme kıyas mahiyetinde değildir. Sözlü olarak belirtilmeyen normlar, kıyasın açık öncüllerinden meydana gelmediği için, hukuksal muhakeme açık öncüllerden yola çıkarak talil bir istihracı içermez. Hayek’in sözlü olarak belirtilmeyen normların sınıflandırmasına adalet duygusu en iyi emsal teşkil etmektedir. İnsan eylemlerinin adalet mefhumu bakımından açıklanması mümkün olduğu hâlde bu eylemlerin tamamının kuralcı şekilde belirtilip düzene dahil edilmesi güçtür. Sözlü şekilde belirtilmeyen normlar, belirtilene kadar kuralcı sisteme ait olmazlar bu sebeple bu ayırım yazılı olan ve olmayan normların ayırımından daha doğrudur. Yazılı olmayan normlar, belli bir kanunda bulunmasalar bile normatif kurallar yapısına dahil edilebilirler (Aktaş, 2001).

2.4.Hayek’ te Taxis-Kozmos

Hayek, düzen kavramını iki şekilde ayırmaktadır. Taxis-kozmos olarak kategorize ettiği düzen; taxis, dış etmenlerin ortaya çıkardığı bilinçli şekilde planlanıp tasarlanan dışsal bir düzendir. Kozmos ise içsel düzen, dış etmenlere gereksinim duymadan kendiliğinden meydana gelen, üreten düzendir. Hayek’in yaptığı bu ayırım hukuk, siyaset felsefesi açısından önemlidir. Kendiliğinden oluşan kozmos düzene dışarıdan müdahale edilemediği için toplumsal yaşamı politik gücün boyunduruğu altına almaya elverişli bir düzen olarak taxis yapay düzen tercih edilmektedir. Hayek, insanların alışkanlıklarından dolayı düzen kavramı denilince önceden planlanan, dışsal gücün kontrolündeki bir düzeni hayal ettiklerini ve bunun en ideal düzen olacağı şeklinde yanılgıya düştüklerini söyler. Ona göre, kendiliğinden düzen ile yapay düzeni ayırt etmenin vasıfları vardır. “Her şeyden önce tasarlanarak yapılmış bir düzen görelî olarak basittir ve zorunlu olarak yapıcısının denetleyebileceği kadar karmaşıktır. İkinci olarak böyle düzenler kolayca algılanabilecek kadar somutturlar. Son olarak tasarlanmış yapay bir düzen, yapıcısının amacına hizmet eder” (Aktaş, 2001, s. 60-61). Kendiliğinden düzen için böyle tipik özelliklere ihtiyaç yoktur. Hayek’e göre, insan aklının sınırları kozmos düzenin kompleks

yapısını anlayabilecek yetkinlikte değildir.⁸ Kozmos düzen, tek merkezden yönlendirilmez kendi dinamiklerinden oluşur. Kozmos düzen, soyut ilişkiler üzerine kuruludur. İnsan usunun bu düzeni devam ettirip koruyabilmesi de bu soyut ilişkilerin genel özelliklerini anlayabilmesiyle olacaktır.

2.5.Hayek'te Hukukun Dayanağı: Nomos-Thesis Ayrımı

Hayek'te kendiliğinden düzenin iki dayanağı olduğu gibi hukukun da iki dayanağı vardır. Adil davranış normları (nomos) şeklinde tanımladığı, özgürlük kanunu kozmosun yarattığı hukuktur. Nomos'a yönelik hukuk, başlangıcı belli olmayan bir dönemden beri bir evrim prosesinden günümüze erişmiş normlardır. Thesis ise, bilincin formül ettiği ve parlamento aracılığıyla ortaya çıkan normlardır. Thesis'e yönelik normlar, yapay sisteme elverişli normlardır. Hayek, thesis normlarını organizasyon normları olarak tanımlar. Thesis, özel türsel hedeflere yönelik buyruk mahiyetindedirler, nomosun özel türsel hedefleri yoktur. Hayek'e göre her iki norm türü de yasal hukuk sayılır, fakat thesisin normlarının kendiliğinden düzene zarar verecek şekilde hukuk sistemine dahil edilmemesine vurgu yapar. Özel hukuk ve kamu hukuku ayrımı ile nomos ve thesis ayrımı paraleldirler. Hayek'e göre "özel hukuk bireysel işlemleri yönlendiren kurallardan oluşurken, kamu hukuku kollektif plan ve amaçları gerçekleştiren memurlara dönük emirlerden oluşur" (Aktaş, 2001, s.104). Nomos, teorik normlar düzeninin yapısıdır ve bu negatif teorik bir sistemin yapısı gibidir. Kendiliğinden düzenin bir sonucu olan nomos, şuurlu bir tasarımın yapıtı değildir.

Özel hukuk ve kamu hukuku arasında da ayrım yapan Hayek, ceza hukukunu özel hukuk başlığı altında ele almaktadır. Onun yaptığı bu ayrımda thesis normları kamu hukukuna, nomos normları özel hukuka karşılık gelmektedir. Yöntem kanunlarını thesis normları adına kamu hukuku normları olarak belirtir. Thesis normları yani kamu hukuku normları; devletin esas kuruluşları ve bütün kamu kuruluşlarının oluşumları, mekanizmalarını gösteren, devletin iç ve dış siyasi önlemlerine meşru yapı kazandıran kurallardır. Nomos normları yalnız şahsî davranışların ne istikamette olmasını belirler. Hayek'e göre özel hukuk şahsî yararları, kamu hukuku ise kamunun yararlarını korumaktadır. Her iki hukukun da genelin hizmetine yönelik olduğunu, özel hukukun bireylerin egoist menfaatlerine hizmet eden normlar olarak

⁸ Hayek'e göre temelleri Descartes'e dayanan kurucu rasyonalizm insan usunu; mükemmel, kusursuz bir konuma getirmektedir. Fakat insan usu, yaşadığı toplum içerisinde evrimsel süreçle var olmuş ve sosyal kurumlarla ilişkiler kurmuştur. İnsanın sosyal uyumundan çıkan kurallar, insani fiillerin sonucudur ama insan tasarısı değildir. İnsanlar eylemlerinin çoğunu bilmeden ya da düşünmeden gerçekleştirirler ve belli normlara bu şekilde uyum sağlarlar. Hayek; insan usunun, büsbütün somut detayları kavrayacak bir yeti olmadığını bu sebeple soyut düşüncenin insanın toplumsal yaşama adapte olmasında daha etkili bir araç olduğunu söylemektedir (Torun ve Macit, 2022, s. 202-203).

anlaşılmasına dikkat etmektedir. Kendiliğinden düzenin yarattığı nomos normları, müşterek amaçları gerçekleştirmek üzere, dizayn edilmiş thesis normlarından daha fazla umumi refah için faydalıdır. Hayek, baskıcı sistemlerin yayılma sebeplerini hukukun tamamının kamu hukukundan oluştuğunu, toplumsal sistemin de dizayn edilmiş tertipler olarak kavrayan kamu hukukçularına atfetmektedir. Heyek'e göre; özel hukuk (nomos), kamu hukukundan (thesis) üst bir konumda yer almaktadır. Thesis normlarının alanının daraltılmasıyla kendiliğinden düzenden yana bir ilerleme gerçekleşecek ve liberalizmin klasik değerleriyle yol alan pazar sistemi müdahaleye izin vermeyecektir (Aktaş, 2001).

2.6.Hayek'in Felsefesinde Hukuk-Mantık İlişkisi

Felsefenin bir kolu olan mantık, doğru düşünme ilmidir. Mantık, anlamdan müstakil olarak fikir biçimleri ve ilişkileri arasındaki bağlantıyı ele almaktadır. Mantık, tüm ilimlere tatbik edilebilen biçimsel bir araçtır. Her bilimsel etkinlik ve görüş mantık ilminin kurallarına başvuru yapmak zorundadır. Hukuk bilimi de gerçekliğini kurallarda ortaya çıkardığı için mantık ilmi hukuk bilimi açısından reddedilemez bir anahtardır. Kurallarda belirtilen genel ve soyut davranış normlarının somut vakada pratiğe dökülmesi tutarlı fikirleri gerekli kılar ve mantık ilminin kanunları olmadan tutarlı düşünce olmaz. Mantık ilminin spesifik bir alanı hukuk mantığıdır. "Aracılığıyla hukuksal yapıların ortaya konulduğu ve hukuksal akıl yürütmenin gerçekleştirildiği mantığa, hukuk mantığı adı verilir" (Aktaş, 2001, s. 129). Fakat hukuksal problemler saf mantıksal istihraçlarla çözümlenemez.

Hukukun yorumlayıcı bir yaklaşıma da ihtiyacı vardır ve bu yorumlama ahlâki değerler bakımından yapılmalıdır. Hukukta ahlâki yorumlamanın gerekliliği, hukuk biliminin tabiatı gereğidir zira hukuk bilimi, tabiat kanunları gibi saf nedensel bağlantılar bakımından değerlendirilemez. Hukuk, ussal varlıkları gözeten ve bu varlıklar tarafından ortaya çıkarılması gereken bir taleptir. Bu sebeple hukukun, ussal varlıkları yani insanları bağlayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Hukukun bağlayıcılığını sağlayan ise adalet ve hakkaniyet olarak tanımladığımız ahlâki değerlerdir. Hâkimin saf mantıksal analizlerden yola çıkarak hüküm vermesi, onun hukukun lafzi yönüne ölçüsüzce intisap etmesine sebep olacak ve hukuku gerçeklikten ayıracaktır. Mantık ve hukuk ilişkisinde mantığın, hukuk bilimine yönelik iki esas fonksiyonu vardır. Bunlardan biri, genel hukuk kuramı üretmek, diğeri ise hukuk kuralının pratiğe geçmesini sağlamak. Genel hukuk kuramını üretmedeki ilk görevi bir hukuk düzeninin iç tutarlılığıyla ilgilidir ve hukuku geniş seviyede mantıksal çözümlemeye bağlı tutmaktır. Mantığın hukuk görevlerinden biri de inanç hukuk öğretilerinden çıkan hukuk bilimiyle ilgilidir ve bu görev hukukun pratiğe uygulanmasını sağlayan herkesle alakalıdır (Aktaş, 2001).

Hayek; mantığın, hukuk alanındaki fonksiyonlarını sınırlandırmaktadır. Ona göre mantığın, hukukun pratiğe dökülmesi hususundaki ilk görevini tanımlarken; hâkimlerin hüküm verirken saf mantıksal istihraçlar aracılığıyla belli öncüllerden sonuç elde etmesi ya da elde etmek mecburiyetinde olması bir seraptır. Hâkimler belli vakalarda, tüm tecrübe ve ılımlı önsezileriyle nihai sonuçlara, mantıksal sınırlamaların ötesine geçerek hüküm vermek mecburiyetinde olduklarını söyler. Kısıtlı öncüllerden mantıksal kararlar çıkarmak, hukukun ilkelerini bertaraf ederek, lafzi manasına aşırı bağlanmayı meydana getirir. Bu yaklaşıma göre, hukuk düzeninde boşluk olmayacağı, hâkimin belirtilmemiş normları düzene katacağı manasına gelmektedir. Hayek'e göre bu düşünce kafi değildir. Bir vakaya yönelik hukuk kuralı mevcut olsa bile bu kural adalet duygusuyla çelişkili ise bu noktada hâkime normu yenisiyle takas sorumluluğu verilmelidir. Hayek, yargılamanın hedefinin kendiliğinden düzenin sürdürülmesi olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Onun hukuk-mantık yaklaşımı mantık ötesi bir yorumlamaya denk gelmektedir (Aktaş, 2001).

Hayek'in görüşlerinde hâkimin yetkisi, var olan düzenin etkinlikler sistemi için çalışmaktır. Bu görüşü, norm ve düzenin ayrı alanlar olduğu hipotezinden kaynaklanmaktadır. Hayek'e göre yalnız belli davranış normları bir sistem oluşturabilir. Davranış normlarının bir sistemle neticelenmesi için, o davranış normlarının şahsî fiillerin birbirine karışmasını birbiriyle anlaşmasını üretmeleri gerekmektedir. Hukukun hedefi ve hâkimin görevi de belli olmayan pek çok şahsî hedeflerin anlaşmasını gerçekleştirmektir. Somut vakaya yönelik hukuksal bir boşluk mevcut ise hâkim mantıksal istihraçlarla bu boşluğu gidermek yerine mevcut soyut sistemin hedefine uygun yeni bir norm getirmelidir. Fakat getirilen bu normun var olan sistemin mahiyetinde olması gerekmektedir. Hâkimin mevcut bir normu tatbik ederken bile ilk olarak sistemin vasıflarının soyut olması, hiçbir somut ve türsel hedefe sahip olmaması ve pek çok belirsiz hedeflerin anlaşmasına ve gerçekleşmesine imkan sağlamak şeklinde vasıflara hassasiyet göstermesi gerekmektedir. Mantık ötesi yargılama şekliyle Hayek, biçimsel mantıkla ilgilenmeyerek maddi mantığa dair yargılamayı tasvir etmektedir (Aktaş, 2001).

Hayek'in mantık ötesi olarak vasıflandırılan muhakemesinde olan sınırlamalar kendiliğinden düzenin belirteçleridir. Hâkimin, biçimsel mantıkla alakalı kısıtlamalardan sıyrılıp hukuk alanında toplumsal barış, özgürlük, adalet, eşitlik, güvenlik, insan gururu ve şerefi gibi değerleri hüküm verme prosesinde kullanması gerektiğini savunmaktadır. Hayek'in hukuk sistemi klasik liberalizmin varsaydığı şekildedir. Klasik liberalizmde ve bu liberal düşüncenin adalet anlayışında, bütün insanlar normlar önünde eşittir. Normların hedefi düzeni sağlamak ve korumaktır. Düzen, normlar önünde herkese eşit şartlarda imkan tanır. Hâkimin

görevi, mevcut bir normu uygularken ya da yeni bir normu uygularken bu mahiyetleri dikkate almaktır. Bu mahiyetlere sahip olmayan normlardan mantıksal muhakemeler aracılığıyla boşluk doldurma yerine, mantıksal sınırlamalardan hür olarak bahsedilen mahiyetlere uyumlu norm getirme idrakı Hayek'in mantık ötesi yargılamasının neticesidir. Onun bu yargılama yöntemi, liberal sistemin devam etmesine imkan sağlamaktadır (Aktaş, 2001).

Hukukun bütünüyle kuralcı bir yapıda olması Hayek'in mantığı sınırlamasının bir diğer sebebidir. Bir hukuksal düzenin kuralcı sisteminin saf mantıksal tutarlılığa bağlı olmasını yeterli görmemektedir. Kelsen'in normativist kuramını, olguya ilişkin sisteme gerekli önemi vermediği için yeterli görmez ve eleştirir. Hayek, mantıksal tutarlılığın nezdinde bir olgusal tutarlılık varsaymaktadır. Ona göre, yeni getirilen bir kural, var olan kuralların müsaade ettiği birbiriyle uzlaştırılabilir fiiller sistemine de uyumlu olmalıdır. Yeni kural, var olan kuralların anlamsal hikmetine ters ise, o kurallarla çelişkili konuma gelecektir. Nitekim yeni bir kural, formel bakımdan tutarlılığa bağlanırken bununla birlikte anlamsal olarak da tutarlılık kriterine bağlanmalıdır. "Hayek, salt mantıksal tutarlılığı, kartezyen rasyonalizmin veya geometrik yaklaşımların bir sonucu olarak görür" (Aktaş, 2001, s.133). Hayek, içeriksel tutarlılığı da mantıksal tutarlılık gibi mecburi görmektedir. Gerçek vakaların hukuktaki yerini vurgulamak için Hayek, hâkim Holmes'a gönderme yaparak kendi görüşlerini desteklemektedir. Holmes, aşağıdaki pasajda geçenleri dile getirmektedir;

"Hukukun özü mantık olmamıştır, tecrübe olmuştur. Zamanın hissedilen gereklilikleri, carî ahlâk ve siyaset teorileri, kamu politikası, kurumları, kabul edilen şüursuz ve hatta yargıçların dahi diğer insanlarla paylaştığı önyargılar, insanların onlar vasıtasıyla yönetilmesi gereken kuralları belirlemekte kıyaslardan çok daha fazlasını yapma gücüne sahiptir" (Aktaş, 2001, s.134).

Açıktır ki Hayek, mantığın fonksiyonunu pratikte olduğu gibi hukukun geniş seviyede kuralcı yapısının meydana getirilmesinde de sınırlamaktadır. Her iki kapsamda da olguya ilişkin tutarlılığa önem vermektedir. Hayek'in yaklaşımı, tutarlılığı mantık ötesi bir kapsama taşımış olsa da mantıksal analizleri yadsımamaktadır. Hukukun düşünce ile kapsamlı bağı mantığın gerekli olduğu ihtiyacının inkar edilemeyeceğini ve Hayek'in düşüncelerinin mantık dışı olmadığını sadece mantık ötesi bir tabiatta olduğunu göstermektedir.

2.7. Hukuk Devleti/Hukukun üstünlüğü

İlk olarak 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında hukuk devleti "rechtsstaat" kavramı J. W. Placidius, C. Th. Welcker, Adam Müller gibi Alman liberalleri tarafından ele alınmıştır (Aktaş, 2001, s. 138). İktidarın hukuka bağlılığına Kıta Avrupasında "hukuk devleti", Anglo Amerikan ülkelerinde ise "hukuk egemenliği" yahut "hukukun üstünlüğü" denilir

(Gözübüyük ve Akıllıoğlu, 1993, s. 22-23). Hukuk devletinin temel amacı bireylerin yasaların kendileri üzerindeki etkilerinin bilincinde olmalarıdır. Bu düşünceye göre, yasalar şekil anlamında genel olmalıdır. Herkese eşit şekilde uygulanmalıdır, bütün yasalar devlet dahil herkesi bağlamalıdır (Barry, 2018, s. 56-57). Özgür bir toplumun temel niteliği olan hukuk devleti tezi, devletin eylemlerinin ve yaptırım gücünün, genelde tahmin edilebilir (bilinen) soyut ve genel kurallarla sınırlanmasını ima etmektedir (Yumer, 1999, s. 161). Bireysel özgürlüğün bir güvencesi olarak görülen hukuk devleti, yaptırım ve zorlamayı gelecekteki bilinmeyen örneklerde herkese eşit şekilde uygulanabilir genel kurallara uymaya zorlamak için, izin verilmesi demektir (Hayek, 1978, s. 154).

Hayek, hukukun üstünlüğünü özgürlüğün esas ilkesi olarak belirtmektedir. Ona göre hukukun üstünlüğü düzeninin üç özelliği vardır. Bunlar; hukukun eşit uygulanması, genel ve değişmez, kât'i olmasıdır. Eşit uygulama hukukun herkese eşit muamelesini belirtir. Örneğin, erkeklerin askerlik görevlerini yerine getirmeleri gibi istisnai hâller hukukun eşit uygulanması özelliğini ihlâl etmez. Bu istisna hâlleri dışında hukuk, kimseye farklı davranmamalı herhangi bir ayrıcalık ya da üstünlük tanımamalıdır. Hukukun genel olması, Hayek'in daha önce de değindiğimiz adil davranış kuralları ile ilgilidir. Genel ve soyut olan bu kurallar herkese uygulanmalıdır. Hukukun üstünlüğü, devletin fiil ve işlemlerinin normlara bağlı olmasını icap ettirmektedir. Hukukun genel olması, hükümetlerin keyfi uygulamalarını engelleyecek ve birey eşitliğini teminat altına alacak en mühim özelliktir. Hukukun üstünlüğü, hukukun genel olma özelliğini gerekli kılmaktadır. Baskıcı, totaliter hükümetlerin haksızlıkları ve otoritelerine karşı bireyleri koruyan hukukun genel normlarıdır. Hukukun değişmezliği, hukukun bilinirliğini belirtir. Bireyler, fiillerinin tabî olacağı hukuk normlarının ne olduğunu, nasıl değerlendirilip, tatbik edildiğini öngörebilmelidirler. Bu öngörü, davranış özgürlüğünü sağlayan ön bilginin gerekli bir özelliğidir. Hayek, hiçbir hukuk düzeninde bu üç özelliğin kusursuz biçimde olmayacağını söyleyerek, kamu otoritelerinin bireyler ve mal varlıkları üstünde tesir edecek takdir yetkisini, davranışlarının eşitlik, genellik, değişmez özelliklerine sahip hukuk normlarına uygun olması ve bu doğrultudaki hükümlerin yargısal kontrole bağlı bulunmaları koşuluyla kabul etmektedir (Gözlügül, 2013, s.1435-1436).

Bir ülkenin özgür olduğunu gösteren ve onu keyfi biçimde yönetilen ülkelerden farklı yapan en önemli ölçüt kanun hakimiyetidir. Bu prensibin belirttiği anlam: “Hükümet, bütün faaliyet ve hareketlerinde, sâbit ve önceden ilân edilmiş birtakım kaidelerle bağlıdır; öyle kaideler ki, icra kuvvetinin, belli durumlarda belli bir şekilde hareket edeceğini önceden kesin olarak görmek imkânını temin ederler” (Hayek, 2021, s. 103). Hayek, hukukun üstünlüğü

fikriyle esas olarak hükümeti, bireysel alanı ve kendiliğinden doğan düzenin korunması için denetim altında tutmayı amaçlar. Hayek'e göre bireyi özgür yapan yasa sadece biçimsel manada bir yasa değildir. Yasa, somut manadan kopmamış yasadır ve şahsi hedefleri gerçekleştiren yasaların sadece yasama organından meydana gelmesi özgürlük için yeterli değildir. Böyle normlar birer baskı unsuru olarak anlaşılabilir. Bu sebeple Hayek, normların sadece belli özelliklere sahip olmasını ve yasaların yasama organınca yapılmasını yeterli görmemektedir. Hayek'in anlayışında normların, toplumsal ve iktisadi eşitliği sağlaması gibi bir hedefi yoktur. Rekabet temelli iktisadi alan ve bireysel özgürlüklerden yola çıkarak hukukun üstünlüğü fikirlerini belirtmektedir. Ona göre, özgür bir toplum ile özgür olmayan köle toplumu birbirinden ayıran hukukun üstünlüğüdür (Keskin, 2021, s. 362-391).

Hukukun üstünlüğü ile bireyler, hükümetin fiil ve davranışlarının gelecekte nasıl olacağına ilişkin öngörülerde bulunabilirler. Çünkü tanımlanmış hukuk normları belli durum ve koşullarda iktidarın fiillerinin ne olacağını önceden saptar. Hayek'e göre bu normlar soyut ve geneldir. Normların böyle olması herkes için iyi olanı temsil eder ve somut olarak bilinemeyeceğinden herkes için her an uygulanabilir. Normların belli olması ve gayri-şahsi olması bireylere serbestlik, özgürlük sağlar. Fakat Hayek'in serbestlik olarak nitelendirdiği sınırsızlık anlamına gelmemektedir. Onun özgürlük, iktisat, rekabete dayanan liberal düşüncesinde baskı ve güç kullanarak müdahalelere karşı tavrı olsa da bu tümüyle devlet müdahalesini reddettiği anlamına gelmez. Normlar herkes için soyut ve geneldir böylece hem yönetenleri hem de yönetilenleri sınırlandırabilir ancak bu bireysel özgürlükleri kısıtlamaz. Hayek'in anlayışında devlet gece bekçisi olarak nitelendirilebilir. Hayek'in hukukun üstünlüğü anlayışında devlet sadece negatif fiillerle sorumlu değildir. Rekabete dayalı bir düzenin işleyebilmesi için bir hukuk sistemine ve devletin sorumlu olduğu pozitif fiillere ihtiyaç vardır. Örneğin mülkiyete ilişkin konularda ortaya çıkan zararın ortadan kaldırılması gibi bazı konularda devlet müdahalesi gereklidir. Devlet, işleyişin devam edebilmesi için belli kamu hizmetlerini sağlamakla yükümlüdür (Keskin, 2021, s. 362-391).

Ekonomik faaliyetlerde özgürlükten yana olan Hayek, devlet işlerini düzenleyecek tüm alanlarda hukukun üstünlüğünün gerekliliğini vurgulamaktadır. O, ekonomik faaliyet özgürlüğünden, hukukun üstünlüğü altındaki özgürlüğü amaçladığını ve buradan çeşitli devlet faaliyetlerinin yokluğunu kastetmediğini ifade etmektedir. Devlet düzenlemeleri sınırlandırılmalı ve herhangi bir yere, zamana, olaya göre haklılaştırılmamalıdır. Totaliter rejimlerin özgürlüğü tehlikeye sokmasına karşı hukukun üstünlüğünü savunmaktadır. Hayek'in düşüncesinde hukukun üstünlüğü, kendiliğinden doğan düzen ve serbest piyasa ile bağlantılıdır.

Kollektivizm ve merkezi planlamanın bireyi arka plana attığını, hükümetlerin toplum refahı için bireye müdahale etmesinin bireyin özgürlüğünü kısıtladığını belirtmektedir. Ona göre hukuk hakimiyetinin olduğu yönetimlerde devlet ani müdahalelerle bireylerin emek ve fiillerini kısıtlayamaz. Normlar önceden belli olduğu için herkes serbest biçimde bireysel hedeflerini ve faydalarını gözeterek normlara uygun serbestçe faaliyetlerine devam edebilir, devlet bireylerin kazançlarını ellerinden alamaz. Dolayısıyla devlet müdahalesi sınırlandırılmıştır (Keskin, 2021, s. 362-391).

Hayek'e göre, bireylere yönelik baskıları engelleme düzeyleri bağlamında devlet tanımlanır. Bu manada hukuk ve devletin temel amacı yurttaşların eylemlerini yönlendirmek değil onların eylemlerini düzenlemek yetkisine sahip olmalıdır. Bu ifadeler perspektifinde Hayek'de hukukun üstünlüğünün sağlanmasında hukuk devletinin dört koşulu vardır: Birincisi, yasaların genel geçer olması, ikincisi, tüm toplum tarafından bilinen ve anlaşılabilir yasaların olması, üçüncüsü, kanun önünde eşitlik, sonuncusu, bireysel haklara yapılan idari taktire dayalı cezai işlemlerin bağımsız mahkemelerce denetlenmesidir (Erdoğan, 2001, s. 97).

Hayek'in savunduğu sistemde hukuk egemenliğinin/hukuk devletinin çok önemli bir yeri vardır. Bireysel özgürlüğü ve bunun gerçekleşebileceği serbest piyasayı korumaya yönelik hukuk devletinin, bazı niteliklere sahip olması gerekir. Hukuk devletine yönelik olarak en önemli kural, hükümetinde bireylerle aynı kurallara tabi olmasıdır. Güvenlik, adalet ve vergi gibi zorunlu görevler dışında, bireylerle eşit bir şekilde aynı kurallara tabi olan devlet, hukuk egemenliğinin en önemli ilkesidir. Hukukun üstünlüğü için yapılmış olan tüm yargı süreçlerinin ve kuralların amacı, bireyi korumak ve yargının tarafsızlığını sağlamaktır (Hayek, 2011, s. 327). Hayek kendiliğinden gelişen kuralların takip edilmesi gerektiğini savunuyordu. Hayek yapay hukuka karşı doğal hukukun üstünlüğünü kabul eden fikre olan inancını açıklamış ve sosyal organizasyonun büyük oranda kendiliğinden gelişen düzene dayanması gerektiğini güçlü bir şekilde savunmuştur. Bütün bu düşünceler Hayek'in doğal hukuk geleneğinin parçası olduğunun göstergesidir (Agner, 2007, s. 114,115).

SONUÇ

Liberalizm, ekonomik bağlamda ortaya çıkarak zamanla bireysel özgürlük, hak, adalet, eşitlik ve politik tercihlere evrilmiştir. Liberalizm, ortaya çıktığı dönemden beri kendi içinde canlılık ve çeşitlilik göstererek tarih içinde farklı isimler almıştır. Bunlar klasik, sosyal ve neo liberalizm olarak adlandırılır. Klasik liberalizm, Adam Smithçi ilkelere bağlı ve devletin müdahalesine karşı olan liberalizmdir. Liberalizm, özgürlüğün kazanılması ve korunması ile ilgili fikir ve yöntemlerin sentezlendiği en doğru ve açık ifade ile bireyci bir öğreti üzerine kurulmuştur. Klasik liberalizm, bireycilik, politik ve ahlaki yönden insani değerleri yücelten ve her bireyin eşit özgür olma fikrini taşımaktadır. Bireylerin, eşit özgür olabilecekleri en uygun alan ekonomidir. Devlet, hukukun üstünlüğü ile düzeni ve güvenliği sağlayacak sınırlı bir konumda olurken bireyler serbest bir ekonomi ile eşit haklara sahip olacaklardır. Böylece klasik liberalizm keyfi baskılardan kurtaracak negatif tarzda bir özgürlük fikri sunmaktadır. Sosyal liberalizm, devlet müdahalesine kapıları açarak sosyal devlet anlayışını geliştirmiştir, bu anlamda klasik liberalizmin temel ilkeleri ile çatışmıştır. Neo-liberalizm de devletin müdahalelerine sıkı tedbirler getirilmesi konusunda ısrarcı olmuş tekrar klasik düşünceye dönüşümü desteklemiştir.

Bireysel özgürlükler, hak, adalet, eşitlik kavramları üzerine inşa edilen liberal düşünceler bir otoriteye özellikle devlet otoritesine karşı her zaman kuşku duymuşlardır. Çünkü baskı ile insan haklarına zarar verebilecek durumlar ortaya çıkmaktadır. Liberalizm, bir bireyin başkasına baskı, dayatma yollarına başvurmasının suç olduğunu ve böyle bir durumda suçlunun cezalandırılması hakkını savunmaktadır. Liberal öğretilerde insan haklarına zarar verme hususunda bireyden daha tehlikeli olan otorite devlettir. Devletin müdahale alanı sınırlandırılmamış ve normlar çerçevesinde belirlenmemişse birey özgürlüğü tehlike altındadır. Liberalizmin sınırlandırılmış devlet anlayışı hukuk egemenliği, hukuk devleti kavramları ile ifade edilmektedir. Devletten önce var olan tabii hukuk devleti bağlayıcı özelliكتedir, devlet varlığının gerekliliği onu kanunların kaynağı yapmaz. Doğal haklar öğretisi bu anlamda devlet üstü özelliğe sahip olarak yasanın temeli niteliğindedir. Bu bağlamda haklar devletin zorbalanması durumunda başvurulabilecek bir duruma getirilir. Özellikle hukukun üstünlüğü düşüncesini ön plana çıkaran liberal düşünürler politik sistemlerin haksızlıklarını engellemeye çalışmışlardır.

Hukukun üstünlüğü düşüncesi ve tartışmaları son yıllarda özellikle Avrupa ülkelerinde devlet müdahalelerinin maksimum düzeye ulaştığı, hukuk düzenine yapılan müdahalelerden kaynaklanmaktadır. Hukuk düzeni, bireylerin kendi yaşamlarına uygun şekilde güvenliği sağlayacak genel normlar sistemi sunmalıdır. Yürürlükte olan normları hukukun üstünlüğü doktrini, doğal hukuk teorilerinden farklı bir değerlendirme ile hukukun üstünlüğü öğretisinin hukukilik savının hukuk sayılması için gerekli olan yöntemsel lüzumların korunmasına dayandırarak değerlendirir. Bu anlamda Hayek'in hukukun üstünlüğü düşüncesi dikkate değerdir.

Hayek, liberal kavramlar ile hukuk bağlantısını kurarak hukuk felsefesi görüşlerini ortaya koymuştur. Toplumsal deneyim sonucunda ortaya çıkan düzen ve kurallar ile bireysel özgürlüğün gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Hayek'e göre toplumun bütününe yayılan bilgi, toplumsal yaşamda işbirliğini ortaya çıkaran bilgidir. Bu bilgi, subjektiftir ve ancak deneyim ile öğrenilir. Toplumsal işbirliğinin uyumu bu deneyimlerin getirdiği birikim ile ilerleyen kurallar düzeninden kaynaklanmaktadır. Hayek, insan bilgisinin sınırlı olmasına dikkat çekerek, insan bilgisinin eksikliğini giderileceği ve bilgi üretmenin en etkili yolunun piyasa sistemindeki rekabet ortamında, serbest piyasada olduğunu belirtmektedir. Kollektivizm ve merkezi planlamacılığa karşı çıkmaktadır. Piyasa uygarlığı, toplumsal işbirliğini sosyal düzene, bireylerin gönüllü eylemlerinin sonucunda oluşan kendiliğinden doğan düzene borçludur. Hayek, kendiliğinden doğan düzen ve piyasa uygarlığının doğru işlemesi için bir özgürlük felsefesi ortaya koymaktadır. Özgürlük, adalet gibi liberal kavramları negatif değerde ele almaktadır. Çünkü bu kavramların negatif değerde olmaları onları engelleyecek bir unsur olmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu düzenin temelinde hukuk bağlamında gelişen bireysel özgürlük yer almaktadır. Uygarlıkların ilerlemesi, bir insanın başka bir insandan gelen baskıya maruz kalmaması için özgürlük düşüncesi bireysel insiyatif ruhunu ortaya çıkarmaktadır. Negatif özgürlükte icbar, şiddet ile buyruk verici bir gücün olmasına karşı çıkmasında özellikle devlet müdahalesini kastetmektedir. Hayek'in sınırlandırılmış devlet düşüncesinin sebebi özgürlüğün, bireylerin özel alanlarının güvenceye alınmasıdır. Devlet, bireylerin özel alanlarını korumak ve icbârî önlemenin unsurlarını meşrulaştırmak için kurallar düzeninden hareket etmelidir. Bu sebeple Hayek, icbâr ve özgürlüğü bağdaştırarak özgürlük ile kanun arasında bağ kurmaktadır. Bireyler kendi özel alanlarında hiçbir zorlama ve kısıtlama olmadan özgürdürler fakat özgürlüklerinin korunması için kanunlar birer anahtardır. Hayek; özgürlük ile piyasa ekonomisi, kendiliğinden doğan düzen, adalet kavramlarını ilişkilendirerek

bütün totaliter rejimlere karşı hukuk devleti ve özgürlüğü savunmuştur. Bireysel özgürlüğe ilişkin her türlü tehdite karşı bir koruyucu olarak hukuk hakimiyetini görmektedir.

Hayek'in hukuk anlayışındaki bütün amacı klasik liberalizmin de ileri sürdüğü gibi müdahaleye karşı olmak ve her bireyin evvelden mevcut olan soyut ve gayrî-şahsî normlar hakimiyetine uyması gerektiği düşüncesini desteklemeye yöneliktir. O, soyutlamaya önem vermiş ve bir normun hukuk sayılması için soyut niteliklere sahip olmasını, buyruk, emir boyutundaki somut belirlenimlerin hukuksal özelliklerinin olmadığını ifade etmiştir. Düşünürün hukuk kuramında norm ve buyruk ayrımı mantıksal bir ayrım değildir ona göre bir norm ile bir buyruk aynı mantıksal gruptandırmaya aittir. Genel ve soyut olma özelliğini kaybeden bir norm buyruk özelliğine sahip olur. Yani bir hukuk normu ile buyruğu birbirinden ayıran, soyutluk derecesi kriteridir. Buyruk, belli bir kökten çıkan bir emir özelliğindedir ve türsel hedeflere yöneliktir. Bir hukuk normu ise en yüksek soyutluk ve genellik aşamasına ulaşamayacağı gibi türsel hedeflere dönük olmaz. Hukuk normları belli davranışlar silsilesine ilişkindir, hukuk normları yalnız yasak olan davranışları belirtirler.

Hayek, hukukun üstünlüğünü özgürlüğün esas ilkesi olarak belirtmektedir. Hukukun üstünlüğü düzenin; hukukun eşit uygulanması, genel ve değişmez, kât'i olması ilkelerine bağlar. Eşit uygulama hukukun herkese eşit muamelesini belirtir. Örneğin, erkeklerin askerlik görevlerini yerine getirmeleri gibi istisnai hâller hukukun eşit uygulanması özelliğini ihlâl etmez. Bu istisna hâlleri dışında hukuk, kimseye farklı davranmamalı herhangi bir ayrıcalık ya da üstünlük tanımamalıdır. Hukukun genel olması, Hayek'in daha önce de değindiğimiz adil davranış kuralları ile ilgilidir. Genel ve soyut olan bu kurallar herkese uygulanmalıdır. Hukukun üstünlüğü, devletin fiil ve işlemlerinin normlara bağlı olmasını icap ettirmektedir. Hukukun genel olması, hükümetlerin keyfî uygulamalarını engelleyecek ve birey eşitliğini teminat altına alacak en mühim özelliktir. Hukukun üstünlüğü, hukukun genel olma özelliğini gerekli kılmaktadır. Baskıcı, totaliter hükümetlerin haksızlıkları ve otoritelerine karşı bireyleri koruyan hukukun genel normlarıdır. Hukukun değişmezliği, hukukun bilinişliğini belirtir. Böylece Hayek hukuk devleti/hukukun üstünlüğü düşünceleri ile genel geçer bir eşitlik sistemi kurarak bu anlamda özgürlükleri güvence altına almaya çalışır.

KAYNAKÇA

- Agner, E. (2007), Hayek and Natural Law, Routledge, London.
- Akman, Şefik Taylan, (2016), Hukuk ve Politika İlişkisi, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Aktaş, Sururi, (2001), Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi, Ankara, Liberte Yayınları.
- Bakır, Kemal, (2016), Francis Hutcheson ve Ahlâk Duyusu Teorisi (Yüreğin Yasası), Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- Barry, Norman P, (2018), Modern Siyaset Teorisi, 4. Baskı, (Çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin), Ankara, Liberte Yayınları, (2003-2012)
- Bentham, Jeremy, (2017), Ahlak ve Yasama İlkeleri, (Çev. Ömer Saruhanlıoğlu-Uğur Kâşif Boyacı), İstanbul, Litera Yayıncılık.
- Berlin, I. (1958), Two Concepts of Liberty, Oxford: Oxford Un.
- Berktaş, F. (2013), "Liberalizm", 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, ed. H.Birsen Örs, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul, ss. 47- 114.
- Cevizci, Ahmet, (2015), Felsefe Tarihi, 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- Cevizci, Ahmet, (2017), Büyük Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Say Yayınları.
- Dietze, G. (2004), "Hayek on the Rule of Law", Essays on Hayek, ed. Fritz Machlup, Routledge, London, ss. 107-146.
- Erdoğan, M. (2001), Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Erdoğan, M. (2006), Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm, Orion Yayınevi, Ankara.
- Friedman, Milton, (2012), "Neo-Liberalism and Its Prospects," Farmand 17, 89-93.
- Gözlügöl, Said Vakkas, (2013), Uluslararası Hukuk Boyutuyla Hukukun Üstünlüğü. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(2), s.1435-1436.
- Güriz, Adnan, (2020), Hukuk Felsefesi, 15. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Gözübüyük, A. Ş. ve Akıllıoğlu, T. (1993), Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara
- Hardin, R. (2003). Liberalism, Constitutionalism and Democracy, New York: Oxford University Press.

- Hayek, Friedrich Von, (2013), *Özgürlüğün Anayasası*, 1. Baskı, (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), Ankara, Bigbang Yayınları.
- Hayek, Friedrich Von, (2021), *Kölelik Yolu*, 7. Baskı, (Çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan, Atilla Yayla), Ankara, Liberte Yayınları, 1944.
- Hayek, F. A. (2011), *The Constitution of Liberty*, University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek, F. A. (1978), *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and The History of Ideas*, Routledge, London,
- Hayek, F. A. (1997), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, çev. Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hayek, F. A. (1995), *Kanun, Yasama Faliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*, çev. Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hayek, F. A. (1996), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, çev. Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Yayınları
- Hayek, F. A. (2012), "Liberal Devletin Anayasası ", çev. Mustafa Erdoğan, Hayek'in Liberalizm Anlayışı, ed. Atilla Yayla, Kesit Yayınları, İstanbul, ss. 111-120.
- Hayek, F. A. (2012), "Liberalizm", çev. Ünsal Çetin, Hayek'in Liberalizm Anlayışı, ed. Atilla Yayla, Kesit Yayınları, İstanbul, ss. 33-80.
- Hayek, F. A. (2012), "Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri", çev. Atilla Yayla, Hayek'in Liberalizm Anlayışı, ed. Atilla Yayla, Kesit Yayınları, İstanbul, ss. 81-110.
- Hobbes, Thomas, (2014), *Elementa Philosophica De Cive (Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri)*, 2. Baskı, (Çev. Cihan Deniz Zarakolu), İstanbul, Belge Yayınları.
- Hobbes, Thomas, (2022), *Leviathan*, 23. Baskı, (Çev. Semih Lim), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1977.
- Hobhouse, Leonard, (2019), *Liberalizm*, İstanbul, Liberus Yayınları.
- İşıқтаç, Yasemin, (2010), *Hukuk Felsefesi*, 3. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Kukathas, C. (1990), *Hayek and Modern Liberalism*, Clarendon Paperbacks, Oxford.
- Keskin, E. (2021). Planlı Ekonomi Karşısında Hayek'te Hukukun Üstünlüğü. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 27 (1), 362-391.

- Keyman, Selahattin, (1978) , Hukuki Pozitivizm, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 35(1), 17-56.
- Kurt, Senem, (2006), Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 199-213.
- Locke, John, (2017), Hoşgörü Üstüne Bir Mektup, 8. Baskı, (Çev. Melih Yürüşen), Ankara, Liberte Yayın grubu.
- Locke, John, (2020), Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler, 1. Baskı, (Çev. İsmail Çetin), Ankara, Felix Kitap.
- Mill, John Stuart, (2021), Faydacılık, 3. Baskı, (Çev. Gökhan Murteza), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.
- Mises, L. (1985). Liberalism: In The Classical Tradition, Ed. Bettina Bien Greaves, Translated: Ralph Raico, New York: Cobden Press.
- Öztürk, Armağan, (2013), Liberal Adalet: Çağdaş Liberal Siyaset Felsefesinde Adalet Sorunu: Rawls, Hayek, Nozick Örneği, İstanbul, Doruk Yayıncılık.
- Rawls, John, (2020), Bir Adalet Teorisi, 3. Baskı, (Çev. Vedat Ahsen Coşar), Ankara, Phoenix Yayınevi, 1999.
- Rousseau, Jean Jaques, (2008), Toplum Sözleşmesi, 1. Baskı, (Çev. Ali Alper), İstanbul, Oda Yayınları.
- Smith, Adam, (2017), Ulusların Zenginliği 1. Cilt, 5. Baskı, (Çev. Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı), İstanbul, Alan Yayıncılık.
- Torun, Yıldırım ve Macit, Hanifi, (Ed.), (2022), Siyaset Felsefesi Sözlüğü, 2. Baskı, Ankara, Orion Kitabevi.
- Vincent, Andrew, (2006), Liberalizm, Modern Politik ideolojiler, 1. Baskı, (Çev. Arzu Tüfekçi), içinde (s. 33-84), İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Yayla, Atilla, (1999), Adalet Teorilerine Bir Bakış, Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, içinde (s. 331-349), Ankara, Siyasal Kitapevi.
- Yayla, Atilla, (2012), Hayek'in Liberalizm Anlayışı, 1. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Yayla, Atilla, (2015), Liberalizm, 7. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları.

Yumer, R. (1999), "Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi", Sosyal ve Siyasal Teori, ed. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara, ss. 159-170.